Triggerfactoren in het Radicaliseringsproces

Expertise-unit Sociale Stabiliteit | Universiteit van Amsterdam

September 2015

Allard R. Feddes

Lars Nickolson

Bertjan Doosje

INHOUD

LIJST MET FIGUREN

LIJST MET TABELLEN

Voorwoord

Wat zijn triggerfactoren in het radicaliseringsproces, en hoe kan kennis over deze triggerfactoren aanknopingspunten bieden voor een lokaal preventief anti-radicaliseringsbeleid? Deze vragen staan centraal in dit onderzoek, dat is uitgevoerd in het kader van het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme, in een samenwerking tussen de Expertise-unit Sociale Stabiliteit en de Universiteit van Amsterdam.

Het onderzoek is daarbij tot stand gekomen met medewerking van verscheidene personen, die wij bij deze hartelijk willen bedanken. Dit zijn ten eerste de leden van de begeleidingscommissie: Lisanne Vleugels (Ministerie van Veiligheid en Justitie), Janine Odink (Ministerie van Veiligheid en Justitie), Ron van Wonderen (Verwey-Jonker Instituut) en Vincent Walet (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid). Daarnaast gaat dank uit naar hen die tijdens een kennismiddag van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit en de NCTV commentaar hebben geleverd op de eerste resultaten van het literatuuronderzoek. Ten slotte willen de auteurs alle praktijkdeskundigen bedanken die deelnamen aan de expertmeeting die in het kader van dit onderzoek is georganiseerd (zie Bijlage 2). Zij hebben op basis van hun expertise en ervaring veel zinnige feedback kunnen geven, en hebben meegedacht over implicaties en aanknopingspunten voor lokaal beleid.

De vraag hoe er in de lokale praktijk concreet met triggerfactoren – en radicalisering in het algemeen – moet worden omgegaan is niet in één onderzoeksrapport te beantwoorden. Juist door de combinatie van wetenschappelijke inzichten en praktische expertise kunnen verdere stappen worden gezet in de ontwikkeling van lokaal anti-radicaliseringsbeleid.

Den Haag en Amsterdam, 21 september 2015,

Allard R. Feddes (Universiteit van Amsterdam)
Lars Nickolson (Expertise-unit Sociale Stabiliteit)
Bertjan Doosje (Universiteit van Amsterdam)

Samenvatting

In dit rapport wordt de rol van triggerfactoren bestudeerd in het radicaliseringsproces. Dit zijn gebeurtenissen die aanwijsbaar een (verdere) (de-)radicalisering in gang zetten. Er bestaan twee categorieën triggerfactoren: keerpunten en katalysatoren. 'Keerpunten' zijn gebeurtenissen die er toe leiden dat mensen open komen te staan voor een nieuwe ideologie of een nieuw wereldbeeld. Deze triggerfactoren leiden tot (verdergaande) radicalisering maar kunnen ook een proces van de-radicalisering inleiden. Onder 'katalysatoren' vallen gebeurtenissen die het radicaliseringsproces versterken of verzwakken.

Het onderzoek bestaat uit een systematische studie van de wetenschappelijke literatuur, aangevuld met een expertmeeting met praktijkdeskundigen. Uit de literatuurstudie blijkt dat de resultaten over triggerfactoren die voortkomen uit de radicaliseringsliteratuur voornamelijk zijn gebaseerd op beschrijvend onderzoek of kwalitatieve data. Sterk empirisch bewijs ontbreekt over het algemeen. Met de interpretatie van de resultaten is daarom vaak terughoudendheid geboden. Dit staat in tegenstelling tot de criminologische literatuur - die ook is meegenomen in dit onderzoek - waar meer empirische data beschikbaar is aangaande triggerfactoren. Wij zien dit onderzoeksveld daarom ook als een waardevolle informatiebron voor de ontwikkeling van methoden om triggerfactoren in het radicaliseringsproces te onderzoeken.

Het onderzoek maakt onderscheid tussen verschillende niveaus waarop triggerfactoren zich kunnen manifesteren: het micro-niveau (het niveau van de persoon), het meso-niveau (het niveau van de groep en andere directe sociale verbanden), en het macro-niveau (het maatschappelijke, (inter)nationale niveau). Daarbij kunnen de verschillende doorslaggevende gebeurtenissen in uiteenlopende fasen van het radicaliseringsproces plaatsvinden.

Aan de hand van de literatuurstudie biedt het onderzoek een overzicht van triggerfactoren onderverdeeld in de bovengenoemde niveaus. Zo spelen op micro-niveau (het niveau van de persoon) de volgende triggerfactoren een rol: de confrontatie met de dood, problemen thuis, verlies van werk/schooluitval, directe ervaringen met discriminatie, racisme en uitsluiting, aanvaringen met autoriteiten, en detentie. Op meso-niveau (het niveau van de groep) kwamen naar voren: het

verbreken van sociale bindingen, het ontmoeten van een radicaal persoon, de toetreding tot een radicale groep, het sluiten van een huwelijk, deelname aan een training, en de confrontatie met propaganda. Ten slotte kwamen op macro-niveau (het maatschappelijke, (inter)nationale niveau) naar voren: het oproepen tot actie, waargenomen aanvallen op de eigen groep, en overheidsbeleid gericht op de eigen groep of radicalisering. Deze lijst is niet uitputtend en kan naar aanleiding van specifieke ontwikkelingen en verdere studie uiteraard verder aangevuld worden.

Wat bepaalt de invloed van triggerfactoren? Allereerst de eigenschappen van die gebeurtenissen zelf; in lijn met de zogenaamde *general strain theory* is het aannemelijk dat de duur, frequentie, en kracht van triggerfactoren hun invloed bepalen. Daarnaast onderscheidt het onderzoek een aantal moderatoren of persoonlijke eigenschappen die kunnen bepalen of iemand meer of minder gevoelig is voor de bovengenoemde triggerfactoren. Zo lijkt het type (radicaliserende) individu een rol te spelen, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen identiteitszoekers, rechtvaardigheidszoekers, zingevingszoekers, en sensatiezoekers. Daarnaast zijn ook de leeftijd, het geslacht, de opleiding en mogelijke gedragsproblematiek in verschillende maten van invloed op het effect van triggerfactoren.

Tijdens een aanvullende expertmeeting is tenslotte naar voren gekomen dat het overzicht van de triggerfactoren en moderatoren inzicht en structuur kunnen bieden aan betrokkenen bij het lokale preventieve anti-radicaliseringsbeleid. De focus op specifieke gebeurtenissen concretiseert het radicaliseringsproces, en kan zo van betekenis zijn bij het herkennen van radicalisering – waarbij wel moet worden benadrukt dat het voordoen van een enkele of zelfs meerdere triggerfactoren nog niet per sé tot radicalisering hoeft te leiden. Ook kan het overzicht van de diverse triggerfactoren aanknopingspunten bieden om te bepalen welke organisaties en personen een rol kunnen spelen per gebeurtenis, of welke juist niet. Ten slotte kunnen de uiteengezette typen helpen bij het vormgeven van een effectieve interventie, door in te spelen op de kenmerkende drijfveren van de verschillende typen radicalen.

Om concrete lessen en aanbevelingen per triggerfactor te formuleren voor de afzonderlijke betrokkenen is echter een nadere verdiepings- en vertaalslag nodig. Daarbij moet in acht worden genomen dat iedere casus uniek is, en op een andere manier beoordeeld en aangepakt moet worden. Het rapport biedt hierbij eerste aanknopingspunten.

Hoofdstuk 1. Introductie

"Het romantische denkbeeld om een guerrilla te worden was zeker aantrekkelijk voor hem, en hij wist dat het vrijwel onmogelijk was om een guerrilla te worden zonder militaire training buiten Japan. Voor Okamoto en vele van zijn tijdgenoten was het worden van een guerrilla strijder even fascinerend als het zich aansluiten bij de Rode Brigade in Spanje was voor een eerdere generatie van idealistische studenten aan het einde van de jaren '30. Echter, de combinatie van het aanbod van militaire training en de mogelijkheid om zijn broer te zien versterkten zeker het verlangen van Okamoto om te gaan."

Steinhof (1976, p. 836) op basis van interviews met Kozo Okamoto., aanhanger van de 'Rode Brigade' (*Sigunha*) en het 'Populaire Front voor Bevrijding van Palestina', die deel uitmaakte van een aanslag op een Israëlisch vliegveld op 30 mei 1972.

Radicale en terroristische bewegingen hebben door de eeuwen heen veel leed veroorzaakt, en tegelijkertijd ook velen tot de verbeelding gesproken. Denk bijvoorbeeld aan de Franse revolutionairen in 1789, het Ierse Republikeinse Leger (IRA) van 1919 tot heden, de Rote Armee Fraktion (ook wel Baader-Meinhof-Groep genoemd) in de jaren '70. Sinds het begin van deze eeuw is er vooral aandacht voor de radicalisering die plaatsvindt onder moslimjongeren in Westerse democratieën. Zo zijn er op het moment van schrijven ruim 200 Nederlanders waarvan is bevestigd dat ze zijn afgereisd voor de jihad in Syrië. Het aantal Nederlandse sympathisanten loopt volgens de AIVD zelfs in de duizenden, zo schrijft de organisatie in haar jaarverslag van 2014. Dat aantal kan groeien, omdat er onder een breder deel van de bevolking mogelijk sprake kan zijn van een zogenaamde voedingsbodem voor radicalisering.

De vraag die zich hierbij opdringt is waardoor sommige mensen wel radicaliseren, maar veel méér mensen niet. Wat zijn uiteindelijk de doorslaggevende factoren, de beslissende gebeurtenissen, die als spreekwoordelijke druppels de emmer doen overlopen? In de wetenschappelijke literatuur worden deze factoren ook wel triggerfactoren genoemd. Hoewel het onderzoek naar radicaliseringsprocessen nog in volle gang is, lijkt het identificeren van mogelijke triggerfactoren van evident belang. Immers, om radicalisering tegen te gaan, is het zaak om juist op deze doorslaggevende gebeurtenissen te kunnen anticiperen.

Het doel van dit onderzoek is daarom ten eerste om inzicht te krijgen in de verschillende triggerfactoren die een rol kunnen spelen bij radicalisering. Kennis over

deze triggerfactoren kan aanknopingspunten bieden aan gemeenten, professionals en maatschappelijke organisaties die op lokaal niveau een rol (kunnen) spelen in de preventie en het tegengaan van radicalisering. Het tweede doel van dit onderzoek is daarom ook om, samen met deze praktijkdeskundigen, aanknopingspunten te formuleren voor lokaal anti-radicaliseringsbeleid. De concrete onderzoeksvragen voor dit onderzoek zijn als volgt:

- Wat zijn triggerfactoren, hoe verschillen ze van meer structurele factoren in het radicaliseringsproces, en welke rol spelen triggerfactoren in het radicaliseringsproces?
- Hoe dienen deze triggerfactoren zich aan op verschillende niveaus in de Nederlandse samenleving, en in verschillende fasen van het radicaliseringsproces?
- Welke aanknopingspunten kunnen bovenstaande inzichten opleveren voor de preventie van radicalisering?
- Op welke manier kan er geanticipeerd worden op het aandienen van triggerfactoren om de werking daarvan tegen te gaan?
- Welke lessen zouden er uit onderzoek te trekken zijn voor lokale overheden, professionals, en maatschappelijke organisaties in verschillende (beleids- en uitvoerings)domeinen?

Deze onderzoeksvragen worden in eerste instantie beantwoord op basis van een literatuuronderzoek. Naast literatuur over radicalisering wordt daarbij ook gebruik gemaakt van literatuur uit het criminologisch onderzoeksveld, waar aanzienlijk meer empirisch onderzoek is gedaan naar soortgelijke processen. Op basis van een systematische studie is deze literatuur (gepubliceerde en ongepubliceerde wetenschappelijke literatuur, beleidsnota's) geselecteerd – meer informatie over deze methode van literatuurselectie is te vinden in Bijlage 1. Daarnaast wordt er in de rapportage ook gebruik gemaakt van journalistieke publicaties, ter illustratie van de verschillende triggerfactoren.

Aanvullend op het literatuuronderzoek is een expertmeeting georganiseerd met praktijkdeskundigen uit verschillende domeinen, sectoren en organisaties die bij het (lokale) anti-radicaliseringsbeleid betrokken zijn. Het commentaar van deze

deskundigen heeft zowel het overzicht van de triggerfactoren aangescherpt als eerste aanknopingspunten geboden voor de lokale omgang met dit soort gebeurtenissen.

Het rapport is als volgt opgebouwd. Allereerst beschrijven we in Hoofdstuk 2 wat wij verstaan onder triggerfactoren, en hoe deze verschillen van de zogenaamde oorzakelijke factoren (*root factors*) van radicalisering. Vervolgens presenteren we een triggerfactormodel van radicalisering. Zo zetten we uiteen op welke maatschappelijke niveaus en in welke fasen van het radicaliseringsproces triggerfactoren zich voordoen. Ook beschrijven we kenmerken van personen en van triggerfactoren die er voor zorgen dat individuen meer of minder gevoelig zijn voor het effect van triggerfactoren. Tenslotte gaan we in op de toegevoegde waarde van criminologisch onderzoek naar soortgelijke processen.

In Hoofdstukken 3 tot en met 5 wordt daaropvolgend de bevindingen van de literatuurstudie over triggerfactoren op het micro- (persoonlijk), meso- (groep) en macro (maatschappelijk/internationaal) niveau gepresenteerd en besproken. In Hoofdstuk 6 worden moderatoren besproken die verklaren waarom mensen meer of minder gevoelig kunnen zijn voor triggerfactoren. In Hoofdstuk 7 worden conclusies getrokken uit het onderzoek, en worden aan de hand van de expertmeeting globale aanknopingspunten verkend.

Hoofdstuk 2. Triggerfactoren: Een conceptuele analyse

"Zo zegt hij tegen een jongen van zestien die bewonderend reageert op zijn verhalen: 'Maar je gaat zeker agie [broeder]. Desnoods neem ik je aan je oren mee. Agie luister. Jij gaat met mij mee, dat staat vast. Ga je vast voorbereiden.' De jongen reageert met: 'Hey, maar het gaat me allemaal te snel, dan kan ik mijn examen dus vergeten.' Jason: 'Luister, ik zal het nog 1 keer zeggen. Je gaat in maart naar Pakistan jihad doen en je komt nooit meer terug.' De jongen geeft schoorvoetend toe: 'Als ik er nu aan denk... dan krijg ik een beetje afkeer. Maar ik moet die jihadziel weer in me krijgen.'"

Chatgesprek tussen Jason W. (lid van de Hofstadgroep) en een jongen van 16 jaar oud.
(Buijs, Demant, & Hamdy, 2006, p. 28)

In het bovenstaande citaat wordt er duidelijk geprobeerd iemand over te halen om het radicale pad te bewandelen. In het algemeen is echter nog onduidelijk wat nu precies de zogenaamde triggers zijn die iemand daadwerkelijk het laatste zetje geven. In dit theoretische hoofdstuk gaan we daarom in op de vraag wat triggerfactoren zijn, en welke rol ze spelen in het radicaliseringsproces. Daarvoor bakenen we eerst het onderwerp van onderzoek af en bespreken het onderscheid tussen radicalisme, extremisme, en terrorisme. Daarna gaan we in op de vraag wat verstaan kan worden onder triggerfactoren in het radicaliseringsproces, en de mate waarin deze overeenkomen en verschillen van veelgenoemde oorzakelijke factoren (*root factors*) van radicalisering. Vervolgens wordt een theoretisch model gepresenteerd van triggerfactoren aan de hand waarvan we de bestaande literatuur zullen bespreken. We maken daarbij een onderscheid tussen de rol die gebeurtenissen spelen in het radicaliseringsproces, en het niveau waarop (en fasen waarin) deze triggerfactoren zich kunnen voordoen. Ook bespreken we de zogenaamde moderatoren: factoren of eigenschappen die kunnen zorgen dat mensen gevoelig of minder gevoelig zijn voor triggerfactoren. Daaronder vallen bijvoorbeeld de verschillende typologieën van radicalisering en de leeftijd en het geslacht van een persoon.

2.1 Afbakening van het onderwerp

Het huidige onderzoek richt zich niet op terroristen, maar op het radicaliseringsproces dat vooraf kan gaan aan terrorisme. Het is hierbij belangrijk op te merken dat radicalisering niet noodzakelijk tot geweld leidt. Zoals opgemerkt door Bovenkerk (2010, p. 6): "aan terroristische daden gaat vrijwel altijd een proces van

radicaliserende meningsvorming vooraf (ook al gaat dat soms razendsnel), maar radicale gedachten worden lang niet altijd omgezet in aanslagen".

De focus van dit onderzoek ligt op proces van islamitische radicalisering De reden om ons te richten op deze vorm van radicalisering is, zoals gezegd in Hoofdstuk 1, de huidige situatie aangaande het jihadisme en de uitreizigers naar Syrië en Irak (zie ook AIVD, 2014, 2015; BNR, 2015, 8 juni), en concreet de daaruit voortvloeiende opdracht tot verdiepend onderzoek naar triggerfactoren zoals omschreven in het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme. We geven nu eerst de definities van radicalisme, extremisme, en terrorisme.

Een veel aangehaalde definitie van radicalisme is die van de AIVD (2004), die het omschrijft als: "Het (actief) nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect)". Radicalisering wordt gekenmerkt door een "groeiende bereidheid om diepingrijpende veranderingen in de samenleving (eventueel op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen, die op gespannen voet staat met of een bedreiging kunnen vormen voor de democratische rechtsorde" (AIVD, 2014, p. 39). Hoe dit proces eruit ziet wordt later in dit hoofdstuk verder uiteen gezet.

'Radicalisme' is gerelateerd aan 'extremisme', maar verschilt er wezenlijk van. Onder extremisme verstaat de AIVD namelijk “het fenomeen waarbij personen en groepen, bij het streven naar verbetering van de rechten en levensomstandigheden van individuen, groepen of dieren, bewust over de grenzen van de wet gaan en (gewelddadige) illegale acties plegen” (AIVD, 2014, p. 39). Het grootste verschil tussen radicalisering en extremisme ligt in het geoorloofde middel om ingrijpende veranderingen in de samenleving teweeg te brengen: extremisten vinden daarbij ook geweld een optie. Ten tweede, waarbij extremisme vrijwel altijd een negatieve lading heeft, kan radicalisme ook een positieve lading hebben (zie ook AIVD, 2004, en Schmid, 2013). Zo kan een groep zich 'radicaal' noemen, maar wil ze niet geassocieerd worden met 'extremisme'.

Radicalisme en extremisme kan uitmonden in terrorisme, wat inhoudt: "het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappij

ontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden" (AIVD, 2014, p. 40; Crenshaw, 1981; Laquer, 2000). Terrorisme is vaak gericht tegen regeringen, maar kan mogelijk ook gericht zijn tegen een etnische groep, een sociale klasse, een religie, een politieke beweging of een gehele bevolking.

Samenvattend kan dus gesteld worden dat niet iedereen die radicaliseert ook een extremist of een terrorist is of zal worden, maar dat wel elke extremist een proces van radicalisering doorlopen heeft. Met het oog op dit onderzoek naar triggerfactoren richten we ons op het proces van radicalisering met op de achtergrond de kennis dat dit *mogelijk, maar niet noodzakelijk,* tot extremisme en terrorisme kan leiden.

2.2 Definitie triggerfactoren

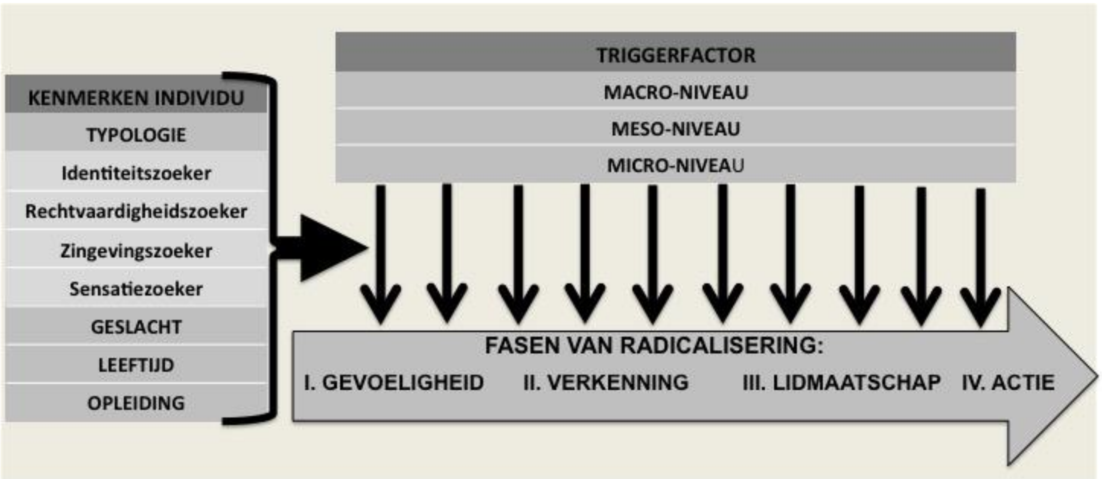
In de radicaliseringsliteratuur wordt veel gesproken over factoren die ten grondslag liggen aan radicalisering. Deze factoren worden ook wel aangeduid als de 'wortels' van radicalisering (*root factors*, zie bv. Veldhuis & Staun, 2009). Het is van belang een onderscheid te maken tussen deze onderliggende factoren en triggerfactoren. Vaak genoemde voorbeelden van onderliggende factoren zijn ervaren relatieve deprivatie, identiteit gerelateerde factoren zoals discriminatie en integratie, onzekerheid, en ervaren fysieke of symbolische dreiging (bv. Doosje, Loseman, & Van den Bos, 2013; Doosje, Van den Bos, Loseman, Feddes, & Mann, 2012; Hogg, 2014; King & Taylor, 2011; Van den Bos, Loseman, & Doosje, 2009; McGilloway, Ghosh, & Bhui, 2015; Moghaddam, 2005; Moors, 2009; Silke, 2008; Van Bergen, Feddes, Doosje, & Pels, 2015).

De achterliggende oorzaak van radicalisering ligt in de bovengenoemde structurele of psychologische factoren, maar een concrete gebeurtenis – een triggerfactor – geeft vaak de doorslag. Bij het nagaan van de literatuur valt de verscheidenheid aan termen op die gerelateerd kunnen worden aan het concept triggerfactor. Zo komen we termen tegen als '*trigger event*' (Bakker, 2008; Veldhuis & Bakker, 2007; Veldhuis & Staun, 2009; Van der Valk & Wagenaar, 2010), '*key event*' (Feddes, Mann, & Doosje, 2013), '*critical event*' (Silke, 2008; Rytter & Pedersen, 2014), een 'gebeurtenis' of 'beeld' (Van San, Sieckelink & De Winter, 2010) en '*turning point*' (Rutter, 1996; Soyer, 2014). Deze termen refereren vaak aan gebeurtenissen of incidenten gerelateerd aan de oorzakelijke factoren. Ze zijn echter de spreekwoordelijke 'druppel' die de emmer doet overlopen (Van der Valk &

Wagenaar, 2010). De Oxford Dictionary definieert een trigger als "an event that is the cause of a particular action, process, or situation" (*een gebeurtenis die de oorzaak is van een bepaalde actie, proces, of situatie*). Wij definiëren triggerfactoren daarom als concrete gebeurtenissen (bijvoorbeeld incidenten, problemen, keuzes) die aanwijsbaar (verdere) (de-)radicalisering in gang zetten.

2.3 Het triggerfactormodel van radicalisering

In Figuur 2.1 zijn de verschillende aspecten van triggerfactoren, die we bespreken in dit hoofdstuk, samengevat in een model. Dit triggerfactormodel van radicalisering toont de vier verschillende fasen van het radicaliseringsproces (gevoeligheid, verkenning, lidmaatschap en actie) en de invloed van triggerfactoren op dat proces. Het model maakt onderscheid tussen verschillende niveaus waarop triggerfactoren zich kunnen voordoen. Daarnaast maakt het model een onderscheid tussen kenmerken van het individu waaronder de typologie, het geslacht, de leeftijd, en opleiding. Hieronder gaan we op deze verschillende termen in.

Figuur 2.1

Het triggerfactormodel van radicalisering: het radicaliseringsproces schematisch weergegeven met de invloed van de triggerfactoren op micro- (individueel), meso- (groep), en macro-niveau (maatschappelijk, internationaal); en kenmerken van het individu: typologie (identiteitszoeker / rechtvaardigheidszoeker / zingevingszoeker / sensatiezoeker), geslacht, leeftijd, en opleiding.

2.4 Fasen van het radicaliseringsproces

Hoewel het radicaliseringsproces niet voor iedereen op dezelfde wijze verloopt, is er wel een aantal fasen aan te wijzen. Op basis van bestaande modellen van radicalisering (bv. Borum, 2011; Moghaddam, 2005; Precht, 2011; Sageman, 2004; Schmid, 2013; Silber & Bhatt, 2007, Wiktorowicz, 2004) delen we het radicaliseringsproces op in vier fasen:

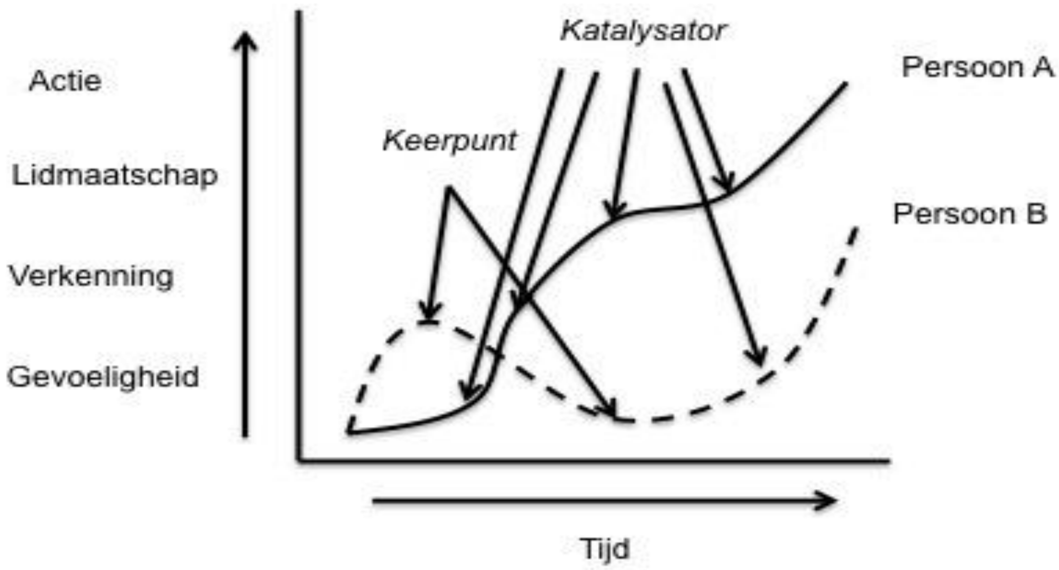
1. de fase van ‘gevoeligheid’ voor radicalisering, die in feite voorafgaat aan de daadwerkelijke radicalisering;
2. de fase van 'verkenning': het actief op zoek gaan naar informatie gerelateerd aan de ideologie, en het ontwikkelen van een radicale interpretatie;
3. de fase van 'lidmaatschap' in een (reële of virtuele) radicale groep die wordt gekenmerkt door het verder ontwikkelen van ideologisch gedachtegoed, indoctrinatie en *mogelijkerwijs* een toenemende bereidheid om geweld als een geoorloofd middel te zien. Bij deze laatstgenoemde route is in feite de afslag richting het extremisme genomen, en zou men de stap kunnen zetten naar de volgende fase;
4. de fase van ‘actie’, waarin daadwerkelijke handelingen worden ondernomen zoals het voorbereiden, plannen, en uitvoeren van een daad van geweld. Gezien de eerdere definities valt deze fase in feite niet meer binnen het proces van radicalisering, maar betreft het hier extremisme.

Voor het proces van radicalisering is de overgang van de eerste naar de tweede fase van belang, die door Wiktorowicz (2004) als ‘cognitieve opening’ wordt benoemd; het moment dat individuen zich vragen gaan stellen over hun bestaan en open komen te staan voor alternatieve wereldbeelden. Onder wereldbeeld verstaan we – in navolging van Koltko-Rivera (2004, p. 3) – de assumpties over de fysieke en sociale realiteit die een sterke invloed kunnen hebben op cognitie (het denken) en gedrag (het doen). Het huidige literatuuronderzoek kijkt daarom onder meer naar de triggerfactoren die ertoe kunnen leiden dat individuen via een dergelijke cognitieve opening vatbaar worden voor radicale invloeden. Daarnaast kunnen specifieke gebeurtenissen ook een trigger zijn voor een overgang naar de fase van lidmaatschap, waarmee ze het radicaliseringsproces kunnen versnellen. Triggerfactoren kunnen dus

in verschillende fasen een rol spelen en kunnen daarnaast op verschillende manieren het radicaliseringsproces beïnvloeden. We maken in dat kader daarom een onderscheid tussen twee typen triggerfactoren, keerpunten en katalysatoren. Hieronder wordt dit verder uitgewerkt.

2.5 Triggerfactoren als keerpunten en katalysatoren

Radicalisering wordt over het algemeen beschouwd als een niet-lineair en dynamisch proces (Bartlett, Birdwell, & King, 2010; De Wolf & Doosje, 2010/2015; Feddes et al., 2013; King & Taylor, 2011, McCauley & Segal, 1989). Dit wordt geïllustreerd in Figuur 2.2. In de figuur zijn de vier eerder behandelde fasen van radicalisering afgebeeld op de verticale as. In deze figuur zijn twee fictieve trajecten te zien van twee personen die een proces van radicalisering doorlopen.

Figuur 2.2

Keerpunten en versterkende (versnellende) en vertragende katalysatoren in het (fictieve) radicaliseringsproces van twee individuen.

In Figuur 2.2 valt te zien dat het radicaliseringsproces bij beide personen niet lineair is. Er vindt geen gestage ontwikkeling plaats van gevoeligheid voor radicalisering tot een terroristische actie. Het proces verloopt soms traag en soms snel. Zo gaat persoon B zeer snel over van de fase van gevoeligheid voor radicalisering naar de verkenningsfase. Bij persoon A gaat dit proces aanvankelijk geleidelijk, maar dan is er een versnelling te zien. Ook zijn er wendingen te zien in het proces van Persoon B.

Zo gaat Persoon B van de verkenningsfase geleidelijk weer terug naar de fase van gevoeligheid. Vervolgens is er wederom sprake van een wending en gaat Persoon B geleidelijk richting de verkenningsfase en, na een versnelling, door richting de fase van overtuiging en indoctrinatie. Deze wendingen en snelheidsveranderingen zijn indicaties van gebeurtenissen die als triggerfactoren in het radicaliseringsproces werken.

In het huidige onderzoek zien we *triggerfactoren* als een overkoepelend concept voor twee soorten gebeurtenissen gerelateerd aan het radicaliseringsproces:

1) gebeurtenissen die een *keerpunt* inleiden in het leven van een persoon en een proces van radicalisering in gang zetten of omkeren (de-radicalisering);
2) gebeurtenissen die een rol vervullen als *katalysator* en het proces versnellen of vertragen in de richting van verdere radicalisering of de-radicalisering.

Het onderscheid tussen keerpunten en katalysatoren met het oog op het radicaliseringsproces is allereerst het momentum. Gebeurtenissen die tot 'keerpunten' worden gerekend liggen aan de basis van een verandering in de richting van radicalisering, of juist in de tegenovergestelde richting. Iemand kan verder radicaliseren (bijvoorbeeld van verkenning naar lidmaatschap) of juist de-radicaliseren (bijvoorbeeld van verkenning naar gevoeligheid).

Tot 'katalysatoren' rekenen we die gebeurtenissen die daaropvolgend het proces versnellen of juist vertragen. Hierbij merken we op dat de term katalysatoren in het dagelijkse gebruik doorgaans alleen geassocieerd worden met een versnelling of een versterking van een proces. In overeenstemming met de formele definitie gaan we er in dit onderzoek echter vanuit dat een katalysator ook een vertragende werking kan hebben. In dat geval spreken we van een verzwakkende katalysator. Een voorbeeld van een katalysator die een versnellende werking heeft, is het toetreden tot een radicale (vrienden)groep: deze gebeurtenis kan ertoe leiden dat een individu daadwerkelijk de stap zet van verkenning naar lidmaatschap. Een gebeurtenis die een persoon tot inkeer brengt, zoals detentie, kan als verzwakkende katalysator werken, en het radicaliseringsproces dus juist doet vertragen. In Tabel 2.1 worden de

oorzakelijke factoren, keerpunten en katalysatoren op een rijtje gezet inclusief de relevante referenties naar de gehanteerde literatuur.

Tabel 2.1

Definities van de concepten oorzakelijke factoren en triggerfactoren (keerpunten en katalysatoren).

Concept	**Definitie**	**Referenties ter illustratie**
Oorzakelijke factoren (*root factors*)	Omstandigheden die ten grondslag liggen aan het radicaliseringsproces.	Moghaddam, 2005; King & Taylor 2011; Kruglanski & Fishman, 2009; Veldhuis & Staun, 2009.
Katalysator	Gebeurtenis in het leven van een persoon die het (de-) radicaliseringsproces versnelt of vertraagt.	Christmann, 2012; Veldhuis & Bakker, 2007; Veldhuis & Staun, 2009.
Keerpunt	Gebeurtenis in het leven van een persoon die een keerpunt inleidt en een proces van radicalisering in gang zet of omkeert (de-radicalisering).	McGloin et al., 2011; Rutter, 1994; Zammit, 2013; Wiktorowicz, 2004; Demant et al. 2008; Van der Valk & Wagenaar, 2010.

Het is ten slotte aannemelijk dat een samenloop van meerdere triggerfactoren het risico op radicalisering kunnen vergroten. Zo stelt de *general strain theory* (Agnew, 1992) dat mensen de criminaliteit ingaan door een opeenvolging van een slechte behandeling door anderen en stressvolle ervaringen in het leven. Criminologisch onderzoek wijst inderdaad uit dat het ervaren van meerdere stressvolle levenservaringen samengaat met een significante "groei" in delinquentie ongeacht geslacht of familie inkomen (Hoffman & Cerbone, 1999; zie voor een review: Agnew, 1992). Op basis van de *general strain theory* is daarbij te verwachten dat (1) de sterkte, (2) het tijdstip (*recency*), (3) de duur en (4) het clusteren van triggerfactoren van belang is met het oog op het radicaliseringsproces.

Met sterkte bedoelen we de impact van de triggerfactor. Bijvoorbeeld, Ward (1992) stelt dat de impact van een triggerfactor groter is naarmate de hoeveelheid (psychologische) pijn of ongemak groter is. Met *recency* wordt bedoeld dat triggerfactoren die recentelijk hebben plaatsgevonden, een grotere consequentie hebben dan triggerfactoren in een verder verleden gesitueerd zijn. De *general strain theory* voorspelt verder dat de duur van een triggerfactor van belang is. Zo zullen triggerfactoren die langer doorwerken naar verwachting een grotere impact hebben dan triggerfactoren die korter doorwerken. Tenslotte is de verwachting dat triggerfactoren die geclusterd zijn, dat wil zeggen zich voordoen in een korte periode, een grotere impact hebben dan triggerfactoren die verspreid zijn over een grotere tijdsspanne.

2.6 Niveau van analyse van triggerfactoren

Bij het creëren van een overzicht van triggerfactoren in het radicaliseringsproces maken we een onderscheid in het niveau waarop deze factoren een rol spelen. Hierbij onderscheiden we factoren op micro-, meso-, en macro-niveau. Dit is in overeenstemming met eerder onderzoek naar oorzakelijke factoren van radicalisering (zie ook Kruglanski & Fishman, 2009; Schmid, 2013; Veldhuis & Bakker, 2007; Veldhuis & Staun, 2009). Factoren op micro-niveau spelen zich af op het persoonlijke niveau, en hebben te maken met de identiteit, relatieve deprivatie, gevoelens van uitsluiting, gevoelens van vernedering, een behoefte aan zingeving in het leven, en discriminatie.

Onderzoek op meso-niveau richt zich op sociale processen in de directe sociale omgeving van mensen. Voorbeelden van factoren die worden genoemd op meso-niveau zijn sociale netwerken die mensen ertoe kunnen aanzetten om lid te worden van een extremistische groepering. Zo kunnen individuen beïnvloed worden door vrienden en mensen die belangrijk voor hen zijn, en zich daarom bij een extremistische groep voegen. Een voorbeeld is het citaat aan het begin van dit hoofdstuk uit Buijs et al. (2006) waarin Jason W. een 16-jarige jongen probeert over te halen om mee te gaan naar Pakistan om deel te nemen aan de jihad.

Triggerfactoren op macro-niveau zijn gebeurtenissen op nationaal of mondiaal niveau. Zo noemt Schmid (2013) als voorbeeld dat anti-radicaliseringsbeleid onverwachte bijeffecten zou kunnen hebben die radicalisering juist in de hand werken. Een ander veelgenoemd voorbeeld van een factor op wereldniveau is een conflict

waarbij één van de strijdende partijen uit (een bepaalde groep) moslims bestaat, zoals het conflict tussen Israël en Palestina of tussen soennitische moslims en de Syrische regering.

Hoewel de meeste aandacht van onderzoekers zich richt op het micro-niveau, is het belangrijk op te merken dat elk meetniveau ons meer inzicht kan geven in de rol van triggerfactoren in het radicaliseringsproces. Ook gebeurtenissen op meso- en macro-niveau kunnen een belangrijke rol spelen in het radicaliseringsproces. Deze factoren lijken, bijvoorbeeld, van invloed te zijn geweest op Westerse moslims die naar Syrië en Irak zijn afgereisd om zich bij de strijd aan te sluiten. Verschillende onderzoekers wijzen in dat kader naar het belang van groepsprocessen en mondiale gebeurtenissen als doorslaggevende factoren in het radicaliseringsproces, en pleiten dan ook voor meer onderzoek naar andere niveaus dan alleen het micro-niveau (De Graaf, 2014; Schmid, 2013). Met dit onderzoek willen we die aanbeveling ter harte nemen, en willen we in kaart brengen wat er op alle te onderscheiden niveaus bekend is over mogelijke triggerfactoren.

2.7 Moderatoren in het triggerfactormodel

Wat maakt mensen minder of meer gevoelig voor een triggerfactor? Een *moderator* is een variabele die de sterkte en/of de richting van een triggerfactor in het radicaliseringsproces kan beïnvloeden. Met andere woorden, een moderator specificeert onder welke omstandigheden een effect plaatsvindt (zie Baron & Kenny, 1986, voor een gedetailleerde bespreking over moderatoren). In dit kader zou je moderatoren ook kunnen zien als indicaties van de *weerbaarheid* van een persoon tegen radicalisering. Deze weerbaarheid wordt gedefinieerd als: “de mate waarin burgers extremistische invloeden aan de hand van cognitieve, affectieve en gedragsmatige indicatoren weerstaan en/of zich daartegen verzetten” (Mann, Doosje, Konijn, Nickolson, Moore, & Ruigrok, 2015, p. 10). Zo noemen Mann en collega's verschillende indicatoren van weerbaarheid: het vertrouwen dat mensen hebben in instituties zoals de overheid, de politie en justitie, de behoefte aan cognitieve afsluiting (of duidelijkheid), het zoeken naar betekenis, en de lidmaatschap in verschillende groepen. Naar verwachting zijn er verschillende moderatoren die deze weerbaarheid, en daarmee het effect van triggerfactoren op het radicaliseringsproces, beïnvloeden. In het triggerfactormodel van radicalisering bespreken we onder meer de rol van typologie, geslacht, leeftijd, en opleidingsniveau als mogelijke moderatoren.

2.7.1 Typologie als moderator

Een belangrijke moderator die we in het triggerfactormodel meenemen is die van de typologie van radicalisering: afhankelijk van het type persoon en de bijbehorende drijfveren kunnen bepaalde triggerfactoren veel of juist weinig effect hebben. Op basis van de wetenschappelijke literatuur maken we hier een onderscheid in vier verschillende typen van radicaliserende moslims: (1) individuen die op zoek zijn naar een positieve sociale identiteit (de 'identiteitszoeker'), (2) individuen die op zoek zijn naar politieke rechtvaardigheid of een hogere sociaal-politieke status voor henzelf of hun eigen groep (de 'rechtvaardigheidszoeker'), (3) individuen die op zoek zijn naar (religieuze) zingeving of houvast (de 'zingevingszoeker'), en (4) individuen die op zoek zijn naar spanning en avontuur (de 'sensatiezoeker'). De verschillende typologieën en hun kenmerken worden in Tabel 2.2 samengevat.

Tabel 2.2

Typen van radicalisering, hun kenmerken en de verwachte rol van triggerfactoren.

Type	**Kenmerk**	**Hypothese**
Identiteitszoeker	Worsteling met (hybride) identiteit, zoektocht naar sociale binding.	Gevoelig voor triggers gerelateerd aan identiteit en sociale binding.
Rechtvaardigheidszoeker	Waarneming van onrecht, zoektocht naar rechtvaardigheid.	Gevoelig voor triggers gerelateerd aan waargenomen onrecht tegen zichzelf of de eigen groep.
Zingevingszoeker	Crisis op persoonlijk vlak, zoektocht naar houvast en zingeving.	Gevoelig voor triggers op persoonlijk vlak en triggers gerelateerd aan een ideologie die zingeving biedt.
Sensatiezoeker	Zoektocht naar spanning en avontuur.	Gevoelig voor triggers gerelateerd aan geweld, spanning, romantiek en sensatie.

Het is van belang op te merken dat personen die radicaliseren hun motivatie kunnen ontlenen aan alle vier categorieën, en dat de verschillende categorieën elkaar ook niet helemaal uitsluiten. Dat hoeft ook geen verbazing te wekken, want de drijfveren die bij de verschillende typen centraal staan zijn tot op zekere hoogte onderdeel van de psychologische ontwikkeling van ieder mens. Volgens Buijs en collega's (2006), Linden (2009) en Venhaus (2010) ligt bij radicalisering het zwaartepunt echter vaak wel bij één van de typen. Met het oog op het huidige overzicht is het dan ook relevant om na te gaan of triggerfactoren overeenkomen of juist verschillen op basis van iemands type. Deze vier typen radicalen worden hieronder kort omschreven.

Identiteitszoeker. Zoals onderzoek uit de ontwikkelingspsychologie en sociale psychologie heeft uitgewezen is het ontwikkelen en behouden van een positieve identiteit belangrijk voor mensen (Erikson, 1968, Tajfel & Turner, 1979). Daarnaast hebben mensen over het algemeen de sterke behoefte om bij een groep te horen (Baumeister & Leary, 1995). Aan de groep kan een individu zijn eigenwaarde (zelfvertrouwen) ontlenen en de groep kan daarmee onzekerheid reduceren die gebeurtenissen in het leven met zich mee kunnen brengen (Hogg, 2014; Van den Bos et al., 2009; Doosje, et al., 2013). Bij sommigen is deze behoefte (of het gebrek) aan een positieve identiteit duidelijker aanwezig dan bij anderen, wat hen gevoeliger kan maken voor radicalisering. Deze categorie komt overeen met wat Buijs en collega's (2006) de 'sociaal cultureel gemotiveerde radicalen' noemen en wat Venhaus (2010) '*identity seekers*' noemt. In het onderzoek naar extreem-rechtse mensen noemt Linden de categorie 'conformist'; de mensen die meelopen met anderen.

Dat de zoektocht naar status, identiteit en sociale binding een belangrijke factor is die jongeren ertoe brengt zich bij radicale radicale of criminele groepen aan te sluiten beamen onder meer Bjørgo en Carlsson (2005, p. 21) en de socioloog Kepel (2004). Vooral moslimjongeren die worstelen met een hybride identiteit (bijvoorbeeld Marokkaans-Nederlands) kunnen gevoelig kunnen zijn voor radicalisering (Buijs et al., 2006, Feddes et al. 2013; Feddes, et al. 2015; Moghaddam, 2005; Van Bergen et al., 2015). Omdat sommige personen deze worsteling sterker doormaken dan anderen, verwachten wij dat deze ‘identiteitszoekers’ vooral ontvankelijk zijn voor specifieke triggerfactoren gerelateerd aan de identiteit en de behoefte aan sociale binding.

Rechtvaardigheidszoeker. Sommige radicalen worden vooral gedreven door de grote mate van onrecht tegen die zij ervaren ten opzichte van zichzelf en/of hun groep. Deze groep mensen komt overeen met wat Buijs en collega's (2006) de 'politiek activistische radicalen' noemen en wat Linden (2009) de 'revolutionairen' noemt. In Venhaus' termen zijn zij een combinatie van de *revenge seekers* – die een uitlaatklep nodig hebben voor hun frustraties – en de *status seekers* – die op zoek zijn naar erkenning en een verbeterde status voor zichzelf en hun groep. Bij deze individuen speelt het eerdergenoemde concept van relatieve deprivatie een grote rol: de perceptie dat de eigen groep oneerlijk behandeld wordt vergeleken met een andere groep. Dit gevoel heerst sterk bij radicaliserende moslims in Westerse democratieën en wordt gezien als een belangrijke onderliggende factor in radicalisering (Buijs et al. 2006; Doosje et al., 2013; Kepel, 2004; Moghaddam, 2005; Van den Bos et al., 2009). Naar verwachting zijn gebeurtenissen gerelateerd aan ervaren onrecht daarom belangrijke triggerfactoren voor rechtvaardigheidszoekers. Dat kunnen persoonlijke en directe ervaringen zijn (op micro-niveau), gebeurtenissen die een lokale vriendengroep of geloofsgemeenschap treffen (meso-niveau), of waargenomen onrecht ten opzichte van de eigen groep op landelijke of wereldniveau (macro-niveau).

Zingevingszoeker. Tot de derde categorie worden individuen gerekend die boven alles gedreven worden door een zoektocht naar zingeving en houvast. Volgens Kruglanski en collega's (2013) speelt het ervaren van zingeving een sleutelrol in het radicaliseringsproces. In een zogenaamde *'quest for significance'* (zoektocht naar erkenning) trachten mensen zin te geven aan hun bestaan dat in lijn is met de waarden van de gemeenschap waar ze zich lid van voelen. Dit kan volgens deze onderzoekers onder andere worden bereikt door identificatie met een ideologie of een religie. Deze vereenzelviging kan er volgens hen zelfs toe leiden dat de persoon in kwestie zichzelf opoffert in het belang van de groep. Naast Kruglanski en collega's benadrukt ook Kepel (2004) dat de zoektocht naar zingeving specifiek ook moslims ontvankelijk kan maken voor een radicale islamitische ideologie of religieuze stroming (2004).

Buijs en collega's noemen deze groep in hun onderzoek naar radicale moslims de 'religieus gemotiveerden' (2006). Linden (2009) gebruikt in haar typologie van extreem-rechtse mensen de term 'bekeerlingen', waarbij dit type ook te verwachten is bij islamitische radicalisering. Bekeerlingen kunnen in deze context niet-moslims zijn die zich bekeren tot de islam. Het kunnen echter ook moslims zijn die zich 'bekeren' van een gematigde vorm van de islam tot een extremistische vorm van de islam (zie

ook Kleinmann, 2012) Op basis van Buijs et al. (2006) spelen naar verwachting voornamelijk triggers op persoonlijk vlak een rol (bv. de dood van een naaste) als triggerfactoren in het radicaliseringsproces van zingevingszoekers die hen op zoek doen gaan naar een antwoord in de religie, een ideologie of een sekte (zie ook Meertens et al., 2009).

Sensatiezoeker. In deze categorie vallen mensen die vooral op zoek zijn naar spanning en avontuur. Venhaus (2010) noemt hen *thrill seekers*; verveelde mannen met veel energie, die hun mannelijkheid willen aantonen door het (radicale) avontuur aan te gaan. Ook Bjørgo en Carlsson (2005) noemen *thrill seeking* als belangrijke drijfveer voor mensen om zich bij extreem-rechtse groepen aan te sluiten, waarbij ze opmerken dat deze mensen relatief vaak tot geweld overgaan. Van der Valk en Wagenaar (2010) onderscheiden in dat kader dan ook de 'geweldzoekers'. Radicale islamitische sensatiezoekers kunnen gemotiveerd worden door het avontuur, de horror en het geweld van de strijd. Maar ook romantiek speelt voor dit type radicalen een rol; sommige mannelijke jihadisten willen vooral hun mannelijkheid aan vrouwen tonen, terwijl vrouwelijke *thrill seekers* zich in het radicale 'avontuur' kunnen storten omdat zij zich aangetrokken voelen tot deze mannen. Zo noemt Sageman (2008) de mogelijkheid om te trouwen met een strijder een belangrijke motivatie voor radicale islamitische vrouwen.

2.7.2 Geslacht als moderator

Naast typologie kijken we in dit onderzoek ook naar geslacht als moderator (zie ook Monahan, 2012). Volgens de cijfers zijn terroristen vooral mannen in een leeftijd tussen 18 en 30 jaar (De Graaf, 2012). Bij de Nederlandse uitreizigers naar Syrië lijkt daarbij de meerderheid mannen te zijn. In mindere mate vertrekken vrouwen naar het strijdgebied (AIVD, Jaarverslag 2014). Een bekend recent voorbeeld zijn de drie tienermeisjes uit Londen die in februari 2015 naar het 'kalifaat' van de terreurgroep IS zijn vertrokken (De Volkskrant, 2015, 28 mei). Dat vrouwen radicaliseren en betrokken kunnen zijn bij terrorisme is geen nieuw gegeven. Libanese vrouwelijke zelfmoordterroristen waren al actief in de strijd met Israël in de jaren '80 en tussen 1985 en 2006 zijn er 225 gedocumenteerde gevallen van vrouwelijke zelfmoordterroristen gerapporteerd (Von Knop, 2007). Verschillende onderzoekers stellen daarbij dat de vrouwelijke deelname aan terrorisme de afgelopen decennia is toegenomen (Cunningham, 2007; De Graaf, 2012; Von Knop, 2007). Met dit

onderzoek proberen we onder meer de vraag te beantwoorden of het ene geslacht gevoeliger is voor (bepaalde) triggerfactoren dan het andere.

2.7.3 Leeftijd als moderator

Naast de typologie en het geslacht verwachten we ook dat de leeftijd van mensen belangrijk is als moderator. Zo wordt in het bijzonder de adolescentie gezien als een periode waarin mensen vatbaar zijn voor radicalisering (Bhui, Dinos, & Jones, 2012; Bhui et al., 2014) en criminaliteit (bv. Hoffmann & Cerbone, 1999). Daarbij blijkt dat als mensen ouder worden ze vaak afstand nemen van extremistische (Monahan, 2012) en criminele groepen (Farrington, 1987).

Vanuit een ontwikkelingsperspectief is het ook aannemelijk dat mensen afhankelijk van de leeftijd anders reageren op triggers. Zo zijn de hersenen van adolescenten nog in ontwikkeling (zie Byrne & Lurigio, 2008), in het bijzonder de gebieden die de coördinatie van het uitvoeren van taken op zich nemen en de gebieden waarin het schatten van risico's en de daarmee samengaande gevolgen plaatsvinden. De adolescentie is ook de fase waarin mensen de eigen identiteit ontwikkelen (Erikson, 1968; Phinney, 1989) en is dus een periode waarin mensen met name gevoelig kunnen zijn voor triggerfactoren gerelateerd aan, bijvoorbeeld, uitsluiting en racisme (Surko, Ciro, Blackwood, Nembhard, & Peake, 2005).

Zoals genoemd in Bijlage 1 (beschrijving van de gebruikte methode en resultaten van de literatuurstudie) is de zogenaamde levensloopcriminologie een onderzoeksveld waarin veel data zijn verzameld over triggers die in verschillende levensfasen bepalend zijn voor het ontstaan van delinquent gedrag. Sinds de jaren '90 is er eveneens een toenemende aandacht voor keerpunten in de volwassenheid die mensen ertoe kunnen brengen uit de criminaliteit te stappen (bv. Cid & Marti, 2012; Sampson & Laub, 1992, 2005). Deze literatuur is met name relevant omdat transities in het leven (zoals van adolescentie naar de jongvolwassenheid) en trajecten van criminele activiteiten over de gehele levensloop worden bestudeerd (bv. Laub & Sampson, 1993) en de kennis gebruikt wordt om interventies te ontwikkelen (bv. Lawrence, 2006). Dit criminologisch onderzoek is steviger empirisch onderbouwd dan soortgelijk onderzoek naar het radicaliseringsproces. In paragraaf 2.8 gaan we verder in op het gebruik van criminologische data voor dit onderzoek.

2.7.4 Opleiding als moderator

Een laatste moderator die we meenemen in dit rapport is opleiding. De relatie tussen opleidingsniveau en het radicaliseringsproces blijkt niet eenduidig. Schmid (2013) concludeert op basis van een overzicht van de radicaliseringsliteratuur dat terroristen zowel hoogopgeleid als laagopgeleid kunnen zijn. In het kader van het huidige onderzoek gaan we na wat er in de literatuur bekend is over de vraag of mensen met verschillende opleidingsniveaus verschillen in de mate waarin zij gevoelig zijn voor (bepaalde) triggerfactoren.

2.8 Een vergelijking met criminologieliteratuur

In het voorgaande zijn al verschillende relevante inzichten meegenomen uit andere literatuur dan die over islamitische radicalisering. Ook in literatuur over andere vormen van extremisme (zoals rechtsextremisme), over sekten, en uit het veld van de criminologie zijn belangrijke bevindingen gedaan over (mogelijke) triggerfactoren. Omdat dergelijke inzichten een belangrijke rol spelen in dit onderzoek, is het van belang stil te staan bij de reden waarom deze volgens ons ook op islamitische radicalisering van toepassing zijn.

Sekten vertonen, bijvoorbeeld, veel overeenkomsten met islamitisch extremistische groepen. Zo streven islamitische extremisten en sekteleden een hoger doel na, delen groepsleden een bepaalde sterke overtuiging of geloofsopvatting, is er sprake van een zeer hechte groep, en is er één leider of zijn er enkele zeer invloedrijke leiders (Meertens, Prins, & Doosje, 2006; Prudon & Doosje, 2015). Deze aspecten zijn vaak ook terug te vinden bij extremistische groepen met andere ideologieën zoals het rechtsextremisme.

De belangrijkste vergelijking voor dit onderzoek is die tussen de literatuur over (islamitische) radicalisering en criminologische processen. In het veld van de criminologie wordt er namelijk relatief veel empirisch onderzoek gedaan naar ‘triggers’ die ertoe leiden dat mensen delinquent gedrag gaan vertonen. Hoewel een systematische vergelijkende literatuurstudie als deze nog niet eerder is uitgevoerd, is de vergelijking tussen factoren die een rol spelen bij radicaal en crimineel gedrag al eerder gemaakt. Zo maakt Bovenkerk (2010) een onderscheid tussen vier typen criminele organisaties: terrorisme, de georganiseerde misdaad, jeugdbendes of *gangs*, en sektes. Bovenkerk merkt op dat er twee belangrijke verschillen zijn: de deviante activiteiten zijn van zeer uiteenlopende aard en hebben een verschillende culturele of

ideologische achtergrond. Zo is een kenmerk van islamitische groeperingen en sektes dat religie of ideologie een belangrijke rol speelt, terwijl bij criminele organisaties en jeugdbendes de rol van religie of ideologie minder belangrijk lijkt te zijn. De Graaf (2014) legt hierbij minder nadruk op religie, en meer op ideologie of het referentiekader. Hij concludeert dat Syriëgangers zich ondersccheiden van een doorsnee crimineel netwerk door de aanwezigheid van onderling gedeelde verhalen over onrecht en onderdrukking die hen bindt.

Bovenkerk ziet echter ook overlappingen en overeenkomsten (2010, p. 10-14). Zo kunnen leden van de vier typen organisaties overstappen naar een ander type. Als voorbeeld noemt Bovenkerk Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh, die voordat hij zich bekeerde tot een radicale vorm van de islam al een strafblad als jeugddelinquent had opgebouwd (zie ook Buijs et al., 2006, p. 34). Dat geldt voor meerdere radicalen: zo laat Bakker zien dat ongeveer een kwart van de 242 leden van terroristische netwerken in Europa tussen 2001 en 2006 al een strafblad had (2006). En recent is aangetoond dat ook een groot aantal van de Nederlandse uitreizigers naar Syrië en Irak een hoge mate van delinquentie vertoonde (Weenink, 2015). Weenink merkt op dat mannelijke uitreizigers voorafgaande aan hun vertrek tweemaal zo vaak betrokken waren in de criminaliteit als hun leeftijdsgenoten (p. 23). De NCTV stelt dat een overstap van criminaliteit naar jihadisme ook wel te verklaren is: "Binnen het discours van de jihadistische beweging is er veel aandacht voor de diep 'zondige', 'moreel failliete' samenleving. Jihadisten spreken jongeren aan op aanwezige schuldgevoelens over hun 'zondig' leven en bieden hen een eenvoudige uitweg (een 'short cut') die snel leidt tot verlossing, boetedoening en een sterke sociale identiteit waaraan een nieuwe status ontleend kan worden" (2014). Hoewel een systematisch onderzoek naar dit fenomeen nog niet is verricht, suggereert het onderzoek van Weenink dat de aanwezigheid van gedragsproblematiek – en vooral ook de daaraan gerelateerde schuldgevoelens - een moderator kan zijn van het effect van triggerfactoren op radicalisering.

Bovenkerk (2010) noemt verder dat er bij zowel radicale groepen als criminele groepen sprake is van een georganiseerde structuur. Zo kan er een onderscheid gemaakt worden tussen 'leiders' en 'volgers' in deze groepen. Een andere overeenkomst is het geslacht en de leeftijd van toetreding. De jongens en mannen zijn in de meerderheid ook al is het opvallend dat er behoorlijk wat vrouwen en soms zelfs hele gezinnen naar Syrië uitreizen (Poot et al., 2009; Von Knop, 2007). Qua leeftijd

vindt toetreding tot extremistische en criminele groepen vaak al plaats in de adolescentie en jongvolwassenheid (zie ook Bakker, 2008; Decker & Pyrooz, 2007; Hoffman, 2002; Sampson & Laub, 1992: Zara & Farrington, 2013; Zhang, Loeber, & Stouthamer-Loeber, 1997). Niet alleen toetreding, ook uittreding uit de organisaties lijkt leeftijdgebonden; zoals eerder vermeld zijn mensen naarmate ze ouder worden minder betrokken met criminaliteit (Rocque, 2013) en extremisme (Monahan, 2012). Ten derde gaat de toetreding tot zowel criminele groepen en extremistische groepen gepaard met rituelen en het zogenaamde 'verbranden van de bruggen' (dat wil zeggen, het verbreken van oude relaties) zodat uittreding moeilijk wordt.

Ook een recent onderzoek van De Waele en Pauwels (2014) duidt erop dat er overeenkomsten zijn tussen processen van radicalisering en processen gerelateerd aan delinquentie. In een empirische studie met 2.879 Vlaamse adolescenten tonen deze onderzoekers aan dat theorieën over oorzaken van crimineel gedrag toegepast kunnen worden in de studie van ideologisch gebaseerd geweld.

Samenvattend blijkt uit dit overzicht dat er de nodige overeenkomsten zijn tussen extremistische groepen en criminele groepen. Het is daarom aannemelijk dat triggerfactoren eveneens overeenkomsten vertonen. Een directe vergelijking is tot op heden nog niet verricht met betrekking tot triggerfactoren. In het huidige onderzoek wordt daarom naast de literatuur over radicalisering, ook literatuur over criminaliteit meegenomen.

2.9 Samenvatting

Binnen het radicaliseringsproces kunnen we globaal onderscheid maken tussen oorzakelijke factoren en triggerfactoren. Terwijl oorzakelijke factoren meer structureel of langdurig van aard zijn, zijn triggerfactoren concrete gebeurtenissen die het beslissende zetje geven, of de spreekwoordelijke druppel zijn die de emmer doet overlopen. Triggerfactoren definiëren wij daarom als concrete gebeurtenissen (bijvoorbeeld incidenten, problemen, keuzes) die aanwijsbaar een (verdere) radicalisering of (voorbereiding op) een radicale handeling in gang zetten. Triggerfactoren kunnen worden ingedeeld in twee categorieën: keerpunten en katalysatoren. Een keerpunt wordt gekenmerkt door een gebeurtenis die er, bijvoorbeeld, toe leidt dat mensen open komen te staan voor een nieuwe ideologie of wereldbeeld. Keerpunten kunnen leiden tot verdergaande radicalisering maar ook tot

de-radicalisering. Een katalysator is een gebeurtenis die tot een versnelling of vertraging van het radicaliseringsproces leidt.

Zoals we hebben weergegeven in het triggerfactormodel van radicalisering (Figuur 2.1) manifesteren triggerfactoren zich op verschillende niveaus, en op verschillende momenten in het radicaliseringsproces van een individu. Zij kunnen op micro- (persoonlijk), meso- (groep) en macro (nationaal/internationaal) niveau van invloed zijn tijdens de vier verschillende fasen van het radicaliseringsproces: (1) gevoeligheid, (2) verkenning, (3) lidmaatschap, en (4) terroristische actie. Het proces van radicalisering wordt hierbij gezien als een non-lineair proces waarbij triggerfactoren een belangrijke rol kunnen spelen bij het verklaren van de richting en de snelheid waarmee mensen radicaliseren.

Tenslotte worden vier moderatoren onderscheiden die het effect van triggerfactoren mede bepalen, namelijk: de typologie van radicalisering (de identiteitszoeker, de rechtvaardigheidszoeker, de zingevingszoeker, en de sensatiezoeker), het geslacht, de leeftijd en opleiding. Afhankelijk van deze eigenschappen van het individu hebben triggerfactoren meer of minder invloed.

In de volgende vier hoofdstukken worden de bevindingen van de literatuurstudie gestructureerd aan de hand van het triggerfactormodel. Hierbij maken we gebruik van de indeling micro- (Hoofdstuk 3), meso- (Hoofdstuk 4) en macro- (Hoofdstuk 5) niveau, en zullen we daarna in een apart hoofdstuk ingaan op de moderatoren (Hoofdstuk 6).

Hoofdstuk 3. Triggerfactoren op micro-niveau

"De moeder van Mohammed blijkt borstkanker te hebben en overlijdt eind 2001. Dit is volgens eigen zeggen een belangrijk keerpunt in zijn ontwikkeling. Vanaf dat moment begint een zoektocht naar de waarheid."

Buijs, Demant, & Hamdy (2006, p. 34)

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat een gebeurtenis in de naaste omgeving een doorslaggevende rol kan spelen in iemands radicaliseringsproces. Het bestaande wetenschappelijke onderzoek naar dit soort processen richt zich dan ook voornamelijk op dit zogenaamde micro-niveau. In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de verschillende gebeurtenissen die uit zulk onderzoek naar voren komen. We maken daarbij onderscheid tussen triggerfactoren in de persoonlijke levenssfeer en triggers die direct raken aan de sociale status of positie van het individu.

3.1 Triggerfactoren in de persoonlijke levenssfeer

Een persoonlijke crisis kan iemand ontvankelijk maken voor radicale boodschappen en toetreding tot een radicale groep (Wiktorowicz, 2004). Deze crisis kan voortkomen uit gebeurtenissen in de persoonlijke levenssfeer, zoals de dood van naasten, en problemen die zich afspelen in de thuissituatie, zoals ruzie of een scheiding.

3.1.1 Confrontatie met de dood

Veel onderzoekers merken op dat de confrontatie met de eigen dood of die van een naaste een trigger kan zijn in het radicaliseringsproces. Zo noemen Slootman, Tillie, Majdy en Buijs (2009) het voorbeeld van een bekeerling tot de radicale islam. De confrontatie met de dood speelde volgens hem een belangrijke rol bij zijn bekering (p. 38):

> "Op een gegeven moment was ik bang om dood te gaan en te sterven als een ongelovige. Ik zat een keer in de metro en kreeg een gevoel alsof ik op het punt stond om dood te gaan. Toen ik thuis kwam ging ik douchen en kreeg ik hetzelfde gevoel. Mijn hart ging bonken alsof mijn geest eruit zou gaan. Ik ben toen gaan liggen en mijn moeder belde de ambulance en ik ging naar het ziekenhuis. Dit was echt de doorslag voor mijn bekering. Ik liet mijn bekering steeds wachten. Ik stelde het steeds uit: Volgende week, volgende week." Maar je kunt zo dood gaan."

Dat de confrontatie met de dood tot (verdergaande) radicalisering kan leiden is onder meer aangetoond door Pyszczynski en collega's (Pyszczynski, Abdollahi, Solomon, Greenberg, Cohen, & Weise, 2006). Deze onderzoekers confronteerden niet-radicale Iraanse studenten met de dood door hen over hun eigen dood na te laten denken. In een controlegroep werden deelnemers geconfronteerd met een negatief onderwerp dat niet gerelateerd was aan de dood. De resultaten toonden aan dat de deelnemers in de controlegroep zelfmoordaanvallen gericht op de Verenigde Staten afkeurden. Deelnemers die met de dood geconfronteerd waren ondersteunden daarentegen in hogere mate zelfmoordacties gericht tegen de Verenigde Staten en waren meer geneigd zelf zulke activiteiten te ondernemen. De onderzoekers repliceerden deze bevinding onder studenten in de Verenigde Staten. Daar vonden ze dat, vergeleken met een controlegroep, deelnemers die met de dood geconfronteerd waren in hogere mate extreme militaire interventie van het Amerikaanse leger ondersteunden die duizenden burgers in een vijandig land zou kunnen doden.

Deze bevindingen zijn in lijn met de *terror-management* theorie (Greenberg, Pyszczynski, & Solomon, 1986). Deze theorie stelt dat mensen die normaliter tegen gewelddadige aanvallen op anderen zijn, deze aanvallen ondersteunen en zelfs zelf deze acties ondernemen als ze het noodzakelijk achten zichzelf te beschermen om hun eigen bestaan te waarborgen. Niet enkel het eigen bestaan kan tot deze ondersteuning leiden, ook als ze geconfronteerd worden met een andere groep die expliciet of impliciet hun culturele wereldbeeld bedreigt, kan de steun voor gewelddadige aanvallen toenemen. Dit is een robuust effect dat is aangetoond in meer dan 250 experimenten in 14 verschillende landen (zie voor overzichten Greenberg, Solomon, & Pyszczynski, 1997; Pyszczynski, Solomon, & Greenberg, 2003).

Niet alleen de confrontatie met de mogelijkheid op de eigen dood, maar ook de dood van een naaste kan een trigger zijn. Een bekend voorbeeld hiervan zijn de zogenaamde "zwarte weduwen" in Tsjetsjenië; vrouwen die zelfmoordaanslagen hebben gepleegd na het overlijden van hun echtgenoot (Speckhard & Akhmedova, 2006). Ander onderzoek door Lankford (2014) onder meer dan 130 zelfmoordterroristen toonde aan dat bijna de helft (66) was geconfronteerd met de onverwachte dood van een naaste of hechte vriend. Daarbij functioneerde deze dood aantoonbaar als trigger in het radicaliseringsproces, zowel aan het begin van radicalisering als kort voorafgaande een terroristische actie. In kwalitatief onderzoek naar veroordeelde jihadistische extremisten in Australië werd de dood van een naaste

eveneens genoemd als triggerfactor, met name als keerpunt, bij twee van de 21 mensen (Porter & Kebbell, 2015, p. 14). Ook Geelhoed (2011) concludeert - op basis van interviews en observaties in Nederland en Groot-Brittannië en analyse van online discussies - dat een persoonlijke pijnlijke ervaring of het verlies van naasten een belangrijke oorzaak kan zijn van een identiteitscrisis. Deze identiteitscrisis kan volgens haar ten grondslag liggen aan een bekering tot het islamitisch fundamentalisme, waaronder zij ook radicale en extreme moslims schaart (p. 226-227).

In meer kwalitatief onderzoek laten ook Weggemans et al. (2014) zien dat er bij een aantal Syriëgangers een traumatische ervaring zoals de dood van een naaste had plaatsgevonden in de periode voordat zij besloten deel te nemen aan de gewapende strijd. Het meest bekende voorbeeld van een geradicaliseerde moslim in Nederland bij wie deze triggerfactor speelde is Mohammed B.,die in 2004 de filmregisseur Theo van Gogh om het leven bracht. Buijs et al. (2006) brengen zijn levensverloop in beeld aan de hand van verschillende mediabronnen en van artikelen die hij zelf in de loop van 2002, 2003, en 2004 heeft geschreven. Hieruit komt naar voren dat de dood van zijn moeder in 2001 een belangrijke gebeurtenis was in zijn leven. Hij noemde dit zelf een keerpunt in zijn leven. Hierna begon volgens Buijs et al. "een zoektocht naar de waarheid" (2006, p. 34).

Deze formulering is in lijn wat Wiktorowicz 'cognitieve opening' noemt. Mohammed B.. kwam door het overlijden van zijn moeder open te staan voor de mogelijkheid tot nieuwe ideeën en wereldbeelden (2004, p. 1). Wiktorowicz noemt deze cognitieve opening als een belangrijke voorwaarde voor een individu om zich bloot te stellen aan een ideologisch boodschap. Deze cognitieve opening leidt tot een vertwijfeling in geaccepteerde overtuigingen en maakt een individu meer ontvankelijk voor de mogelijkheden van alternatieve ideeën en perspectieven (p. 7). Ook bij de radicalisering van een groep moslimjongeren in Delft in 2012 speelde de dood een belangrijke rol. De jihadisten blijken geradicaliseerd te zijn na een mislukte overval op een supermarkt in december 2010 door drie leden van de Delftse vriendengroep, toen rond de twintig jaar oud. Een supermarktmedewerker gooide een gereedschapskist op een van de overvallers die van de trap viel en daaraan overleed. De Delftse groep was zeer ontdaan en een deel van de jongeren werd zeer religieus en "raakte overtuigd van het nut van de jihad" (Kouwenhoven, 2014, 5 juli). De jongeren

werden later uit de plaatselijke moskee gezet wegens radicaal gedachtegoed en minstens tien van hen reisden in 2012 naar Syrië.

Ten slotte speelde een ervaring met de dood ook een rol als triggerfactor in het radicaliseringsproces van Fouad B. van Sharia4Belgium, zoals blijkt uit een interview met zijn ouders en broer (Alde'emeh, 2015, 4 maart). Zij vertellen hoe B. zwaargewond raakte bij een auto-ongeluk, en hoe na zijn herstel zijn leven een radicale wending nam:

> *"Hij liet zijn baard staan, die zijn littekens verborg, en hij begon zich te verdiepen in het salafisme, aangemoedigd door imam Nordine T. Hij reisde ook verscheidene keren naar Saudi-Arabië en nam de naam Abu Imran aan. Die naam zette hij ook in grote letters op de takelwagen van zijn firma."*

Samenvattend kan op basis van dit overzicht gesteld worden dat een ervaring met de dood als triggerfactor kan dienen, vooral in de vroegere fasen (de fasen van 'gevoeligheid' of 'verkenning'), maar ook in de latere 'lidmaatschap'- en 'actie'-fase van het radicaliseringsproces. Deze conclusie kan getrokken worden op basis van experimenteel onderzoek, survey studies, en kwalitatieve studies naar extremisme onder moslims. Hierbij moet opgemerkt worden dat uit het overzicht blijkt dat niet iedereen die een ervaring met de dood heeft meegemaakt radicaliseert. Dit duidt erop dat de dood in combinatie met andere factoren als trigger kan werken.

3.1.2 Problemen thuis

Gebeurtenissen gerelateerd aan een slechte thuissituatie - denk aan een scheiding, ruzies of andere problemen binnen het gezin - worden eveneens genoemd als triggerfactoren in het radicaliseringsproces. Net als de confrontatie met de dood kunnen dergelijke problemen er voor zorgen dat iemand in een persoonlijke crisis belandt en een cognitieve opening ervaart. Zo noemen Slootman et al. (2009) dat bij een radicale man de slechte relatie diens ouders de aanleiding was om te gaan nadenken over zijn leven (p. 37):

> "Ik begon me meer te verdiepen in de islam, ik was toen negentien. Ik had altijd als doel om de islam te praktiseren, maar om bepaalde redenen kon ik dat niet door vrienden en omgeving. Ik had gewoonweg niet de sterke wil. In die omgeving doe je niks aan het geloof [...] Ik had vaak problemen met mijn ouders. Je gaat toch

> nadenken over het leven dat je leidt, dat lijpe (rare) leven, in coffeeshops, slechte vrienden en laat thuis komen. Je voelt je niet lekker in die situatie. Je merkt toch dat het contact anders is met je ouders. Ze zeiden altijd tegen mij dat ik niet goed bezig was."

In de wetenschappelijke literatuur wordt problemen in de thuissituatie vaker als doorslaggevende gebeurtenis onderscheiden. Zo observeren Corner en Gill (2014) in een studie onder 119 individuen die een terroristische handeling verrichtten in een groep dat bij één op de tien deelnemers de ouders gescheiden waren.[1] Daarbij werd in kwalitatief onderzoek naar veroordeelde jihadistische extremisten in Australië een slechte thuissituatie bij twee van de 21 mensen genoemd als keerpunt voor radicalisering (Porter & Kebbell, 2015, p. 14). Lankford (2012) laat zien dat problemen in de familie bij de helft van 12 zelfmoordterroristen een rol speelde. Ook Kleinman (2012) noemt problemen thuis een belangrijke triggerfactor in een studie onder 83 geradicaliseerde moslims, en Corner en Gill (2014) vinden in een recent onderzoek naar terroristische handelingen bij 119 *lone-wolfs* (geweldadige eenlingen) dat negatieve stressoren zoals een scheiding een rol speelden. Feddes et al. (2013) vonden in een interviewstudie met voormalig rechtsextremisten dat een scheiding een belangrijke triggerfactor was voor het toetreden tot een extremistische groep bij één van de 13 deelnemers.

Illustratief voor dit soort triggerfactoren is het verhaal van Jack R., zoals beschreven door Aly en Striegher (2012). R. werd geboren in 1953, en reisde in 2000 naar Afghanistan waar hij senior Al-Qaida leiders ontmoette (waaronder Osama Bin Laden) en een militaire training onderging. Hij noemde de scheiding van zijn vrouw als één van de triggerfactoren die hem met gevoelens van leegte en isolatie achterlieten en hem aanzette tot een religieuze zoektocht. In november 2002 werd hij gearresteerd onder verdenking van medewerking aan de voorbereiding van een bomaanslag op de Israëlische ambassade in Canberra.

Ook het levensverloop van Jason W. van de Hofstadgroep laat zien dat een slechte thuissituatie als triggerfactor kan dienen. Buijs en collega's (2006) beschrijven

---

[1] Deze data zijn gebaseerd op een dataset van terroristen van Simcox, Stuart, Ahmed, Murray, en Carlile (2011) en Mother Jones (2013) die profielen bevat van terrorisme-gebaseerde activiteiten sinds 11 september 2001. Hierbij was sprake van 55 handelingen in de VS en 64 buiten de VS.

hoe zijn ouders scheiden op zijn dertiende, en merken op dat W. vervolgens ergens tussen zijn vijftiende en zeventiende geradicaliseerd moet zijn. Op zijn achttiende reisde hij namelijk naar Pakistan waar hij wordt opgepakt op verdenking van het beramen van een aanslag. Op basis van deze (beperkte hoeveelheid) aan gegevens is het aannemelijk dat de scheiding van de ouders van W. (net als bij Mohammed B.) mogelijk als keerpunt heeft gediend die hem openstelde voor nieuwe denkbeelden.

In onderzoeksvelden als de ontwikkelingspsychologie en de criminologie is veel empirisch onderzoek beschikbaar op dit gebied. Zo blijkt dat een slechte situatie thuis (zoals slecht ouderschap) positief gerelateerd is aan antisociaal gedrag (wat weer gerelateerd is aan depressiviteit en eenzaamheid). Zo laat een meta-analyse van 46 empirische studies met ca. 15.000 kinderen en adolescenten zien dat negatief ouderschap significant samenhangt met zowel meer antisociaal gedrag als lager welbevinden (Grant, Compas, Stuhlmacher, Thurm, McMahon, & Halpert, 2003). In lijn hiermee laten Averdijk, Malti, Eisner, en Ribeaud (2012) in een studie met 995 kinderen zien dat een scheiding bij ouders samenhangt met de ontwikkeling van probleemgedrag (zie ook Kalter, 1987; Murray, Farrington, & Sekol, 2012; Murray & Murray, 2010). Zoals in Hoofdstuk 4 uiteengezet wordt, leidt deze situatie ertoe dat jongeren gevoelig kunnen raken voor triggers uit hun omgeving die inspelen op deze gevoelens van eenzaamheid en sociale isolatie.

Samenvattend kan gesteld worden dat problemen thuis (ruzies, scheidingen, conflicten) als triggerfactoren kunnen fungeren die (verdere) radicalisering in gang zetten. Dit type triggerfactoren lijkt vooral aan het begin van het radicaliseringsproces een rol te spelen. Een slechte thuissituatie zorgt er in sommige gevallen voor dat de persoon in kwestie in een persoonlijke crisis raakt, hierdoor mogelijk een ‘cognitieve opening’ ervaart en zo belandt bij een radicale ideologie die zingeving en een identiteit biedt. Echter, net zoals bij de eerder besproken ervaringen met de dood moet ook hier benadrukt worden dat dit niet per definitie het geval hoeft te zijn. Juist omdat beide triggerfactoren zich aan het begin van een radicaliseringsproces bevinden, zijn er vaak nog meerdere alternatieven voorhanden dan een toevlucht in een radicale ideologie.

3.2 Triggers die raken aan de sociale status van een individu

Niet alleen in de persoonlijke levenssfeer, maar ook in het publieke leven kunnen zich specifieke triggers voordoen die het individu raken en tot (verdergaande)

radicalisering kunnen leiden. We onderscheiden het verlies van (perspectief op) werk, ervaringen van discriminatie en aanvaringen met de autoriteiten.

3.2.1 Verlies van (perspectief op) werk of problemen op school

Verlies van (perspectief op) werk en problemen op school worden ook vaak genoemd als mogelijke triggerfactoren. Lankfort (2012) observeerde bijvoorbeeld dat verlies van werk of problemen op school bij driekwart van 12 zelfmoordterroristen in de VS als triggerfactor kunnen hebben gediend. En ook Kleinman (2012) zag in de eerder besproken studie onder 83 geradicaliseerde moslims in de VS dat het verlies van werk en problemen op school belangrijke triggerfactoren zijn. Problemen op school werden tevens genoemd als triggerfactor bij één van de 21 veroordeelde extremisten in Australië (Porter & Kebbell, 2015, p. 14). Feddes et al. (2013) vinden dat het verlies van werk bij tenminste één van dertien geïnterviewde voormalig rechtsextremisten als triggerfactor diende.

In sommige biografische beschrijvingen van het leven van radicalen komen we het verlies van een baan eveneens tegen als trigger. Bij de eerder besproken casus van Aly en Striegher (2012) van Jack R. - die in 2000 naar Afghanistan vertrok waar hij senior Al-Qaida leiders ontmoette en gearresteerd werd op verdenking van voorbereiding van een bomaanslag - is naast de scheiding met zijn vrouw het verlies van diens baan in het leger één van de triggerfactoren die hem aanzette tot een religieuze zoektocht. Het verlies van werk kan echter ook later in het radicaliseringsproces een rol spelen, zoals het geval lijkt te zijn bij Jermaine W. (Sterkenburg, 2015, 17 juni). Hoewel hij net als zijn broer Jason W. gearresteerd werd als lid van de Hofstadgroep, werd hij bij gebrek aan bewijs vrijgelaten, vond hij een baan en leek hij milder in de geloofsleer te worden. Toen hij vanwege zijn verleden echter toch werd ontslagen, ervoer hij dat als een klap in zijn gezicht. Hij stopte met solliciteren en ging veel om met religieuze vrienden uit Huizen en reisde later af naar Syrië waar hij tijdens een bombardement om het leven kwam (Sterkenburg, 2015, 17 juni).

In de criminologie zijn er verschillende studies verricht naar het verband tussen het verliezen van werk, schooluitval en crimineel gedrag. Corner en Gill (2014) laten bijvoorbeeld zien dat het verliezen van werk op korte termijn als triggerfactor kan dienen voor het daadwerkelijk overgaan tot crimineel gedrag. Er is daarnaast veel criminologisch onderzoek beschikbaar over werk als keerpunt dat

crimineel gedrag kan *tegengaan*. Op basis van een longitudinale experimentele studie in de VS onder 3.000 mensen die in contact waren geweest met justitie, concludeert Uggen (2000) dat het krijgen van werk een keerpunt kan zijn voor met name oudere criminelen. Hij vond dat voor jonge deelnemers (18 tot 26 jaar oud) het krijgen van werk niet resulteerde in minder crimineel gedrag. Echter, oudere deelnemers (27 jaar en ouder) vertoonden minder crimineel gedrag na het verkrijgen van werk vergeleken met een controlegroep.

Een recent Noors onderzoek van Skardhamar en Savolainen (2014) onder 783 criminelen die werk kregen in de periode van 2001-2006 laat zien dat het gemiddelde aantal keren dat mensen crimineel gedrag vertoonden minder was na het krijgen van werk. Dit is in lijn met ander empirisch longitudinaal onderzoek waaronder een studie in Finland (Savolainen, 2009), Nederland (Van der Geest, Bijleveld, & Blokland, 2011) en de VS (Laub & Sampson, 2003; Wright & Cullen, 2004).

Met betrekking tot opleiding laat empirisch criminologisch onderzoek zien dat problemen op de basisschool en middelbare school samengaan met criminaliteit (zie Blomberg, Bales, & Piquero, 2012). Jongeren die naar school gaan, meer studeren en goede cijfers halen vertonen minder delinquent gedrag.

Samenvattend, vergeleken met de eerder besproken gebeurtenissen in de persoonlijke levenssfeer is er minder sterk empirisch bewijs dat het verlies van (of perspectief op) werk of problemen op school fungeert als triggerfactor in het radicaliseringsproces. Er kunnen dus minder makkelijk algemene uitspraken over gedaan worden, hoewel uit kwalitatieve studies of journalistieke artikelen blijkt dat het in sommige gevallen wel degelijk de doorslag gaf. Daarbij is er wel sterk empirisch bewijs uit de criminologische literatuur dat laat zien dat verlies van (perspectief op) werk als triggerfactor kan dienen die kan leiden tot crimineel gedrag. Het verlies van werk lijkt als mogelijke triggerfactor vooral aan het begin van het radicaliseringsproces een rol te spelen, wanneer het mensen aanzet tot een zoektocht die uitmondt in de omarming van een radicale variant van de islam. Daarbij kan het verlies van werk of schooluitval er ook indirect voor zorgen dat het radicaliseringsproces wordt bespoedigd omdat men zonder baan meer tijd voorhanden heeft en eerder met radicale individuen of personen in contact kan komen. De triggerfactor in dergelijke gevallen is dan in feite het verbreken van sociale bindingen, die in het volgende hoofdstuk aan de orde komt.

3.2.2 Directe ervaringen van discriminatie, racisme en uitsluiting

Triggers gerelateerd aan discriminatie, racisme, en uitsluiting worden in de literatuur eveneens vaak genoemd. Zo meldt Richardson (2012) in een studie over radicalisering van Amerikanen die naar Somalië reisden om deel te nemen aan de gewelddadige strijd, dat alle 41 individuen een cognitieve opening hadden ervaren en dat ervaringen van discriminatie en uitsluiting hiertoe bijdroegen (p. 43-44). Ook Wiktorowicz (2004) noemt op basis van interviews met 22 moslimextremisten in het Verenigd Koninkrijk dat ervaringen met discriminatie hen "echt aan het denken zette" en dat deze reflectie leidde tot de eerdergenoemde cognitieve opening. Dit maakte dat ze hun waarden en identiteit opnieuw gingen onderzoeken en zich openstelden voor nieuwe wijzen van denken wat hen gevoelig maakte voor radicalisering.

Relevant in dit kader is tevens een onderzoek van Woodlock en Russell (2008) naar de perceptie van extremisme onder 520 moslims in Australië. Op basis van interviews codeerden de onderzoekers thema's van radicalisering. Hierbij werd frustratie op basis van discriminatie en uitsluiting genoemd als een belangrijke triggerfactor. Zoals een mannelijke deelnemer het verwoordde (p. 79):

> "Als je geboren bent in Australië, ben je Australiër, punt. Als je mensen neemt die hier geboren zijn maar die uitgelicht worden, dan is de kans groot dat deze mensen gefrustreerd raken. Gefrustreerd doordat ze een trein nemen, naast iemand gaan zitten, en deze persoon staat op en verwisselt zijn plek voor een plaats in de verste uithoek van de trein; enkel omdat de persoon een hijab draagt. Gefrustreerd omdat ze naar Safeway gaan [een supermarktketen in Australië], ze zien dat de persoon lacht naar de klant voor hen, en wanneer het hun beurt is krijgen zij de traditionele Australische parelglimlach niet. En zo kan ik wel doorgaan. Neem deze gefrustreerde mensen en vertel ze onzin als [...] "Vermoord de blanken, en God zal tevreden met je zijn", ze zouden het waarschijnlijk doen. En dat alles heeft de oorzaak in het feit dat je je als vreemde behandeld voelt, als een tweederangs burger."

Op basis van haar interviewstudie in Nederland en Groot-Brittannië noemt Geelhoed (2011) eveneens dat gebeurtenissen gerelateerd aan sociale uitsluiting en/of een gebrek aan erkenning van anderen belangrijke triggers zijn die kunnen leiden tot de eerder genoemde cognitieve opening (p. 226). Alledaagse voorbeelden zijn ervaringen met discriminatie op basis van etniciteit. Dit komt ook naar voren bij een interviewstudie door Feddes, Mann, De Zwart en Doosje (2013) met 12 Amsterdamse

moslimjongeren die deelnamen aan een weerbaarheidstraining. Vrijwel alle deelnemers voelden zich oneerlijk behandeld op grond van hun etnische achtergrond bij het zoeken naar een stageplek of baan. Zoals een jonge vrouw het verwoordde (p. 34):

> "Toen ik een stageplek zocht kon ik niks vinden. Mensen zeiden: "Sorry, we nemen geen mensen met een hoofddoek" [...] Dit was erg moeilijk voor mij en toen ben ik gestopt met school."

Alde'emeh benadrukt dat directe ervaringen met uitsluiting en discriminatie hemzelf op het pad van radicalisering hadden gezet. Zo vertelt hij over zijn ervaringen in de school naar aanleiding van 9/11 (Stockmans & Alde'emeh, 2014, 13 juni):

> "Het voelde net alsof ik me voor de hele klas moest verantwoorden. In seconden die minuten leken keek ik de klas rond en zag ik plots allemaal blanke kinderen – de slachtoffers, de Amerikanen – en ik, ik was Osama Bin Laden, de dader, de moslim. Ik had nog nooit gehoord van die man, maar voelde een mysterieuze verbondenheid en nieuwsgierigheid naar zijn beweegredenen. De haat en het pijlsnelle oordeel van een leerkracht hadden een jongen uit Baardegem tot woordvoerder van wereldwijde terroristen gebombardeerd."

Onderzoek uit andere gerelateerde onderzoeksgebieden wijst er op dat sociale uitsluiting een belangrijke rol speelt als trigger van geweld. Zo heeft experimenteel onderzoek aangetoond dat mensen die buitengesloten worden de neiging hebben om daar agressief op te reageren, hetgeenin verband is gebracht met de *school shootings* in de VS (Twenge, Baumeister, Tice, & Stucke, 2001). In lijn hiermee vinden McCauley, Moskalenko en Van Son (2013) dat stressoren gerelateerd aan onder andere uitsluiting een rol spelen bij, respectievelijk, 98% en "bijna de helft" van de door hen onderzochte aanslagplegers op scholen (*school shooters*) en moordenaars. Lankford (2012) laat in een onderzoek met 81 casussen zien dat bij zelfmoordterroristen, willekeurige aanvallers en *school shooters* eerdere ervaringen met sociale marginalisatie triggerfactoren waren in het radicaliseringsproces. Ook Corner en Gill (2014) vinden in een recentelijk kwantitatief onderzoek naar terroristische handelingen bij 119 *lone wolfs*(gewelddadige eenlingen) dat ervaringen met discriminatie triggerfactoren waren.

Samenvattend blijken (directe) ervaringen met discriminatie, racisme en uitsluiting als triggerfactoren in het radicaliseringsproces te kunnen dienen. Interviewstudies wijzen er op dat deze ervaringen in het begin van het radicaliseringsproces als trigger kunnen dienen maar ook aan het einde (de actiefase). Uiteraard betekent dat niet dat alle (of zelfs de meeste) ervaringen van discriminatie één op één tot radicalisering leiden.

3.2.3 Aanvaringen met de autoriteiten

Aanvaringen met de geheime diensten, de politie en justitie worden in de literatuur regelmatig genoemd als mogelijke triggerfactoren in het radicaliseringsproces. Zo kunnen negatieve ervaringen met autoriteiten resulteren in vermindering van zelfwaarde en negatieve emoties. Op hun beurt kunnen dergelijke emoties weer een belangrijke rol spelen in het radicaliseringsproces (Feddes, Mann & Doosje, 2012).

In dit kader heeft onderzoek onder Afro-Amerikanen in de VS bijvoorbeeld aangetoond dat dit soort gebeurtenissen kunnen samengaan met gevoelens van onzekerheid, frustratie, boosheid, teleurstelling, afkeer, angstigheid, hulpeloosheid en angst (Smith, Allen, & Danley, 2007). Een ander onderzoek wijst er op dat moslims in Groot-Brittannië ervaren dat zij buitenproportioneel gecontroleerd worden door autoriteiten (Blackwood et al., 2013). Ook het niet in actie komen van de autoriteiten kan tot dergelijke negatieve gevoelens leiden en (indirect) als triggerfactor fungeren. Dat een nalatige overheid negatieve emoties kan oproepen blijkt bijvoorbeeld uit de volgende uitspraak van een jonge vrouw, die kort na de aanslag in Londen op 7/7 fysiek was aangevallen (Choudhury & Fenwick, 2011):

> "Het was zo'n traumatische gebeurtenis, want we waren al bespuugd, we waren al uitgescholden, maar dit is een fysieke aanval; iemand die je echt fysiek aanvalt. En mijn dochter was er ook bij. Maar daarna moest ik acht uur wachten om geïnterviewd te worden en zelfs gedurende dat proces bleef de politie zeggen dat het slechts jongelui waren die me probeerden te ontmoedigen; dat ze misschien gewoon aan het spelen waren. Maar het gaat om het principe... uiteindelijk werd de zaak niet in behandeling genomen [...] Het was pas nadat wij er achteraan gingen dat ze ons vertelden dat er niets was dat ze konden doen. Er was niet genoeg bewijs. Ze excuseerden zich [...] De wet was er niet voor mij. Ik ben eigenlijk best boos."

Hoewel de directe invloed van interactie met autoriteiten op het radicaliseringsproces niet empirisch is onderbouwd, komt het wel ter sprake in verschillende portretten en levensverhalen. Zo noemt de eerdergenoemde islamitisch extremist Moazzam B. in een interview met Abbas (2007) dat hij de inval in zijn boekenwinkel midden in de nacht door de Britse geheime dienst MI5 in 2000 als een persoonlijke aanval op hem ervoer (p. 434):

> "Ze kwamen voor mij, en de boekwinkel was waar ik bij betrokken was... ik was het, ik werd overvallen."

Een andere gebeurtenis betreft een huiszoeking bij een jonge moslim door de politie. Deze huiszoeking vond plaats nadat klasgenoten en het schoolhoofd aangifte hadden gedaan bij de politie van extremisme (BBC, 2015, 15 juni). De persoon in kwestie ("Ahmed") vertelt:

> "Ik gaf ze alles en ze onderzochten mijn huis wat vernederend was om mee te maken. Toen ze wegwaren voelde ik me geschokt en boos. Het voelde als een klap in het gezicht en gaf me het gevoel dat deze hele samenleving racistisch is. Ze noemen me een terrorist? Ik geef ze een terrorist als ze dat willen."

Een confrontatie met autoriteiten kan echter ook een triggerfactor zijn die leidt tot een positieve ommekeer in het radicaliseringsproces. Zo omschrijven Slootman et al. (2009) dat één van de jongens uit de door hen bestudeerde groep jihadi-salafisten zich terugtrekt omdat "hij niets te maken wil hebben met de AIVD" (p. 20). Ook andere respondenten willen niets met de AIVD te maken hebben wat leidde tot een mindere betrokkenheid bij de groep.

In aanvulling op de literatuur over radicalisering is er veel kwantitatieve empirische data beschikbaar in de criminologische literatuur die aantonen dat contact met de politie samenhangt met verdere ontwikkeling van delinquent en crimineel gedrag. Zo laat een recente Engelse studie zien dat negatief contact met de politie een keerpunt kan zijn voor jongeren. De onderzoekers maakten gebruik van een *life course framework* (levensloopstudie: een methode die het levensverloop van mensen onderzoekt in context van hun sociale omgeving om vast te stellen hoe gebeurtenissen in het leven hun handelen kan beïnvloeden). De Rochester Youth Development Study

toonde aan dat er drie verschillende trajecten te onderscheiden waren (Ward, 2011; Ward et al., 2014): het traject van de *high offenders* (hoge frequentie van overtredingen), het traject van de *low offenders* (lage frequentie van overtredingen) en het traject van de *non-offenders* (geen overtredingen). Contact met de politie vergrootte de kans op toekomstig geweld voor de gehele onderzoekspopulatie en in het bijzonder voor de low offenders. De onderzoekers benadrukken dat *labeling* (het plakken van een etiket op een persoon of groep) het gedrag van een persoon of groep negatief kan beïnvloeden (zie ook Atchison & Heide, 2011).

Ook Lopes en collega's (2012) onderzochten directe en indirecte effecten van negatief contact met de politie op de ontwikkeling van crimineel gedrag. Hiertoe werden 1.000 adolescenten gevolgd van hun 14e levensjaar totdat ze 31 waren. De data waren eveneens afkomstig van de Rochester Youth Development Study. De onderzoekers rapporteerden dat vroegtijdige politie-interventie in de adolescentie samenhangt met een hogere kans op werkloosheid, een grotere kans op het niet voltooien van de middelbare school, een grotere kans om te worden gearresteerd, en meer criminaliteit en drugsgebruik op 21-23-jarige leeftijd. Daarbij vonden de onderzoekers dat op langere termijn (29-31-jarige leeftijd) er nog steeds verbanden waren die zich vertaalden in een hogere kans op werkloosheid op 29 jarige leeftijd en drugsgebruik op 29-31 jarige leeftijd. De auteurs concludeerden dat het eerdergenoemde *labeling* hier een belangrijke rol speelde - een conclusie gebaseerd op het feit dat in de analyses gecontroleerd werd voor intra-individuele factoren zoals geslacht, etniciteit, scholing, en armoede.

Samenvattend kan gesteld worden dat negatieve interactie met autoriteiten kan dienen als triggerfactor die kan leiden tot (verdergaande) radicalisering of het radicaliseringsproces kan vertragen of omkeren. Dit lijkt in verschillende fasen van het radicaliseringsproces voor te kunnen komen wat wordt ondersteund door kwalitatief onderzoek naar radicalisering en kwantitatief onderzoek naar criminaliteit.

3.2.4 Detentie

Detentie kan ook een triggerfactor zijn in het radicaliseringsproces. Een voorbeeld hiervan is het vasthouden van terrorismeverdachten in de gevangenis "Guantánamo Bay". Zo werd de Britse Moazzam B. in januari 2005 vrijgelaten uit deze gevangenis na beschuldigd te zijn van betrokkenheid bij het voorbereiden van een terroristische aanslag. In een interview met Abbas (2007) noemt hij deze confrontatie met "blanke

racistische fascisten" als een belangrijke aanleiding om destijds (verder) te radicaliseren (p. 432).

Ook Weggemans en De Graaf (2015) stellen dat detentie of een arrestatie een triggerfactor kan zijn in het radicaliseringsproces. Volgens hen vormen deze triggers "een bevestiging voor zowel de radicale gedetineerde als zijn achterban van de juistheid van het vijandige wereldbeeld" (p. 50). Ook gaat detentie gepaard met nieuwe onzekerheden. Deze negatieve confrontaties met de autoriteiten kunnen dus negatieve emoties oproepen, die de kans op toekomstig risicogedrag (Ward, Krohn & Gibson, 2014) en radicalisering (Feddes et al. 2013; Van den Bos et al., 2009) vergroten.

Het merendeel van de door Van der Valk en Wagenaar (2010) geïnterviewde rechtsextremisten hadden ervaringen met Justitie en hadden zelfs langere tijd in de gevangenis gezeten. Volgens deze onderzoekers werd deze detentie ervaring "naadloos ingepast in het bestaande denkkader", omdat men zich slachtoffer voelde van de vijand tegen wie men vocht (2010, p. 82). Het merendeel van de 12 geïnterviewden zagen het politieoptreden en hun detentie als "een bevestiging van de vijandelijke verhoudingen tussen de eigen groep en de staat die zij betitelden als 'joods'" (p. 110). Deze rechtsextremisten zagen de politie als vertegenwoordigers van "een groot joods complot" (p. 34).

In dit het kader benadrukken Weggemans en De Graaf dat gevangenissen een geschikte omgeving vormen voor de verspreiding en het instandhouden van radicale ideologieën; het zijn "plaatsen van kwetsbaarheid" (2015, p. 49). Uit ander onderzoek blijkt dat voor deze these echter weinig empirisch bewijs is (Veldhuis & Staun, 2009; Rappaport, Veldhuis, & Guiora, 2013). Zo stellen Rappaport en collega's (2013, p. 432) dat "we heel weinig weten van de mate waarin het gevangenis systeem een risico vormt voor radicalisering. Veel van wat er over het mogelijke risico van gevangenissen wordt gesproken is op basis van woorden, niet ondersteund door onderzoek of bewijs".

Er bestaan wel aanwijzingen uit het levensverloop van individuen dat het gevangeniswezen als triggerfactor kan werken. Zo wordt gesteld dat Mohammed B. geïnteresseerd raakte in radicale interpretaties van de islam toen hij in de jaren '90 in de gevangenis zat (zie Veldhuis & Staun, 2009). Veldhuis en Staun wijzen er hierbij op dat gevangenissen vijandige omgevingen zijn waar lidmaatschap in een groep essentieel is. Wanneer deze groepen zich vormen op basis van etniciteit en religie kan

dit radicalisering in de hand werken, vooral bij individuen die op zoek zijn naar sociale binding (zie ook Trujillo, Jordan, Gutierrez, Gonzalez-Cabrera, 2009). Een goed voorbeeld hiervan is Chérif K. die in de gevangenis onder invloed kwam van een islamitisch extremist, Djamel B. de Frans-Algerijnse jihadist die in 2001 veroordeeld was vanwege zijn betrokkenheid bij een complot om een bomaanslag te plegen op de Amerikaanse ambassade in Parijs. Via Djamel B. ontmoette hij Amedy C. Samen pleegden ze (met Chérif's broer, Said K.) de aanslagen op het kantoor van het satireblad *Charlie Hebdo* en een Joodse supermarkt in Parijs in januari 2015.

Echter, gevangenschap kan soms ook een positieve wending teweeg brengen. Het kan bijvoorbeeld als de eerdergenoemde 'cognitieve opening' dienen, waarbij een moment van inzicht doorbreekt dat als keerpunt kan dienen in het radicaliseringsproces. Dit blijkt uit de volgende uitspraak van een Nederlandse voormalig rechtsextremist (Feddes et al., 2013, p. 82):

> "Op dat moment zelf ben ik niet gaan twijfelen, maar toen ik echt opgepakt werd, toen ik echt geïsoleerd zat in een celletje toen ben ik gaan nadenken. En mijn oogkleppen zijn toen afgevallen en toen zag ik dat ik echt zwaar fout bezig was. Voor mij is dat echt het moment geweest om er mee te stoppen."

Samenvattend blijkt dat een arrestatie, ondervraging of detentie in zowel in vroege als in latere fasen van het radicaliseringsproces als trigger kunnen werken. In latere fasen van het radicaliseringsproces kunnen deze gebeurtenissen als een bevestiging van het wereldbeeld van een radicaal persoon dienen waardoor deze nóg verder radicaliseert. De conclusie dat detentie als triggerfactor kan dienen bij (verdergaande) radicalisering is gebaseerd op grond van interviews met (voormalig) extremisten en beschrijvingen van gebeurtenissen in de levensloop van extremisten.

3.3 Samenvatting bevindingen triggerfactoren op micro-niveau

Dit overzicht laat zien dat er verschillende triggerfactoren bestaan die op micro-niveau een rol kunnen spelen in het radicaliseringsproces. Dit zijn: ervaringen met de dood, problemen in de thuissituatie, het verlies van (perspectief op) werk of problemen op school, ervaringen met discriminatie, negatieve interacties met autoriteiten, en detentie. Uit het overzicht kwam naar voren dat er niet één enkele unieke triggerfactor op micro-niveau valt aan te wijzen en dat de gevonden

triggerfactoren zich niet enkel voordoen bij islamitische radicalisering maar bijvoorbeeld ook bij rechtsextremisme en criminaliteit.

Bij sommige van deze gebeurtenissen is er sterker empirische steun gevonden dat zij fungeren als triggerfactor dan andere; zo lijkt er vooral veel onderzoek gedaan te zijn naar ervaringen met de dood en problemen thuis. Voor ervaringen met discriminatie, het verlies van (perspectief op) werk of problemen op school, aanvaringen met de autoriteiten, en detentie is minder sterk bewijs gevonden. Wel komen dit soort gebeurtenissen regelmatig terug in de levensverhalen van radicalen.

Triggerfactoren op micro-niveau lijken vooral in de eerste fasen van het radicaliseringsproces een rol te spelen: zij kunnen ervoor zorgen dat mensen in een persoonlijke crisis vervallen, een cognitieve opening ervaren en in hun zoektocht naar zingeving en identiteit uitkomen bij een radicale ideologie. Daarbij moeten we benadrukken dat het zich voordoen van een triggerfactor niet betekent dat iemand radicaliseert, juist omdat er aan het begin van een (mogelijk) radicaliseringsproces nog veel andere alternatieven openstaan en er nog veel ruimte is om op verschillende manieren met dit soort gebeurtenissen om te gaan.

Hoofdstuk 4. Triggerfactoren op meso-niveau

"PARIJS - Ze liepen samen hard of deden gymnastiekoefeningen in de heuvelachtige paden en de met tulpen bedekte tuinen van Buttes-Chaumont, het publieke park in noordoost Parijs gebouwd meer dan een eeuw geleden onder Keizer Napoleon III. Of ze ontmoetten elkaar in appartementen in de buurt met een conciërge, een zelfbenoemde imam, een man die als te radicaal werd beschouwd door een lokale moskee vanwege zijn roep om jihad in Irak."

Jim Yardley (New York Times, 2015, 11 januari) over een groep jonge radicaliserende moslims; één van hen, Chérif K., nam deel aan de aanval op *Charlie Hebdo* en een Joodse supermarkt in Parijs op 7-9 januari 2015.

Hoewel er voornamelijk onderzoek is gedaan naar triggerfactoren op micro-niveau, benadrukken veel wetenschappers dat juist groepsprocessen een doorslaggevende rol spelen in het radicaliseringsproces. Uit het bovenstaande citaat komen dat soort processen en dynamieken al een beetje naar voren: fysieke oefening en training, (gezamenlijke) ideologische ontwikkeling, en beïnvloeding door een charismatisch figuur. Het is dan ook niet verwonderlijk dat gebeurtenissen op meso-niveau een doorslaggevende rol kunnen spelen in het radicaliseringsproces en bij uitstek als triggerfactor bestempeld kunnen worden. In dit hoofdstuk onderscheiden we verschillende doorslaggevende gebeurtenissen die te maken hebben met de sociale omgeving: het verbreken van sociale bindingen, het ontmoeten van een radicaal persoon, toetreding tot een radicale groep, het sluiten van een huwelijk, deelname aan een trainingskamp en de confrontatie met propaganda.

4.1 Verbreken van sociale bindingen

Het verbreken van oude sociale bindingen kan op verschillende manieren als triggerfactor in het radicaliseringsproces werken, bijvoorbeeld doordat het een zoektocht naar zingeving in gang zet, of de binding met de radicale groep sterker maakt. Voorbeelden van het verbreken van dergelijke bindingen zijn het stoppen met school, het opzeggen van het lidmaatschap van een sportclub of een breuk met de ouders. In het laatste geval kan de ene trigger - problemen in de thuissituatie zoals besproken in het vorige hoofdstuk - een andere trigger veroorzaken: breuk met de ouders. Zo constateren Groen en Kranenberg dat bij verschillende radicale moslima's in het Hofstadnetwerk een breuk met het gezin een rol heeft gespeeld in hun radicaliseringsproces (2006), en zien ook Weggemans en anderen (2014) dat de

Syriëgangers die zij bestudeerden zich allemaal steeds meer isoleerden van de samenleving door het verbreken van banden met oude vrienden of familieleden. De Graaf (2012) beschrijft het verhaal van de Belgisch-Marokkaanse Malika E. die gebukt ging onder een verstikkende thuissfeer vol geweld, en achtereenvolgens van school werd gestuurd, brak met haar familie, en werd verlaten door de vader van haar kind. Ze vond troost in haar geloof – "het gebed werd mijn laatste strohalm" – en belandt uiteindelijk bij Al-Qaida. Een ander type breuk is dat van Mohammed B., die in 2002 zijn studie afbrak en vanaf dat moment leefde van een uitkering. Buijs et al. merken op dat in deze periode een verandering in zijn denken is opgetreden (2009, p. 37).

Dat sociale breuken als triggerfactor fungeren, kan op verschillende manieren onderbouwd worden. Zo zagen we in het vorige hoofdstuk dat er redelijk veel wetenschappelijk bewijs is voor een slechte of ontwrichte thuissituatie als mogelijke doorslaggevende gebeurtenis in het radicaliseringsproces, en ook over het verband tussen het verlies van werk en radicalisering of crimineel gedrag zijn enkele studies verschenen. Daarnaast is aangetoond dat de diversiteit van iemands sociale bindingen positief samenhangt met de weerbaarheid van die persoon tegen radicalisering (Mann et al., 2015). Hoe diverser iemands sociale omgeving, hoe diverserhet waardensysteem van die persoon, en hoe minder snel er 'vernauwing' van gedachten optreedt. Omgekeerd is het zo dat als sociale bindingen afnemen, de persoon juist sneller verleid zal kunnen worden door extremistische boodschappen. In die lijn laten ook Doosje et al. (2013) in een studie onder niet-radicale Nederlandse moslimjongeren zien, dat het afstand nemen van de maatschappij positief samenhangt met een positieve houding ten opzichte van het gebruik van extremistisch geweld.

Zoals ook bij de bespreking van triggerfactoren op micro-niveau bleek, kan vervreemding van de maatschappij leiden tot een zoektocht naar een nieuw leven dat betekenis geeft en een stabiele identiteit biedt. In deze zin functioneert een breuk met de sociale omgeving als triggerfactor aan het begin van het radicaliseringsproces. Een breuk met de sociale omgeving kan echter ook later in dat proces plaatsvinden, wanneer de persoon in kwestie bijvoorbeeld al lid is - of lid aan het worden is - van een radicale groep. Als onderdeel van de opname in deze groep worden aspirant-leden namelijk vaak gestimuleerd of gedwongen om banden met de omgeving te verbreken; een veelbeschreven fenomeen dat ook wel '*bridgeburning*' wordt genoemd (Bjørgo & Carlsson, 2005). Ronselaars proberen daarom vertrouwensrelaties op te bouwen om

de potentiële rekruten tegelijkertijd te isoleren van de sociale relaties met mensen buiten de groep (Buijs et al., 2006). Een voormalig ronselaar laat bijvoorbeeld weten: "we zoeken naar mensen die geïsoleerd zijn. En als ze nog niet geïsoleerd zijn, dan isoleren we ze" (Callimachi, 2015, 27 juni).

Volgens Prudon en Doosje (2015) zijn radicale groeperingen in die zin ook te vergelijken met sekten, omdat beiden onder meer gekenmerkt worden door het losmaken van personen uit hun familie en hun sociale en professionele kringen (zie ook Meertens et al., 2006). Ook het NCTV schrijft dat het mondiaal jihadisme sekte-achtige kenmerken heeft: "Het sekte-achtige is te relateren aan de absolute loyaliteit die er van het individu geëist wordt, met veelal de breuk met traditionele familie- en vriendenkringen ten gevolg" (2014). Er is dan ook een goede reden waarom zowel sekten als radicale groeperingen aansturen op sociale breuken; op die manier krijgen zij immers meer macht over hun leden. Zoals McCauley en Moskalenko stellen: "De sociale realiteitswaarde van een groep is zwak in zover dat leden tot andere groepen behoren met andere waarden. De sociale realiteitswaarde van een groep is daarentegen sterk als groepsleden worden afgesneden van deze groepen" (2008, p. 423). Het verbranden van deze bruggen (wat in de Nederlandse taal overeenkomt met het 'de schepen achter zich verbranden') kan daarom met recht als een belangrijke trigger worden gezien in het radicaliseringsproces. De manier waarop deze breuk zich voltrekt kan geïllustreerd worden door het artikel over Hoda, een 20-jarige vrouw die in november 2014 naar Syrië vertrok. In het artikel vertelt ze hoe ze het contact met haar omgeving verbrak (Hall, 2015, 18 april):

> "Ik isoleerde me letterlijk van al mijn vrienden en gemeenschapsleden gedurende het laatste jaar dat ik in Amerika was", zegt ze, uitleggend dat ze niet geassocieerd wilde worden met iemand die niet haar interpretatie met de islam deelde, een interpretatie die eiste dat elke moslim naar ISIS-gecontroleerd gebied zou moeten reizen. "Toen ik dichterbij de waarheid kwam, verloor ik al mijn vrienden, ik vond niemand in mijn gemeenschap die het pad wilde begaan waar ik naar verlangde."

Een ander concreet voorbeeld van het verbreken van de sociale binding is het breken met de oude geloofsgemeenschap of de moskee. Ook deze triggers vinden vooral in de latere fasen van het radicaliseringsproces plaats. Zo laten verschillende onderzoekers zien hoe groepjes radicale jongeren zich in bijvoorbeeld Madrid en

Virginia (VS) afscheidden van de moskee waarna ze verder radicaliseerden (ARTIS 2009). Ook in Nederland komen dergelijke triggers voor. Zo beschrijven Buijs et al. (2006, p. 27) dat Jason W. (lid van de Hofstadgroep) op zijn achttiende een conflict had met het bestuur van een moskee in Amersfoort. Ook bekend is het verhaal van een groep radicale jongeren uit Den Haag die in 2008 uit een moskee werd weggestuurd vanwege hun radicale denkbeelden. Daarop kwamen de jongeren samen in een bedrijfspand met andere gelijkgestemden uit steden als Delft en Zoetermeer. Hierdoor zette hun radicaliseringsproces zich versneld voort (Bahara, 2013, 19 juni). Ook minstens 10 jongeren in Delft, die naar Syrië zijn afgereisd in 2012, waren daarvoor weggestuurd van een moskee vanwege hun radicale denkbeelden (Kouwenhoven, 2014, 5 juli). Inmiddels zijn enkele leden van deze groep omgekomen (Lensink & Alberts, 2015, 14 april). Ook dit voorbeeld laat zien dat het verbreken van sociale banden en (hechtere) groepsvorming vaak hand in hand gaan.

Samenvattend blijkt het verbreken van sociale verbindingen, *bridgeburning*, een triggerfactor te zijn in de vroege fasen van radicalisering (gevoeligheid en verkenning) en tijdens lidmaatschap. Dit wordt gevonden in zowel literatuur over islamitisch extremisme als ook bij rechtsextremisme en bij sekten. Dit is voornamelijk gebaseerd op kwalitatieve studies. Opvallend is dat het breken met een moskee na een conflict in meerdere bronnen als triggerfactor naar voren komt.

4.2 Het ontmoeten van een radicaal persoon

Vaak vormt een ontmoeting met een charismatisch radicaal persoon een belangrijke, doorslaggevende stap in het radicaliseringsproces. In sommige gevallen vindt een dergelijke ontmoeting plaats in het begin van dit proces, wanneer een individu een cognitieve opening heeft ervaren, negatieve emoties heeft en op zoek is naar zingeving en identiteit. Het kan echter ook plaatsvinden wanneer de persoon in kwestie al radicale denkbeelden heeft ontwikkeld. Voormalig radicaal Maajid Nawaz bevond zich in een beginfase van radicalisering toen hem dat overkwam (De Wever, 2015, 6 april):

> "Ik werd pas enthousiast over het kalifaat toen een ronselaar van Hizb ut-Tahrir me op die boosheid aansprak en me een verklaring en een droom bood. Mijn boosheid koppelde ik aan de radicale islam, een verderfelijke ideologie. Díe stap maakte me radicaal."

Ook bij de gebroeders K., die in januari 2015 de aanslag op Charlie Hebdo in Parijs uitvoerden, maakte hun radicaliseringsproces een vliegende start toen ze Farid B. ontmoetten. Deze was conciërge en daarnaast een charismatische radicale prediker in een Parijse moskee. Hij zorgde ervoor dat zij hun leven van drank en drugs inruilden en het idee van de gewelddadige jihad omarmden (Callimachi & Yardley, 2015, 17 januari). In een ander voorbeeld werd Nederlandse bekeerling Dennis Honing naar eigen zeggen 'gescout' door een ultra-orthodoxe Egyptische sjeik toen hij zelf al een orthodoxe levensstijl had ontwikkeld. Na deze ontmoeting werden zijn opvattingen nog strikter, waarna een andere ontmoeting - met Fouad B. van Sharia4Belgium - het laatste zetje vormde richting het radicalisme (De Stroop, 2015, 25 februari).

Volgens Silber en Bhatt (2004) worden radicaliserende mensen vaak aangedreven door extremisten met wie ze in contact komen. In lijn hiermee constateert Precht (2007) dat de aanwezigheid van een charismatisch persoon of spiritueel leider kan worden gezien als belangrijke katalysator of zelfs keerpunt in het radicaliseringsproces en als triggerfactor een belangrijke rol speelde bij de meest recente Europese gevallen van terrorisme (bv. de Hofstad groep, AIVD, 2006; 7/7 aanslagpleger Jermaine L.). Uit onderzoek van de Nederlandse politie komt eveneens naar voren dat zonder uitzondering in alle onderzochte jihadistische groepen in Nederland personen functioneren die het vermogen hebben "anderen te bekeren tot een salafistische, politieke, variant van de islam" (Poot et al., 2009, p. 95). Überhaupt spreekt het voor zich dat het ontmoeten van een radicaal persoon een doorslaggevende rol kan spelen in het radicaliseringsproces, zeker als dit proces bezien wordt als een kwestie van vraag en aanbod (Mellis, 2007; Moors et al., 2009). De (latente) vraag van een zoekend individu wordt door een dergelijke ontmoeting immers gekoppeld aan een radicaal aanbod.

De persoon in kwestie die men 'ontmoet' kan verschillende gedaanten aannemen; die van de (bijna klassieke) ronselaar of radicale imam, maar ook die van een familielid of een (potentiële) vriend. Wat zij allen gemeen hebben is dat zij voor het individu vaak de functie vervullen van rolmodel, aan wie doorgaans een grote rol wordt toegekend in het radicaliseringsproces (Horgan, 2008). Van het type ronselaar hebben we al het voorbeeld gezien van Maajid Nawaz. Zijn gevoelens van boosheid werden gekoppeld aan de radicale ideologie van Hizb ut-Tahrir, en het voorbeeld van de gebroeders K. laat zien hoe een radicale imam deze rol ook kan spelen. Daaraan

moet worden toegevoegd dat de ontmoeting met een dergelijke ronselaar ook op het internet plaats kan vinden. Hoe dat in zijn werk kan gaan blijkt uit het verhaal van Alex, een 23-jarige vrouw van het Amerikaanse platteland, die door een combinatie van eenzaamheid en nieuwsgierigheid via Twitter in contact komt met de Britse extremist Faisal M. die haar langzaamaan de wereld van de radicale islam in trekt (Callimachi, 2015, 27 juni).

4.2.1 De rol van familieleden

Ook een familielid kan een dergelijke persoon zijn die iemand 'ontmoet', en door wie men kan worden meegetrokken op een radicaal pad. Dat zagen we in het vorige hoofdstuk al bij het verhaal van Jermaine W., die sterk werd beïnvloed door zijn broer Jason. En van een dergelijke broederlijke beïnvloeding lijkt ook sprake te zijn bij Tamerlan en Dzokhar T., die verantwoordelijk waren voor de aanslag tijdens de marathon van Boston in 2013. Hoewel de details daarover (nog) niet helemaal bekend zijn, lijkt het aannemelijk dat de al geradicaliseerde Tamerlan de beslissende zet gaf aan zijn jongere broer, die problemen had op school en regelmatig drugs gebruikte (Jacobs, Filipov, & Wen, 2013, 15 december). Wat het radicaliseringsproces in dergelijke gevallen nog extra kan bespoedigen, is het feit dat in zulke gezinnen al triggerfactoren hebben plaatsgevonden, die beschreven staan in het vorige hoofdstuk, zoals ruzies en sterfgevallen. Niet alleen broers, maar ook zussen kunnen elkaar uiteraard overhalen: Poot en collega's (2009, p. 149) beschrijven hoe mannelijke jihadstrijders via internetfora jonge vrouwen overtuigen deel te nemen aan de jihad, en dat "in de slipstream" ook andere vrouwen zoals dochters en zussen betrokken worden.

4.2.2 De rol van vrienden

Tenslotte kunnen naast ronselaars en familieleden ook vrienden functioneren als personen die een doorslaggevende rol spelen in het radicaliseringsproces. Dat kunnen zowel oude vrienden zijn met wie men weer in contact komt, maar ook nieuwe vrienden die men ontmoet na bijvoorbeeld een verhuizing, de overstap naar een nieuwe school of een andere verandering van omgeving (Weggemans et al., 2014). In hun beschrijving van een radicale groep jongens in Amsterdam illustreren Slootman et al. hoe dit soort ontmoetingen er vaak toe leiden dat de persoon in kwestie wordt opgenomen in een groep gelijkgestemden (2009, p. 15):

> "Bijna alle jongens zijn beïnvloed door mensen uit hun directe omgeving, zoals broers, vrienden en andere familieleden. Bij de religieuze vormgeving van een aantal jongens hebben vooral de voortrekkers een belangrijke rol gespeeld. Bij Ali, Hakim, Lofti en Said is de invloed van voortrekker Moustapha het duidelijkst. Hij heeft hen beïnvloed en geleerd wat ze nu weten. Waarschijnlijk zouden Ali, Hakim, Lofti en Said geen salafi-jihadi zijn als Moustapha het ook niet was en als ze zo iemand als Moustapha niet waren tegengekomen."

De manier waarop (potentiële) vrienden elkaar het beslissende zetje kunnen geven wordt geïllustreerd in een recent artikel in de Daily Mail. Een undercover reporter, die zich voordeed als een Brits schoolmeisje, omschreef in juli 2015 hoe Syriëganger Amira A. haar probeerde over te halen om naar Syrië te reizen en advies gaf. De reporter rapporteert dat Amira "een actieve rol als ronselaar en 'mentor' heeft". Zo geeft ze praktische reisadviezen over hoe de tickets te kopen (Daily Mail, 2015, 4 juli):

> "Nee, ga naar een reisagent. Je betaalt gewoon contant van tevoren. Geen kaarten, niets. Ga naar een Aziatisch reisbureau, ze willen gewoon geld, ze vroegen me nooit wat. Looool [symbool met de betekenis: "laughing out loud" / "ik lach hardop"]. Boek een reis naar Istanbul… ga naar [Brick lane in Oost-Londen]."

Ook geeft Amira advies over wat mee te nemen en over de mogelijkheden om te trouwen:

> "Ponden. Hoe krijg je euro's lol. Breng zoveel geld als je kan. Breng een Samsung, geen Iphones, ze zijn beter voor Syrië. Wanneer ben je van plan te komen en wil je trouwen? "

De laatste voorbeelden van beïnvloeding door vrienden lijken samen te vallen met toetreding tot een radicale groep. Radicaliseren kan echter ook zonder groepsvorming, of zelfs zonder het ontmoeten van een radicale persoon. Een voorbeeld hiervan is de eerdergenoemde *lone wolf*, die ogenschijnlijk alleen en uit zichzelf handelt. In veel gevallen is er echter niet alleen sprake van de ontmoeting met een radicaal persoon maar speelt ook de radicale groep een grote rol. De volgende paragraaf zal daarom ingaan op de toetreding tot een dergelijke groep als triggerfactor.

Samenvattend blijkt dat het ontmoeten van een radicaal persoon er dus toe kan leiden dat iemand die gevoelig is voor radicalisering of op zoektocht is daadwerkelijk toetreedt tot een groep. Dit kunnen charismatische (religieuze) leiders zijn, maar ook familie of vrienden. Radicale personen kunnen ook als triggerfactor werken via de sociale media. Dat dergelijke gebeurtenissen als triggerfactor kunnen fungeren wordt ondersteund door kwalitatieve data, maar is ook theoretisch te onderbouwen. De ontmoeting met (en beïnvloeding door) een radicaal persoon zorgt er immers voor dat de behoefte aan zingeving, identiteit, rechtvaardigheid en sensatie gekoppeld wordt aan een aanbod. Wederom moet echter ook aangetekend worden dat een dergelijke ontmoeting niet automatisch leidt tot (verdere) radicalisering, omdat het individu in kwestie hier op verschillende manier kan reageren.

4.3 Toetreding tot een radicale groep

Een van de belangrijkste triggerfactoren in het radicaliseringsproces is de toetreding tot een radicale groep. In feite vindt binnen een dergelijke groep de overgang plaats van de fase van verkenning naar de fase van lidmaatschap, waarbij het radicale gedachtegoed (verder) wordt ontwikkeld. Dat zagen we bijvoorbeeld bij de gebroeders K., die in de zogenaamde Buttes-Chaumont groep samenkwamen met andere radicalen om te sporten en lessen van een radicale prediker in nabijgelegen appartementen te volgen. Binnen die groep ontstond een zekere competitiedrang, waarbij iedereen wilde aantonen dat zij de vroomste moslim waren (Yardley, 2015, 11 januari). In Nederland is de Hofstadgroep een goed voorbeeld van een groep vrienden wiens gezamenlijke radicalisering onder de hoede van een Syrische prediker in snelvaart voltrok (Schuurman et al., 2014). Bijna een decennium later lijkt hetzelfde soort proces te hebben plaatsgevonden bij de eerder besproken groep radicale jongeren die samenkwamen in een bedrijfspand in Den Haag (Bahara, 2013, 19 juni).

De manier waarop het toetreden tot een groep voor iemand als triggerfactor kan werken blijkt uit het verhaal van Malika E.: "Na een roerige periode in haar leven vond zij rust in het Centrum Islamique Belge in Sint-Jans-Molenbeek, een ontmoetingsplaats van islamitische fundamentalisten en één van de eerste plaatsen waar radicaal-jihadistische geluiden werden uitgedragen" (De Graaf, 2012, p. 192). Via deze groep vond zij uiteindelijk de man met wie zij zich samen bij Al-Qaida aansloot.

Dat (vrienden)groepen een belangrijke rol spelen in radicaliseringsprocessen wordt door wetenschappelijk onderzoek bevestigd. Zo omschreef Sageman (2004) het radicaliseringsproces aan de hand van zijn '*bunch of guys*' theorie, volgens welke jongeren niet in een bestaande en vastomlijnde radicale organisatie toetreden maar samen als gelijkgestemde '*bunch of guys*' van onderaf een radicale groep of terroristische cel vormen en ontwikkelen. Hij illustreert dit met een case study van de zogenaamde Hamburg Groep, een groep vrienden die schijnbaar samen radicaliseerden. In lijn hiermee kennen McCauly en Moskalenko (2008) een belangrijke waarde toe aan de groepsdynamiek binnen het radicaliseringsproces, en constateren diverse radicaliseringsdeskundigen aan de hand van casestudies dat de ontwikkeling naar gewelddadig extremisme meestal verloopt via vriendengroepen (ARTIS, 2009). De Graaf (2014) stelt dat verschillende wetenschappelijke onderzoeken aantonen dat vooral het feit wie iemands *vrienden* zijn een grote voorspellende waarde heeft voor een 'carrière' als crimineel of radicaal. Het voorval van de drie Britse tienermeisjes die in 2015 naar Syrië zijn vertrokken (De Volkskrant, 2015, 28 mei) laat overigens zien dat er evengoed sprake kan zijn van een '*bunch of girls*'.

Bij gewelddadige radicalisering gaat het er dus vaak om wie je kent (zie ook Dalgaard-Nielsen, 2010). Zoals eerder besproken noemt Wiktorowicz vrienden en familie een belangrijke bron bij de religieuze zoektocht, naast het gebruik van het internet en andere informatiebronnen (2004, p. 9). Met andere woorden, de persoon is op zoek naar wat bij hem of haar past, en mensen uit de omgeving (online en offline) kunnen hierbij als katalysator dienen. Dit is zeker van belang bij adolescenten, die volop bezig zijn met het ontwikkelen van hun identiteit.

In dit kader hebben ontwikkelingspsychologen aangetoond dat de invloed van leeftijdsgenoten een belangrijke bijdrage kan leveren aan delinquentie in de adolescentie. In een longitudinale studie onder 1.354 delinquente jongeren onderzochten Monahan, Steinberg, en Cauffman (2009) hoe blootstelling aan de invloed van leeftijdsgenoten samenhangt met antisociaal gedrag in het midden van de adolescentie tot de jongvolwassenheid (14-22 jaar oud). Uit hun resultaten blijkt dat socialisatieprocessen een belangrijke rol spelen in de leeftijd van 16 tot 20 jaar oud. In deze leeftijdscategorie voorspelt omgang met delinquente leeftijdsgenoten het vertonen van vergelijkbaar gedrag. Na de leeftijd van 20 jaar verdwijnt deze invloed van leeftijdsgenoten over het algemeen. De auteurs concluderen dat deze verandering

plaatsvindt doordat individuen vanaf omstreeks 20 jaar sociaal en emotioneel volwassen zijn en daardoor meer weerbaar tegen normatieve druk.

Dat radicale groepen hun rol zullen blijven spelen in het radicaliseringsproces komt door de menselijke behoefte aan sterke sociale bindingen. Zoals benadrukt door Baumeister en Leary (1995) zijn mensen sociale wezens met een sterk verlangen naar positieve en langdurige interpersoonlijke relaties. De rol van sociale binding en netwerken wordt in de literatuur ook genoemd als een belangrijke factor die het omgaan met een negatieve of stressvolle gebeurtenis makkelijker maken (Christmann, 2012; Sageman, 2004; Wiktorowicz, 2004). Koehler (2014, p. 7) benadrukt dat ook concerten, religieuze bijeenkomsten, demonstraties en studiegroepen belangrijk zijn voor het onderhoud van de sociale identiteit (ARTIS, 2009). Ook de groep radicale jongeren die in het bedrijfspand in Den Haag samenkwam, organiseerde geregeld dergelijke activiteiten; zo kregen ze samen koranles, maar werd er ook gezamenlijk gegeten, en picknickten en voetbalden de jongemannen samen met hun gezinnen in het park (Sterkenburg, 2014, 25 januari).

Dit soort activiteiten zorgt ervoor dat een familiegevoel ontstaat, waarbij er zich in een korte periode sterke onderlinge banden vormen tussen mensen die elkaar oorspronkelijk misschien niet goed kenden. Zo blijkt dat Nederlandse jihadstrijders uit verschillende steden uit Nederland komen. Echter, in Syrië voelen ze zich als één groep. Dit blijkt ook uit het volgende citaat uit een interview van een journalist met Nederlandse jihadstrijders in Syrië (Groen, 2013, 15 juni):

> "De jongens waar de media over heeft gesproken uit Den Haag zitten bij ons en voelen zich uitstekend, zij willen zeker niet terug en voelen zich hier thuis zoals een vis in het water. Er zijn hier meerdere oudere broeders uit Nederland die goed voor deze jongemannen zorgen, we zijn hier één grote familie."

Samengevat kunnen we stellen dat de toetreding tot een radicale groep een belangrijke triggerfactor is in het radicaliseringsproces, aangezien radicalisering vaak via dit soort groepen verloopt. Deze gebeurtenis kan plaatsvinden wanneer de groep of de persoon in kwestie nog niet zo radicaal is, maar ook wanneer de personen in kwestie al vergevorderd zijn in hun radicalisering. Daarbij moet wel gesteld worden dat het toetreden tot een radicale groep geen noodzakelijke voorwaarde voor

radicalisering is: ook zonder een groep kan een individu zich in deze richting ontwikkelen (zie de eerder genoemde *lone wolves*).

4.4 Het sluiten van een huwelijk

Het aangaan van een huwelijk wordt vaak genoemd als gebeurtenis die mogelijk de doorslag kan geven in het radicaliseringsproces. Zeker wanneer de huwelijkspartner(s) in kwestie al radicaal zijn, zou een dergelijke gebeurtenis op dezelfde manier een katalysator kunnen zijn als de toetreding tot een groep. Dit bleek zo te werken in het geval van de eerder besproken Malika E., die zich samen met haar zeer streng gelovige man uiteindelijk aansloot bij Al-Qaida. En ook binnen het huwelijk van Abida K. en Samir A. van de Hofstadgroep leek van een zelfde dynamiek sprake te zijn (De Graaf, 2012). Ook Groen en Kranenberg beschrijven hoe een huwelijk Oum Y. het radicale Hofstadnetwerk 'induwde' (2006). Ook een ander voorbeeld in hun boek is illustratief. Het beschrijft hoe de radicalisering van Muriel D., die later zou eindigen als zelfmoordterrorist in Irak, tijdens haar huwelijk begon (p. 122):

> "Muriel D. (38) groeide op in een arbeiderswijk in Wallonië. Ze rookte, dronk en gebruikte drugs, tot ze een relatie kreeg met een Turk. Die verhouding liep stuk, waarna D. in het huwelijk trad met Hissam G., een radicale moslim van Belgisch-Marokkaanse ouders. Onder invloed van G. radicaliseerde D. in snel tempo. Ze ging een hoofddoek dragen en later een niqaab, ze ging de koran lezen en nam Arabische les. Bij bezoeken aan haar ouderlijk huis eiste het stel dat de mannen en de vrouwen gescheiden zouden eten. Hissam verbood de vader van Muriel zelfs in zijn eigen huis een biertje te drinken."

Hoewel het duidelijk is dat een huwelijk als katalysator kan dienen, kan het juist ook zorgen voor een positieve ommekeer. Zo is een consistente bevinding in de criminologieliteratuur dat het huwelijk een keerpunt is in een criminele carrière (Sampson & Laub, 1993) en in het algemeen een vermindering van crimineel gedrag inluidt bij zowel mannen als bij vrouwen (Bersani, Laub, & Nieuwbeerta, 2009; Burt, Simons, & Gibbons, 2012; Zoutewelle-Terovan, Van der Geest, Liefbroer, & Bijleveld, 2012) en leidt tot verminderde betrokkenheid bij criminele jeugdbendes (*gangs*; Tripp, 2007). Zo laten Zoutewelle-Terovan et al. op basis van een longitudinaal onderzoek over 21 jaar met 540 mannen en vrouwen zien dat het

huwelijk een triggerfactor was die crimineel gedrag tegenging. Daarbij werd gevonden dat het krijgen van kinderen, en met name het eerste kind, beschermend werkte. Ook Noors onderzoek van Monsbakken, Lyngstad, en Skardhamar (2013) onder 101.480 vrouwen en 106.816 mannen in de periode tussen 1997 en 2001 laat zien dat crimineel gedrag verminderde voor de geboorte van een kind bij zowel mannen als bij vrouwen. In de periode na de geboorte vertonen vrouwen minder crimineel gedrag dan voor de geboorte, maar bij mannen blijft het crimineel gedrag constant.

Wat bij het huwelijk als mogelijke triggerfactor ongetwijfeld een belangrijke rol speelt is of de partner ook een radicaal of een crimineel is. Indien dit het geval is dan zal dat het radicaliseringsproces waarschijnlijk eerder versnellen dan vertragen. Toch kan ook een huwelijk 'onder radicalen' een dempend effect hebben. Dat suggereert een fragment waarin een bekende van radicaal Victor D. over een onderling gesprek vertelt (Sterkenburg, 2014, 25 januari):

> "Baaij bevestigt dat Victor D. die zomer al met jihadplannen rondliep: 'Toen we eens een gesprek hadden over het huwelijk, zei hij dat hij niet wilde trouwen omdat hij op jihad wilde. Het is toch moeilijker om jihadstrijder te worden wanneer je een gezin achterlaat.'"

Samenvattend is het lastig te zeggen of het huwelijk een triggerfactor is in het radicaliseringsproces, en wat voor type triggerfactor dit dan zal zijn: de verschillende voorbeelden en onderzoeken bieden uiteenlopende bevindingen. Aan de ene kant laat criminologisch onderzoek zien dat het huwelijk over het algemeen fungeert als keerpunt en mensen aanzet uit de criminaliteit te stappen. Tegelijkertijd is het ook aannemelijk dat een huwelijk - afhankelijk van de huwelijkspartner - op eenzelfde manier als de toetreding tot een radicale groep als een katalysator in het radicaliseringsproces kan fungeren, zowel in de eerdere als de latere fasen van dat proces.

4.5 Het volgen van een training

Een triggerfactor in het daadwerkelijk overgaan tot (verdere) toetreding tot een groep en het ondernemen van actie, is het volgen van training (Wiktorowicz, 2004). Er is weinig informatie over hoeveel radicalen en uiteindelijke terroristen een training

hebben gevolgd, maar zoals Bovenkerk en Roex stellen geldt voorbereiding in een speciaal trainingskamp wel als “een verplicht onderdeel van de carrière van de jihadist” (2011, p. 134). Zij laten dan ook zien dat er sinds het begin van deze eeuw enkele tientallen Nederlandse radicalen naar landen als Pakistan en Tsjetsjenië zijn afgereisd om een trainingskamp te bezoeken, waaronder leden van de Hofstadgroep als Samir A. en Jason W. Meer recent vertelden Nederlandse jihadisten in Syrië over hun training die ze van te voren volgden in een interview met een journalist (Groen, 2013, 15 juni). Trainingskampen kunnen zich echter ook dichterbij bevinden: zo rolde de nationale recherche in 2004 een trainingskamp van de PKK op in het Noord-Brabantse Liempde. In 2015 werd er op de dag van de antiterreuractie in Verviers melding gemaakt van een trainingskamp in diezelfde regio, dat zou zijn opgezet door een lid van jihadistische netwerk in Den Haag om "kandidaat-jihadi's warm te maken om in Syrië te gaan vechten" (Het Nieuwsblad, 2015).

Op welke manier kan een trainingskamp als een trigger werken voor (verdere) radicalisering? Om daar een antwoord op te geven is het van belang te weten waaruit de training in kwestie bestaat. Bovenkerk en Roex (2011) stellen bijvoorbeeld dat het lijkt alsof technisch en fysiek onderricht en oefening de hoogste prioriteit hebben, maar dat de ideologische of politieke vorming niet minder belangrijk is. Ook onderzoek van de Nederlandse politie geeft een inkijk in de verschillende elementen van een training (Poot et al., 2009, p. 104):

> "Zo krijgen jongeren en jongvolwassenen in één specifiek cluster de gelegenheid om, parallel aan radicaal-ideologische lessen en bijeenkomsten, testamenten en jihadistische intentieverklaringen op geluidsbandjes in te spreken. Zij doen dit onder begeleiding van geestelijken of leraren. Doordat hun voornemens hierna vastliggen, kunnen zij in een later stadium minder makkelijk terugkrabbelen. Hiernaast neemt een fysiek onderlegde jihadveteraan een aantal keer jongeren mee naar sportkampen. Tijdens deze evenementen organiseert hij, naast trainingsgerichte activiteiten als kanoën en boomstamwerpen, ook gezamenlijke gebedssessies die duidelijk in het teken staan van de gewelddadige jihad."

Uit het bovenstaande fragment blijkt dat trainingskampen als triggerfactor kunnen fungeren omdat ze andere triggerfactoren versterken. Het opnemen van intentieverklaringen zorgt er voor dat men (verder) toetreedt tot de groep; men kan in

feite niet meer terug. Overigens wordt die toetreding niet alleen afgedwongen, maar vindt groepsvorming ook plaats door het ontstaan van een familiegevoel. Bovenkerk en Roex citeren bijvoorbeeld uit een Youtube-filmpje waarin een groep radicalen uit Duitsland vertellen over hun ervaringen in een trainingskamp (2011, 146):

> "Het is een machtige, onbeschrijfelijk mooie en liefdevolle broederschap die je deelt met mujahideen, broeders van de meest uiteenlopende landen… Rusland, Marokko, Tunesië, China, Turkije, Europa, Oezbekistan, Tadzjikistan en Iran. Allah bracht hen allen samen."

Tegelijkertijd met het verstevigen van de banden met andere radicalen zorgt een trainingskamp er ook voor dat sociale verbanden worden verbroken. In Afghaanse kampen van Al-Qaida wordt men bijvoorbeeld gedwongen om alle banden met thuis rigoureus af te snijden om in plaats daarvan opgenomen te worden in de nieuwe familie (p. 145). Tenslotte versterkt het trainingskamp naast het bestendigen van radicale banden en het verbreken van andere bindingen ook de triggerfactor van de confrontatie met propaganda. Op deze doorslaggevende gebeurtenis gaan we in de volgende paragraaf in.

Een laatste manier waarop het trainingskamp tenslotte als katalysator kan dienen is doordat het de bereidheid tot gewelddadige handelingen vergroot. Dat is per slot van rekening het officiële doel van dergelijke trainingen. Dit blijkt ook wel uit het volgende citaat over de guerrillatraining die de eerdergenoemde Japanse terrorist Okamoto. ontving (Steinhoff, 1976, p. 835-836):

> "Okamoto. was onder de indruk zowel van de training als van de serieuze toewijding aan de revolutie die iedereen tentoonspreidde. Hij schepte op tegen mij dat hij na die training de Japanse verdedigingsstrijdkrachten "aankon" [...] Okamoto., die als vijftienjarige bij deze strijdkrachten wilde gaan, voelde zich superieur want zijn toewijding was op vrijwillige basis en hij gelooft dat zijn training beter was [...] Het was niet tot de zevende en laatste week van de daadwerkelijke militaire training dat Okamoto. werd ingelicht over het Tel Aviv aanvalsplan. Hem werd medegedeeld dat hij zou deelnemen en hij stemde toe."

Twee aspecten die een rol spelen bij de sterke verbroedering in trainingskampen zijn sociale isolatie (de trainingskampen liggen vaak op afgelegen plaatsen) en fysieke

ontberingen. Zo benadrukt Van Gennep (1909/1961) dat in initiatierituelen tijdens de eerste fase van *afzondering* mensen apart worden gezet van hun vorige sociale groep om "herboren" te worden in een nieuwe omgeving met een nieuwe identiteit en sociale status. Het samen ondergaan van fysieke ontberingen in de trainingskampen leidt tot meer verbroedering (tenzij individuen negatieve emoties ervaren zoals vernedering, zie Mann, Feddes, Doosje, & Fischer, 2015).

Tenslotte: hoewel alles erop wijst dat trainingskampen vooral het radicaliseringsproces versnellen, kunnen ze ook een ommekeer betekenen. Men heeft doorgaans grote verwachtingen en romantische beelden bij dit soort kampen, maar de werkelijkheid valt vaak tegen: de reis naar het kamp is zeer moeilijk, men moet onverwacht betalen voor deelname, of het gedrag van de instructeurs voldoet niet aan het idealistische beeld dat men heeft (Bovenkerk & Roex, 2011; Jacobson, 2010). Dat blijkt ook uit het verhaal van Lidwina J., die in 1976 vertrok naar een trainingskamp in Jemen van het Popular Front for the Liberation of Palestine (PFLP). De Graaf beschrijft hoe Lidwina "meteen werd gegrepen door de woestijnromantiek", maar haar reisgezel N. had een andere ervaring: "Alleen als je goed gemotiveerd bent kun je zoiets volhouden, anders ga je eronderdoor. […] Zoals Lenin ooit eens zei, revolutie is geen theekransje. Volgens mij is deze training nog zwaarder dan een commandotraining van het Nederlandse leger" (2012, p. 104).

Samenvattend is er wellicht weinig specifiek onderzoek gedaan naar de deelname aan trainingskampen als mogelijke triggerfactor, maar mogen we er gezien de versterkende werking op andere triggerfactoren van uitgaan dat deze gebeurtenissen vooral als katalysator een rol spelen in het radicaliseringsproces. Daarbij is kenmerkend aan trainingskampen dat zij tot doel hebben de bereidheid tot gewelddadige acties van reeds radicale individuen te bevorderen, en daarom ook in latere fasen van de radicalisering een doorslaggevende rol spelen. Ook is het van belang op te merken dat trainingskampen juist als keerpunt kunnen functioneren, omdat gedesillusioneerde radicalen hierdoor soms besluiten uit de groep te stappen.

4.6 Confrontatie met propaganda

Aangezien de ontwikkeling van een (radicale) ideologie een wezenlijk onderdeel vormt van het radicaliseringsproces ligt het voor de hand dat de confrontatie met propaganda een belangrijke triggerfactor in dit proces is. Dit is bij uitstek een gebeurtenis op meso-niveau, omdat deze zich voornamelijk manifesteert binnen een

radicale groep - of dat nu een virtuele transnationale groep is of een 'fysieke', lokale (vrienden)groep. Tegelijkertijd kan de confrontatie met propaganda ook in complete isolatie plaatsvinden en hoeft de geradicaliseerde in kwestie niet eens fysiek in contact te hebben gestaan met een charismatische radicale figuur of met een groep van gelijkgestemde vrienden. Dit was bijvoorbeeld het geval in de VS, waar onderzoek naar 62 jihadisten uitwees dat al deze individuen enkel via het internet in contact waren gekomen met propaganda (Bergen, 2015).

Op welke manier werkt de confrontatie met propaganda nu concreet als trigger? Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van de persoon Sajid, die aan de BBC vertelt hoe hij via open en gesloten sociale netwerken blootgesteld werd aan een constante stroom van propaganda (Campbell, 2015, 30 juli). Het liet hem niet onberoerd, en hij besefte op een gegeven moment tot zijn schrik dat hij sympathie begon te krijgen voor ISIS:

> "Ik begon de filmpjes te kijken en ik werd hardvochtig. […] Nadat ik over misdaden van Sjiieten had gelezen zag ik een video van een executie van een Iraakse soldaat en ik herinner me dat ik dacht: 'Goed'."

Hoe kunnen we verklaren dat propaganda als een trigger in het radicaliseringsproces kan werken? Een belangrijke reden is dat dergelijke berichtgeving vaak negatieve emoties opwekt (Mann et al., 2015). Dat gebeurt meestal door te refereren aan gebeurtenissen die te maken hebben met conflicten tussen groepen: uit onderzoek blijkt dat emoties een cruciale rol spelen bij groepsconflict (zie Feddes et al., 2012). Dergelijke emoties vormen op hun beurt een belangrijke voedingsbodem voor radicalisering (Tausch et al., 2011). In deze context worden bijvoorbeeld woede en schaamte genoemd (Kruglanski et al., 2014), maar ook vernedering (Lickel, 2012) en minachting (Tausch et al., 2011). De invloed van dit soort propaganda wordt alleen maar groter nu dit soort boodschappen van steeds hogere kwaliteit zijn. Dat blijkt ook uit onderzoek van Rieger en collega's (2013). Professioneel gemaakte films, die gepersonaliseerd zijn en daarmee de ontvanger direct aanspreken, hebben volgens deze onderzoekers meer effect.

Propaganda beïnvloedt mensen niet alleen op emotioneel (het voelen) maar ook op cognitief niveau (het denken). In deze context spreken Kruglanski en Webster (1996) van de behoefte aan cognitieve afsluiting ('*the need for cognitive closure*'), de

daarmee verbonden afkeer van ambiguïteit en ambivalentie en de voorkeur voor een heldere boodschap zonder al teveel grijstinten. Boodschappen die mensen herinneren aan een terroristische aanslag of een andere traumatische gebeurtenis zorgen ervoor dat deze behoefte aan zwart-wit denken toeneemt. Hierdoor reageren mensen negatiever op hen die niet tot hun groep behoren (Orehek et al., 2010). Volgens Kruglanski en collega's (2014) kan dit ook leiden tot conformiteit aan de groep en een grotere geneigdheid om de (mogelijk radicale) doelen en middelen te onderschrijven.

Propaganda kan aan verschillende behoeften van de (potentiële) radicaal voldoen. Zo blijkt uit het eerdere citaat van Sajid dat de propaganda hem vooral aansprak op zijn rechtvaardigheidsgevoel. Maar ook de zogenaamde zingevingszoekers (zie Hoofdstuk 6) worden aangesproken door dit soort boodschappen. Volgens Kruglanski en collega's (2014) probeert men met deze propaganda een verlies van betekenis voelbaar te maken bij de kijker, en terrorisme of andere vormen van geweld aan te dragen als weg naar het herstel van betekenis. Een andere route om mensen via propaganda over te halen radicale handelingen te verrichten is door hen aan te spreken op hun zucht naar avontuur en status. Dit lijkt het geval te zijn geweest bij Ebrahim B., een opgepakte Duitse terugkeerder uit Syrië. Ebrahim vertelt dat hij was verleid om zich bij ISIS te sluiten door beloftes van dure auto's en vrouwen. "Om eerlijk te zijn", zo vertelt hij, "wie zou er niet vier vrouwen willen hebben? Als ik gevraagd zou zijn om me bij een Jamaicaanse rockband of de Hell's Angels in Amerika aan te sluiten zou ik met hen meegegaan zijn" (Paterson, 2015, 2 augustus).

Hoewel het niet altijd duidelijk is hoe serieus we dit soort getuigenissen moeten nemen, is het wel aannemelijk dat dit soort 'romantische' motieven een rol spelen bij (potentiële) Syriëgangers. Zo hebben deskundigen gewezen op de opkomst van een nieuwe jihadistische jeugdcultuur, waar romantische beelden van de strijd en stoere beelden van mujahideen westerse jongeren moeten overtuigen zich aan te sluiten bij de jihad (Bovenkerk & Roex 2011; Groen, 2013, 26 november). Verschillende wetenschappers wijzen dan ook op het belang van de zucht naar avontuur en romantiek als drijfveer voor radicalisering. Zo blijkt uit onderzoek van Hedgehammer (2010) dat Saoedische jihadisten in Afghanistan vooral aangetrokken worden door masculiniteit, ridderlijkheid en wapentraining. Bartlett en Miller (2012) laten zien hoe avontuur en "*being cool*" - het oefenen met wapens, bijvoorbeeld - een belangrijke rol speelt voor Westerse jongeren om aan een trainingskamp deel te

nemen. Sterker nog, het deelnemen aan een dergelijke heroïsche, riskante en spannende strijd tegen Westerse staten kan volgens laatstgenoemde auteurs niet los gezien worden van de anti-overheids-traditie waar veel jongerenculturen deel van uitmaken. De onderzoekers suggereren daarbij dat de gevoeligheid voor dergelijke romantiek misschien wel de doorslaggevende factor kan zijn voor de stap van (niet-gewelddadige) radicalisering naar extremisme.

Voor de stap naar geweld is echter meer nodig. Uit het bovengenoemde onderzoek van Bartlett en Miller - die motieven van (niet gewelddadige) radicalen en (gewelddadige) extremisten met elkaar vergeleken - blijkt namelijk dat ook het (groepsgewijs) bekijken van gewelddadige films dat laatste zetje kan geven. Het eerder gegeven citaat van Sajid liet al zien hoe het bekijken van geweld hem hardvochtig maakte. Groen en Kranenberg (2006) citeren daarbij hoe het bekijken van onthoofdingsfilmpjes enkele vrouwelijke leden van het Hofstadnetwerk minder gevoelig maakten voor geweld (p. 79):

> "Naima: "Een keer zagen we plotseling een onthoofding van een Rus door Tsjetsjeense broeders. Je hoorde hem stikken in zijn bloed. Je hart wordt daar koud van, alsof je geen gevoel meer hebt." Fatima: "Bij de eerste kreeg ik kippenvel. Maar je went eraan.""

Groen en Kranenberg vonden deze videofragmenten op een cd die Mohammed B. had samengesteld, edie na zijn arrestatie nog in het Hofstadnetwerk circuleerde. Door het immuniserende effect van het herhaaldelijk bekijken van dit soort buitensporig geweld wordt de stap om zelf dit geweld te gebruiken kleiner - een fenomeen waar psychologen al vaker op wijzen (zie ook de eerdere paragraaf over het effect van het saillant maken van de dood als trigger op micro-niveau in Hoofdstuk 3), en wat bij Mohammed B. een rol zal hebben gespeeld in zijn ontwikkeling richting extremisme.

Samenvattend ligt het voor de hand dat de confrontatie met propaganda een triggerfactor is die kan leiden tot (verdergaande) radicalisering. Dit blijkt uit verschillende voorbeelden en kan onderbouwd worden met wetenschappelijk onderzoek. Het is een triggerfactor die bij uitstek op het groepsniveau speelt, en in alle fasen van radicalisering een rol kan spelen. Propaganda kan individuen ontvankelijk maken voor radicale ideologieën wanneer zij zoekend zijn, het kan een verdere ontwikkeling van een al omarmde ideologie stimuleren, en het kan het laatste

zetje geven richting geweld. Dat doet zij door mensen op verschillende (mogelijke) drijfveren aan te spreken; een zoektocht naar identiteit, rechtvaardigheid, zingeving of avontuur. Tenslotte speelt propaganda vanzelfsprekend een belangrijke rol bij de interpretatie van gebeurtenissen op landelijk niveau of op het wereldtoneel.

4.7 Samenvatting bevindingen triggerfactoren op meso-niveau

Hoewel veel onderzoek naar triggerfactoren zich richt op het micro-niveau, spelen groepsprocessen zonder twijfel een essentiële rol in het radicaliseringsproces. Uit onze analyse komen verschillende belangrijke triggerfactoren op meso-niveau naar voren: het verbreken van sociale bindingen, het ontmoeten van een (radicaal) persoon, het toetreden tot een radicale groep, het sluiten van een huwelijk, deelname aan een trainingskamp en de confrontatie met propaganda.

Waar doorslaggevende gebeurtenissen op microniveau vaker aan het begin van het radicaliseringsproces spelen, ligt het zwaartepunt van triggerfactoren op het meso-niveau meer bij de latere fasen. Uiteraard zijn de confrontatie met propaganda of het verbreken van sociale banden gebeurtenissen die een individu tot een zoektocht naar zingeving aan kunnen zetten, maar zoals we zagen zijn deze triggerfactoren onlosmakelijk verbonden met groepsvorming en (verdere) ideologische ontwikkeling. Deze en andere meso-triggerfactoren, zoals het ontmoeten van een radicaal persoon of het toetreden van een radicale groep, zijn daarom te plaatsen in de fasen van verkenning en lidmaatschap zoals deze zijn uiteengezet in Hoofdstuk 2. In sommige gevallen kunnen gebeurtenissen als de deelname aan een trainingskamp of de confrontatie met (bepaalde) propaganda het laatste zetje zijn richting geweld. We hebben echter ook gezien dat het sluiten van een huwelijk of het deelnemen aan een trainingskamp keerpunten kunnen zijn waardoor mensen afzien van (verdere) radicalisering.

Omdat kwantitatief sterk onderzoek naar dergelijke groepsprocessen in de context van radicalisering over het algemeen ontbreekt, zijn veel van de triggerfactoren in dit hoofdstuk geïllustreerd aan de hand van kwalitatieve studies en casussen uit journalistieke publicaties. In sommige gevallen konden ook resultaten uit criminologisch onderzoek verder inzicht bieden. Daarbij zijn deze triggerfactoren ook indirect of theoretisch goed te onderbouwen. Zo mag duidelijk zijn dat radicale groepen, radicale personen en propaganda triggerfactoren kunnen zijn omdat ze het aanbod vormen dat aansluit op de behoefte van het radicaliserende individu.

Hoofdstuk 5. Triggerfactoren op macro-niveau

"[...] als ik een ronselaar was [...] dan zou mijn baan wel erg makkelijk zijn wanneer een Amerikaanse *drone* een dorp in Afghanistan bombardeert en 70, 80 onschuldige mensen op een huwelijk om het leven brengt..."

Uitspraak van een voormalig extremist in Groot-Brittannië.

(Lakhani, 2013, p. 199)

Niet alleen gebeurtenissen op micro- en meso-niveau, maar ook op gebeurtenissen op macro-niveau lijken als triggerfactor te kunnen fungeren. Zo verwijzen radicalen en extremisten zelf vaak naar gebeurtenissen op het wereldtoneel die hen motiveren, en maken veiligheidsdiensten regelmatig melding van het feit dat internationale gebeurtenissen, bijvoorbeeld in Syrië en Irak, als trigger kunnen fungeren. Zo stelt de NCTV dat "de rol van actualiteiten als 'trigger' niet mag worden onderschat" (2015), en constateert het Britse Joint Terrorism Analysis Centre dat "gebeurtenissen in Irak nog steeds dienen "als motivatie voor een reeks van aan terrorisme gerelateerde activiteiten in Groot-Brittannië" (Sciolino & Van Natta, 2015, 19 juli). Er is echter niet veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de invloed van gebeurtenissen op (inter)nationaal niveau op het radicaliseringsproces. In dit hoofdstuk onderscheiden we oproepen tot actie, waargenomen aanvallen op de eigen groep, en overheidsbeleid gericht op de eigen groep en radicalisering.

5.1 Oproepen tot actie en (het gebrek aan) handelingsperspectief

Een gebeurtenis die direct impact kan hebben op iemands radicaliseringsproces is een oproep tot actie. Dit kan bijvoorbeeld aan de orde zijn in de laatste fase van iemands radicaliseringsproces, waarbij een globale oproep tot gevolg kan hebben dat iemand de laatste actiefase ingaat. Een recent voorbeeld van een dergelijke triggerfactor is het uitroepen van het kalifaat op 29 juni 2014, die tegelijkertijd ook een oproep inhield voor alle moslims om naar dit kalifaat te gaan. Het blad *'Dabiq'*, dat wordt uitgegeven door IS, moedigde mensen aan "om te komen, te rekruteren, en om zich bij het leger in Irak en Syrië te voegen om te vechten" (Mullen & Todd, 2014, 17 september). Een ander recent voorbeeld is de oproep van de woordvoerder van de Islamitische Staat, Abu Mohammed al-Adnani, aan moslims wereldwijd die gevolgd werd door een serie aanslagen in Tunesië, Koeweit en Frankrijk op 26 juni 2015 (Hubbard, 2015, 26 juni):

> "Moslims, voeg je bij ons en spoed je naar de jihad [...] O mujahedeen overal, spoed je en maak Ramadan een maand van rampen voor de ongelovigen."

Waarom functioneren dit soort oproepen als triggerfactor? Een eerste verklaring kan zijn dat mensen zich bij een succesvolle groep willen voegen (zie ook de eerdere discussie op basis van de sociale identiteit theorie (Tajfel & Turner, 1979, 1986)). Zo was het uitroepen van het kalifaat door IS van groot belang omdat het als symbool van het succes van IS kon worden gezien.

Onderzoek door Van Zomeren en collega's (Van Zomeren, Spears, Fischer & Leach, 2004; Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008) helpt dit fenomeen beter te begrijpen. Deze onderzoekers laten zien dat collectieve actie (het ondernemen van actie om de positie van de eigen groep te verbeteren) voorspeld kan worden uit drie factoren: (1) de mate waarin mensen hun eigen groep als onrechtmatig behandeld zien worden (onrecht), (2) de mate waarin mensen zich verbonden voelen met deze sociale groep (identiteit) en (3) de mate waarin mensen denken dat hun bijdrage aan collectieve actie de kans vergroot dat relevante doelen bereikt kunnen worden (handelingsperspectief).

Hierbij maken we een onderscheid tussen normatieve (legale) actie, non-normatieve (illegale) actie, en non-normatieve extremistische actie (terrorisme, zie ook Tausch et al., 2009). Op basis van een studie naar steun voor deze verschillende vormen van actie om de positie van de eigen groep te verbeteren, vonden Tausch en collega's dat zowel katholieken als protestanten in Noord-Ierland in grotere mate non-normatieve actie ondersteunden wanneer zij een gebrek aan handelingsperspectief waarnamen. Daarbij bleken bepaalde emoties een belangrijke rol te spelen bij het verklaren of mensen hierbij gematigde non-normatieve actie ondersteunden of extremistische acties. In het eerste geval speelde boosheid een belangrijke rol. In het tweede geval minachting (Tausch et al., 2009: zie ook Feddes et al., 2012).

De eerder genoemde voorbeelden met oproepen tot extremistische actie werkten mogelijkerwijs als effectieve triggerfactor omdat deze oproep ook een uitweg bood waar men deze niet meer meende te hebben. Waargenomen gebrek aan handelingsperspectief wordt in de literatuur over islamitische bewegingen daarom ook vaker genoemd als triggerfactor op macro-niveau (Moghaddam, 2005; Richardson, 2012; Tausch et al. 2011; Wiktorowicz, 2004). Dat dit een belangrijke voorwaarde of *root factor* is die ten grondslag ligt aan het effect van oproepen als triggerfactoren,

komt naar voren uit onderzoek van Tausch en collega's (2011). In twee vragenlijststudies onder 332 moslims in India en 466 Britse moslims, vonden deze onderzoekers dat een lage mate van handelingsperspectief leidde tot meer steun voor het gebruik van geweld en terrorisme tegen burgers in westerse landen en tegen militaire troepen in islamitische landen. Dat wil zeggen, als deelnemers waarnamen dat de eigen groep niet in staat was om een onrechtmatige behandeling van de eigen groep tegen te gaan, ondersteunden ze meer het gebruik van geweld of terrorisme om onrecht tegen te gaan. Hierop kunnen extremistische groepen vervolgens makkelijk inspelen. Ook Moghaddam (2005) benadrukt dat als deelnemers zich machteloos voelen ten opzichte van de macht van een staat, de waarschijnlijkheid groter is dat ze zich tot geweld en terroristische actie zullen wenden.

De voorgaande voorbeelden betroffen (een gebrek aan) handelingsperspectief op het collectieve (groep) niveau. Als mensen een gebrek aan handelingsperspectief op individueel niveau ervaren, lijken oproepen van extremistische groepen om zich bij hen te voegen ook effectief. Zo concludeert Wiktorowicz (2004) op basis van zijn eerdergenoemde interviewstudie met extremistische moslims dat voornamelijk universitaire studenten met een Zuid-Aziatische achtergrond, die geloofden dat het Britse systeem het hun niet mogelijk maakte om hun potentieel te realiseren, vatbaarder waren voor oproepen van extremistische groepen. In dit kader is de studie van Richardson (2012) relevant, over radicalisering bij 41 Amerikanen die naar Somalië reisden om deel te nemen aan de gewelddadige strijd. Alle individuen hadden een cognitieve opening ervaren, en een gebrek aan mogelijkheden om hun potentieel te realiseren lag bij "vrijwel alle individuen" hieraan ten grondslag (p. 44), wat hen ook vatbaarder maakte voor oproepen.

Samenvattend kunnen we stellen dat oproepen tot actie een triggerfactor kunnen zijn, zeker in de latere fasen van het radicaliseringsproces. Zulke oproepen lijken vooral effectief te zijn wanneer iemand verder is gevorderd in zijn of haar radicaliseringsproces, en er dus sprake is van een toenemende bereidheid een dergelijke actie te ondernemen. Daarnaast kan het oproepen tot actie meer in het algemeen een (handelings)perspectief bieden waar men daar vaak een gebrek aan ervaart op collectief of individueel niveau. Empirische ondersteuning ontbreekt echter. In welke *mate* deze oproepen effect sorteren is moeilijk wetenschappelijk te onderbouwen, en zal per geval en context verschillen.

5.2 Waargenomen aanvallen op 'de eigen groep': militaire acties, arrestaties, cartoons

Gebeurtenissen die ook vaak als triggerfactor worden gezien zijn waargenomen 'aanvallen' tegen de eigen groep. Met betrekking tot radicalisering onder moslims speelt hierbij een rol dat alle moslims deel uitmaken van de wereldwijde moslimgemeenschap, de *oemma* (zie ook Geelhoed, 2011, p. 228; Lakhani, p. 127-128). Of, zoals een islamitische leider uit Groot-Brittannië het verwoordt (Lakhani, 2013, p. 127):

> "...er bestaat iets dat is geleerd aan moslims dat je nooit uit de psyche van moslims kunt krijgen. Dat is dat een moslim de wereld ziet als een wereldwijde oemma, de allesomvattende broederschap."

Militaire acties waar moslims het slachtoffer van zijn worden daarom uitgelegd als een aanval op de moslimgemeenschap in het algemeen. Precht (2007) noemt het idee van de constante bedreiging van de islam als een belangrijk kenmerk van islamitisch extremisme. In dit kader wordt benadrukt dat iedere "goede" moslim moet vechten tegen deze bedreigende krachten (p. 52). Negatieve gebeurtenissen, zoals aanvallen van de VS op islamitisch grondgebied, worden door een extremistische groep zo uitgelegd dat het in lijn is met de ideologie van de groep (Wiktorowitz 2004).
Op deze manier wordt het collectief geleden ‘onrecht’ een belangrijk referentiekader voor radicalen en extremisten (Horgan, 2008; Silke, 2008). Dit soort '*injustice frames*', zo stelt De Graaf (2014), blijkt uit allerlei theorieën over sociale bewegingen en groepsdynamieken "het bindt een groep samen, versterkt gevoelens van '*othering*', wij-zij denken en legitimeert en escaleert een steeds verdergaand radicaliseringsproces" (zie ook De Graaf, 2010 en 2011). Extremisten zien hun betrokkenheid bij gewelddadige handelingen daarom altijd als reactie op een provocatie, of als verdediging van de groep (in dit geval 'de moslimgemeenschap’) tegen haar vijanden (Taylor & Quayle, 2004). Het is een uiting van een ideologie waarin slachtofferschap en theorieën over samenzweringen tegen de islam centraal staan (Horgan, 2008).

Ook Nederlandse jihadisten zijn actief in het verspreiden van dergelijke ideeën (NCTV, 2014). Zo leggen ze niet alleen de nadruk op de gevaren van afvalligheid en

'onislamitische' gewoonten, maar "trachten ze zich soms pragmatischer op te stellen door zich actuele thema's, die onder bredere moslimgemeenschappen leven, toe te eigenen of te *framen* in termen van het onrecht tegen of slachtofferschap van moslims. […] Jihadisten spiegelen hun publiek voor dat westerse landen en instituties niets liever zouden willen dan moslims van hun religieuze identiteit beroven" (p. 19). Ook Groen en Kranenberg herkennen dit "alom gekoesterde slachtoffergevoel" waarbij de door hen geïnterviewde vrouwen stellen dat ze "worden uitgekotst" en "er wereldwijd een hetze wordt gevoerd tegen de islam" (2006, p. 283). Of, zoals een Nederlandse jihadist in Syrië het uitdrukt: "Als er iemand is die deze jongens heeft geronseld dan is het wel het westen met haar barbaarse oorlogen in de moslim landen" (Groen, 2013, 15 juni, p. 14). Deze jihadisten kunnen zich op deze manier opwerpen als de 'verdedigers' van de bedreigde oemma.

Dat militaire acties - bekeken door deze bril - een triggerfactor kunnen zijn voor radicalisering onderschrijven verschillende wetenschappers. Richardson (2012) noemt de inval door Ethiopië in Somalië een belangrijke triggerfactor die ertoe leidde dat 41 Amerikanen naar deze landen reisden om deel te nemen aan de gewelddadige strijd. Ook Bakker (2008) noemt militaire interventies door de VS in de islamitische wereld schokkende gebeurtenissen die bij (radicale) moslims als katalysator heeft kunnen werken in het radicaliseringsproces. De huidige ontwikkelingen lijken hier inderdaad op te wijzen, al is een directe link tussen de Amerikaanse interventie en radicalisering van westerse moslims moeilijk aan te tonen (Vidino, 2011). Tenslotte merkt Van San (2015) op basis van een studie via Facebook op dat militaire conflicten en interventies (zoals gewelddadige interacties tussen Israël en Palestina) als vernederend worden ervaren, en expliciet gezien worden als uiting van een oorlog tegen de islam. Deze gevoelens van vernedering kunnen een belangrijke katalysator zijn voor het radicaliseringsproces van islamitische jongeren.

Maar ook een gebrek aan interventies kan als triggerfactor dienen. Zo noemt Lakhani (2013) de genocide bij Srebrenica in Bosnië in de jaren '90 als voorbeeld. Deelnemers in zijn interviewstudie voelden dat vele onschuldige levens gespaard hadden kunnen worden als het westen tijdig had ingegrepen. Voor de Nederlandse Syriëgangers was het niet handelen van het westen tegen de genocide in Syrië door Assad een belangrijke trigger om zich bij de gewelddadige strijd te voegen (Groen, 2013, 15 juni):

> "Want het westen maakt zich niet zorgen over de tientallen duizenden onschuldige Syrische slachtoffers, echter maakt zich wel zorgen over de politieke invloed van de Islamitische strijdgroepen in Syrië. Terwijl het deze strijdgroepen zijn die op zijn gestaan voor de Syrische bevolking toen de rest van de wereld het af liet weten. […] Het bloed van de Moslims heeft geen enkele waarde in hun ogen. Het feit dat de internationale gemeenschap aan de zijlijn staat toe te kijken en de genocide tegen het Syrische volk maar laat gebeuren is niet eens het probleem, de Moslims kunnen hun eigen boontjes wel doppen, zoals we in Syrië hebben bewezen ondanks de gebrekkige middelen die we hebben."

Een andere gebeurtenis die ook wel als teken van de strijd tegen 'de islam' is gezien is het schandaal van de Abu Ghraib gevangenis in Bagdad (Veldhuis & Staun, 2009) Schokkende foto's van vernederingen en mishandeling van islamitische gevangenen door het Amerikaanse gevangenispersoneel leidden tot internationale oproer bij zowel moslims als niet-moslims (p. 36). Deze gebeurtenissen voedden eerdergenoemde negatieve emoties (vernedering, minachting, frustratie en boosheid) die een belangrijke rol spelen bij radicalisering (Feddes et al., 2012).

Ook de arrestatie van een lid van de eigen groep kan als een dergelijke 'aanval' worden gezien, en daarmee werken als triggerfactor in het radicaliseringsproces. Zo noemen Weggemans en De Graaf (2015) als voorbeelden uit de historie de detentie van de RAF-leden Andreas B., Gurdun E., Ulrike M. en Jan-Carl R. die in de jaren '70 als symbool werden gesteld voor het falende West-Duitse rechtssysteem. Volgens deze onderzoekers vormt deze gebeurtenis een bevestiging - voor zowel de radicale gedetineerde als zijn achterban - van de juistheid van het vijandige wereldbeeld. Dit kan vervolgens leiden tot een verdergaande radicalisering van de groep. Een ander voorbeeld zijn de Ierse terroristen die in de jaren '80 stierven tijdens een hongerprotest voor politieke status in het gevangenissysteem van Groot-Brittannië en daarmee een belangrijk symbool werden voor de strijd van de IRA (Silke, 2006).

Naast deze meer fysieke aanvallen wordt soms ook islamkritiek als directe aanval op alle moslims ervaren. Een bekend recent voorbeeld van een dergelijke gebeurtenis op macro-niveau is de publicatie van cartoons over de profeet Mohammed. Zo noemt Modood (in: Modood et al., 2006) de cartoons die op 17 september 2005 geplaatst zijn in de Deense krant *Politiken* als mogelijke triggers voor radicalisering. De prenten leidden volgens hem tot negatieve gevoelens van

vernedering en frustratie onder moslims, met heftige gevolgen: zo waren er rellen in een buitenwijk van de Deense stad Aarhus door islamitische jongeren die daarbij verwezen naar de cartoons, en een aanval van gewapende mannen in Gaza op 30 januari 2005 op een bureau van de Europese Unie. De leider van Hamas eiste dat Denemarken de tekenaars en de krant zou straffen (zie Modood et al., 2006, p. 8-13, voor een overzicht van gevolgen wereldwijd). De aanslag op 7 januari 2015 op het nieuwsbureau van het satirische blad *Charlie Hebdo,* waarbij in totaal 12 mensen door de aanvallers werden gedood en 11 mensen gewond raakten, is een recent voorbeeld van hoe de publicatie van cartoons kan leiden tot extremistisch geweld. Hoewel de daders van dergelijke aanslagen verwijzen naar de cartoons, is dat op zichzelf niet genoeg om te bewijzen dat zij daadwerkelijk als triggerfactor functioneren. Zo zou de persoon in kwestie al daarvóór geradicaliseerd kunnen zijn, en een ander doelwit hebben gekozen indien de betreffende cartoons niet waren gepubliceerd. Toch kunnen deze gebeurtenissen zo uitvergroot en ervaren worden dat ze als triggerfactor kunnen dienen.

Samenvattend kan gesteld worden dat verschillende gebeurtenissen op mondiaal niveau - geïnterpreteerd als aanval op de eigen groep - als triggerfactor kunnen dienen in het radicaliseringsproces. Militaire acties of andere politieke gebeurtenissen kunnen *geframed* worden als een aanval op de eigen groep in het algemeen: een gevoel waar radicale en extremistische groepen bewust op inspelen. Ronselaars en extremistische groepen kunnen van politiek gevoelige gebeurtenissen gebruik maken om mensen over te halen zich bij hen te voegen. Gebeurtenissen worden als het ware uitvergroot door extremistische groepen en kunnen daarmee tot extremistische acties leiden. Er is echter weinig sterk empirisch bewijs voor deze voorgestelde relatie tussen gebeurtenissen op macro-niveau en het radicaliseringsproces van individuen. Er is wel een indirecte verklaring te geven voor een dergelijk effect, aangezien kwalitatieve analyses erop wijzen dat dergelijke gebeurtenissen een belangrijke rol spelen in de (verdere) ontwikkeling van radicale en extreme ideologieën.

5.3 Overheidsbeleid gericht op de eigen groep of radicalisering

Overheidsbeleid kan ook als triggerfactor dienen in het radicaliseringsproces op macro-niveau. Zo stelt Crenshaw (1981) dat er een patroon van acties door regeringen

is waar te nemen die als katalysator kunnen dienen voor terrorisme. Ze schrijft (p. 384):

> "Het gebruik van onverwacht en buitenproportioneel geweld door de overheid in reactie op protesten of sociale veranderingen roept vaak terroristische wraak op. De ontwikkeling van zo'n actie-reactie syndroom leidt tot de structuur van het conflict tussen het regime en de uitdagers."

Als voorbeeld noemt Crenshaw het executeren van de 'helden' van de "Easter Rising" die de basis legden voor de IRA. Een ander voorbeeld is het overlijden van Benno O. tijdens een demonstratie tegen het staatsbezoek van de Shah van Iran in Duitsland in 1968 die leidde tot de oprichting van de RAF (1981, p. 385).

Naast concrete (gewelddadige) acties vanuit de overheid zou ook het anti-radicaliseringsbeleid in het algemeen - en vooral de manier waarop dit wordt ingevuld - dergelijke averechtse effecten kunnen hebben. Vermeulen en Bovenkerk (2012) constateren op basis van een studie van het anti-radicaliseringsbeleid in vijf West-Europese steden, dat dergelijk beleid vaak wordt gekoppeld aan een bredere focus ten aanzien van de islam of de integratie van minderheden. Hoewel de bedoelingen hierbij ongetwijfeld goed zijn, betekent dit volgens de auteurs vaak dat de gehele moslimpopulatie wordt gezien als een potentieel veiligheidsrisico. Dergelijke stigmatisering kan negatieve gevoelens in de hand werken - eventueel aangewakkerd of gestimuleerd door radicale groeperingen - met grootschaliger radicalisering als gevolg.

In dit kader is er bijvoorbeeld in Groot-Brittannië een hevige discussie gaande geweest aangaande het zogenaamde *Prevent* beleid dat erop gericht is om aan terrorisme gerelateerde dreiging tegen te gaan. Uit een interviewstudie van Lakhani (2012) komt naar voren dat binnen de moslimgemeenschap de verdenking leeft dat de Britse overheid hen via dit beleid wil bespioneren. Lakhani merkt op dat het criminaliseren van gemeenschappen, of alleen al de verdenking daarvan, contraproductief kan werken omdat het individuen mogelijk vatbaar zou kunnen maken voor radicalisering (p. 202). Daarbij zouden concrete gebeurtenissen of incidenten die voortkomen uit dat beleid als triggerfactor kunnen dienen voor sommige moslims om zich te vervreemden van de maatschappij en (verder) te radicaliseren (Choudhury & Fenwick, 2011; zie ook Hoofdstuk 3). Ook in de Deense

context wordt het bestempelen van moslims als *usual suspects* door Rytter en Pedersen (2014) gezien als een dergelijke triggerfactor. Sommige moslims raakten gefrusteerd door de associaties die het Deense beleid suggereerde tussen het internationaal geweld en hun religie, wat de afstand tussen moslims en niet-moslims vergrootte.

Niet alleen anti-radicaliseringsbeleid wordt genoemd als mogelijk aanstootgevend. Ook andere vormen van wetgeving en beleid zoals het verbod op de niqaab en de hoofddoek, het Zwitserse verbod op minaretten het debat over ritueel slachten en mannelijke besnijdenis, kunnen aanstootgevend werken. Zoals Van San (2015) aantoont door middel van een studie op Facebook zien jonge moslims dergelijke beleidsmaatregelen als vijandige uitingen tegen de islam in zijn algemeen, en als teken van oorlog tegen hun religie.

Hoewel terroristische acties soms gemotiveerd lijken te zijn door wraak voor verschillende maatregelen door de staat, en eventueel stigmatiserend beleid negatieve gevoelens kan veroorzaken die vervolgens radicalisering kunnen voeden, is er nog geen direct oorzakelijk verband aangetoond tussen zulk overheidshandelen en (verdere) radicalisering. Dat komt onder meer doordat er geen tot weinig evaluatiestudies hiernaar zijn gedaan (Schmid 2013). In de criminologie literatuur zijn er echter wel aanwijzingen dat het zogenaamde 'labelen' van mensen delinquent gedrag in de hand kan werken (bv. Lopes et al., 2012; Ward et al., 2014).

Tegelijkertijd kan het ingrijpen door de overheid ook een positief effect hebben op iemands radicaliseringsproces, en kan bijvoorbeeld een anti-radicaliseringsbeleid ook de goedkeuring van moslims genieten. Zo liet een deel van de geïnterviewde moslims in het Deense Aarhus weten positief te staan tegen het integrale en preventieve beleid van de overheid (Kühle & Lindekilde, 2010). Om daadwerkelijk het verband tussen verschillende overheidsmaatregelen en radicalisering aan te tonen is verder onderzoek nodig.

5.4 Samenvatting bevindingen triggerfactoren op macro-niveau

Op macro-niveau worden oproepen tot actie en (gebrek aan) handelingsperspectief, waargenomen aanvallen op 'de eigen groep', en overheidsbeleid gericht op de eigen groep gezien als mogelijke triggerfactoren. Uit het literatuuronderzoek komt echter voornamelijk indirect bewijs naar voren, namelijk dat deze gebeurtenissen negatieve gevoelens op kunnen roepen die op hun beurt tot radicalisering kunnen leiden, of

ervaringen van discriminatie of (onterechte) aanvaringen met de autoriteiten in de hand werken die op hun beurt als trigger kunnen functioneren. In enkele journalistieke profielen en kwalitatieve studies wordt dit oorzakelijke verband ook gesuggereerd. Tegelijkertijd speelt de interpretatie van deze gebeurtenissen hierbij vaak een net zo belangrijke rol als de gebeurtenis zelf. Zo kunnen radicale groeperingen mondiale gebeurtenissen of landelijke overheidsmaatregelen aangrijpen om hun verhaal van een wereldwijde oorlog tegen de eigen groep te verspreiden. De slotsom is dat de directe oorzakelijke relatie tussen gebeurtenissen en beleid op macro-niveau en het radicaliseringsproces van individuen vooralsnog moeilijk is aan te tonen.

Hoofdstuk 6. Moderatoren van Triggerfactoren

Of triggerfactoren effect sorteren, is deels afhankelijk van zogenaamde moderatoren. In Hoofdstuk 2 onderscheidden we in dit kader typologie, geslacht, leeftijd en opleiding. In dit hoofdstuk bekijken we wat er in de literatuur geschreven is over de invloed van deze moderatoren. Deze resultaten worden weergegeven in Tabel 6.1, waarin ook de ondersteuning uit de literatuur staat aangegeven. Zo valt te zien in welke mate literatuur uit het onderzoeksveld van radicalisering en criminaliteit de effecten van moderatoren op de werking van triggerfactoren ondersteunen. Daarbij is weergegeven of de verwachte invloed gebaseerd is op basis van theorie, kwalitatieve studies, of kwantitatieve, empirische studies. In de volgende paragrafen bespreken we de resultaten wat uitgebreider, waarbij we ook ingaan op de vraag *waarom* de betreffende moderatoren wel of niet invloed kunnen hebben op de relatie tussen verschillende triggerfactoren en radicalisering.

6.1 De rol van typologie

In ons triggerfactormodel van radicalisering (Figuur 2.1 in Hoofdstuk 2) wordt de typologie van radicalisering als eerste moderator genoemd. We onderscheidden vier typen: (1) de identiteitszoeker, (2) de rechtvaardigheidszoeker, (3) de zingevingszoeker, en (4) de sensatiezoeker. In deze paragraaf zetten we uiteen hoe triggerfactoren samen kunnen hangen met deze verschillende typen.

6.1.1 Triggerfactoren voor de identiteitszoeker

Typerend aan identiteitszoekers is dat zij radicaliseren na een worsteling met hun eigen identiteit, en uit een behoefte naar sociale binding. Op micro-niveau blijkt dat zowel gebeurtenissen in de persoonlijke levenssfeer die de sociale status van een individu raken, belangrijke triggerfactoren kunnen zijn, met name voor identiteitszoekers.

Allereerst kan het verlies van een naaste als triggerfactor dienen voor de identiteitszoeker. Dit kwam bijvoorbeeld naar voren bij het onderzoek van Geelhoed (2011), die erop wijst dat persoonlijke pijnlijke ervaringen of het verlies van significante anderen een belangrijke oorzaak kan zijn van een identiteitscrisis die vervolgens tot radicalisering kan leiden. Ook het onderzoek van Wiktorowicz (2004)

Tabel 6.1

Overzicht van ondersteuning gevonden in de literatuur (R = radicaliseringsliteratuur, C = criminologieliteratuur) voor de invloed van moderatoren op triggerfactoren die leiden tot (verdergaande) radicalisering ("a" = ondersteuning door kwantitatief onderzoek; "b" = ondersteuning door kwalitatief onderzoek; "c"= theoretisch gefundeerd; "?" = geen ondersteuning gevonden).

	Typologie				**Sekse**		**Leeftijd**			**Opleiding***		
Triggerfactoren op micro-niveau	*Identiteits-zoeker*	*Recht-vaardigheids-zoeker*	*Zingevings-zoeker*	*Sensatie-zoeker*	*Vrouw*	*Man*	*Adole-scentie (12-17 jaar)*	*Jongvol-wassenheid (18-20)*	*Vol-wassen 21+*	*Laag*	*Middel*	*Hoog*
Confrontatie met de dood	Ra	Rc	Rb	Rc	Ra	Ra	Ra	Ra	Ra	?	?	?
Problemen thuis (ruzie, scheiding)	Rb	?	Ra	?	Rb	Rb Ca	Rb Ca	?	?	?	?	?
Verlies van werk en schooluitval	Rb	?	Ra	Rc	Rc	Rb	Rb	?	?	Ra Ca	Ra Ca	Ra Ca
Discriminatie, racisme, uitsluiting	Rb	Rb	?	?	Rb	Rb	Rb	?	?	?	?	?
Aanvaring met autoriteiten	Rb	Rb	?	?	Rc	Rb	Rc	Rc	?	?	?	?

Detentie	Rb	Rb	?	?	Rc	Rb	Rc	Rc	?	?	?	?
	Typologie				**Sekse**		**Leeftijd**			**Opleiding***		
Triggerfactoren op meso-niveau	*Identiteits-zoeker*	*Recht-vaardigheids-zoeker*	*Zingevings-zoeker*	*Sensatie-zoeker*	*Vrouw*	*Man*	*Adole-scentie (12-17 jaar)*	*Jongvol-wassenheid (18-20)*	*Volwass en-heid 21+*	*Laag*	*Middel*	*Hoog*
Verbreken van sociale bindingen	Rb	?	?	?	Rc	Rc	Ra	Ra	Ra	?	?	?
Ontmoeten radicaal persoon	Rb	Rb	Rb	Rc	Rb	Rb	Rb	Rb	?	?	?	?
Toetreding tot radicale groep	Rb	?	?	?	Rc	Rc	?	?	?	?	?	?
Huwelijk	Rb	?	?	Rb	Rb	?	?	?	?	?	?	?
Training	Rb	Rc	?	?	Rb	Rb	Rb	Rb	?	?	?	?
Confrontatie met propaganda	Rb	Rb	Rc	Rc	Rb	Rb	Rc	?	?	?	?	?

Triggerfactoren op Macro-niveau	**Typologie**				**Sekse**		**Leeftijd**			**Opleiding***		
	Identiteits-zoeker	*Recht-vaardigheids-zoeker*	*Zingevings-zoeker*	*Sensatie-zoeker*	*Vrouw*	*Man*	*Adole-scentie (12-17 jaar)*	*Jongvol-wassenheid (18-20)*	*Volwass en-heid 21+*	*Laag*	*Middel*	*Hoog*
Oproepen tot actie en (gebrek aan) handelings-perspectief	Rb	Rb	Rc	Rc	Rc	Rb	Rc	?	?	?	?	?
Aanslagen, militaire acties, spotprenten	Rc	Rb	?	Rc	Rc	Rc	?	?	?	?	?	?
Overheidsbeleid gericht op eigen groep of radicalisering	Rc	Rb	?	?	Rc	Rc	?	?	?	?	?	?

* Qua opleidingsniveau wordt een onderscheid gemaakt in laag (enkel basischool/middelbare school), middel (middelbaar beroepsonderwijs) en hoog (hoger beroepsonderwijs of universiteit)

onder leden van een extremistische moslimgroep in Groot-Brittannië onderstreept dit. De meeste leden maakten een heftige identiteitscrisis door in de fasen voorafgaande aan het moment dat ze daadwerkelijk tot de groep toetraden (2004, p. 14). Deze crisis kwam onder meer voort uit traumatische ervaringen in de persoonlijke levenssfeer. Wiktorowicz merkt hierbij op dat een belangrijke verklaring voor de specifieke keuze voor een extremistische partij ligt in het feit dat op dat moment noch de specifieke islamitische geloofsbelijdenis van hun ouders, noch de cultuur van Groot-Brittannië een goed alternatief bood (p. 17).

Wiktorowicz wijst in dit kader ook op ervaringen met discriminatie. Ook die vormen volgens hem ook een trigger voor een identiteitscrisis en de daaropvolgende radicalisering, wat wordt beaamd door Smith en collega's (2007). Aanvaringen met de autoriteiten functioneren op dezelfde wijze als een dergelijke trigger: Zo vinden Blackwood en collega's (2013) in een interviewstudie met 38 Schotse moslims dat vrijwel alle deelnemers een ervaring kunnen beschrijven waarin ze zich negatief uitgelicht voelden door de autoriteiten. Dit kan leiden tot negatieve emoties zoals boosheid en frustratie, en ze gingen zich vragen stellen gerelateerd aan hun identiteit. Een voorbeeld is de volgende uitspraak van een Schotse jonge moslim (p. 15):

> "Om er uitgelicht te worden [tijdens een controle op het vliegveld] voelde voor mij als waar ben ik nu? Dit is mijn thuis, ik beschouw Schotland als mijn thuis. Waarom word ik aangehouden in mijn eigen huis? Waarom word ik behandeld als een vreemde in mijn eigen huis?"

Detentie zou daarom ook een belangrijke triggerfactor kunnen zijn, omdat het een context is waarin mensen geïsoleerd worden van de buitenwereld, waardoor ze meer kwetsbaar kunnen zijn voor ronselaars of extremistische groepen die inspelen op de behoefte aan sociale binding zoals is gebeurd bij de Cherif K. (één van de aanslagplegers op *Charlie Hebdo* in Parijs in januari 2015).

Op meso-niveau blijken alle triggerfactoren in zekere mate relevant te zijn voor identiteitszoekers. Zo speelt het verbreken van sociale bindingen en het toetreden tot een radicale groep voor hen logischerwijs een belangrijke rol. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in het onderzoek van Weggemans en collega's (2014), die opmerken dat de Syriëgangers die zij bestudeerden zich steeds meer afzonderden in hun extremistische groep ten koste van banden met de oude vrienden of familie. Maar

ook het ontmoeten van een radicaal persoon, het sluiten van een huwelijk en het volgen van een training kunnen op meso-niveau als trigger werken voor identiteitszoekers. Ronselaars kunnen bijvoorbeeld inspelen op de behoefte aan sociale binding, en het sluiten van een huwelijk speelt een rol bij het ontwikkelen van de identiteit. Uit de beperkte informatie die er beschikbaar is blijkt verder dat ook organisatoren van trainingskampen op deze behoefte inspelen door een groepsgevoel creëren onder de deelnemende jihadisten in spe. Tenslotte kan propaganda - net als bij ronselaars het geval was - inspelen op de behoefte aan sociale binding en mensen aan te spreken op hun identiteit, en een gevoel van toebehoren (Winter, 2015).

Op macro-niveau blijken in het bijzonder oproepen die relateren aan de identiteit (zoals refereren naar de gezamenlijke moslimidentiteit, Hubbard, 2015, 26 juni; Geelhoed, 2011) een trigger te kunnen zijn voor identiteitszoekers. Het is daarbij aannemelijk dat aanslagen, militaire acties en islamkritische cartoons die de identiteit raken ook belangrijke triggers kunnen zijn voor identiteitszoekers. Daarmee bestaat ook een raakvlak met rechtvaardigheidszoekers. Een andere mogelijke triggerfactor voor identiteitszoekers is overheidsbeleid dat gericht is op de eigen groep en als oneerlijke behandeling van de eigen groep wordt ervaren. Dit zou met name identiteitszoekers kunnen doen twijfelen aan hun toebehoren aan maatschappij (zie ook Choudhury & Fenwick, 2011).

Samenvattend blijkt dat triggerfactoren op al de drie niveaus kunnen inspelen op het gevoel van ontworteling of vervreemding en de behoefte aan sociale binding die typerend is voor de identiteitszoeker.

6.1.2 Triggerfactoren voor de rechtvaardigheidszoeker

Voor de rechtvaardigheidszoekers zijn met name gebeurtenissen van belang gerelateerd aan relatieve deprivatie. Dat wil zeggen: de waarneming dat mensen zichzelf (individuele deprivatie) of de eigen culturele groep (collectieve deprivatie) benadeeld zien terwijl ze vinden dat zijzelf of hun groep beter verdienen (Buijs et al., 2006; Kepel, 2004; Moghaddam, 2005; Van den Bos et al., 2009). Dat betekent dat op micro-niveau bijvoorbeeld gebeurtenissen die raken aan de sociale status van een individu van belang zijn. Het verlies van een baan of het stoppen met school kan frustratie over de eigen status en die van de groep veroorzaken. En aanvaringen met de autoriteiten en confrontaties met discriminatie kunnen een gevoel van onrecht oproepen die een trigger kunnen zijn in het radicaliseringsproces (bv., Richardson,

2012; Abbas, 2007; Woodlock & Russell, 2008; Van der Valk & Wagenaar, 2010). Op meso-niveau kunnen vooral ronselaars en propaganda het gevoel van onrecht versterken (Campbell, 2015, 30 juli; Wiktorowicz 2004), waardoor vervolgens ook gebeurtenissen op macro-niveau als een trigger kunnen werken. Zij kunnen dan immers geïnterpreteerd worden als aanvallen op de eigen groep als geheel (o.a. Precht, 2007; Horgan, 2008; Buijs et al., 2006).

Samenvattend blijkt dat rechtvaardigheidszoekers vooral gevoelig zijn voor triggerfactoren op micro-, meso-, en macro-niveau die gerelateerd zijn aan onrecht dat een persoon zelf (individuele deprivatie) of de eigen groep (collectieve deprivatie) wordt aangedaan.

6.1.3 Triggerfactoren voor de zingevingszoeker

Zingevingszoekers zijn individuen die gedreven worden door een zoektocht naar zingeving en houvast, en vaak religieus of ideologisch gedreven zijn. Zoals eerder besproken vallen bekeerlingen in deze categorie: niet-gelovigen die zich bekeren tot een religie, maar ook gelovigen die zich 'bekeren' tot een radicale geloofsstroming.

Op micro-niveau kan een confrontatie met de dood ook een belangrijke trigger zijn voor zingevingszoekers. Dit blijkt onder meer uit de beschrijving door Slootman et al. (2009) van een individu dat na het krijgen van een paniekaanval in de metro zich uiteindelijk bekeerde tot de radicale Islam. Ook zijn er aanwijzingen uit de literatuur dat andere triggers in de persoonlijke levenssfeer en triggers die de sociale status raken relevant zijn. In onderzoek door Kleinmann (2012) wordt aangetoond dat triggerfactoren op micro-niveau - zoals het verlies van werk, problemen thuis of op school – mensen kunnen motiveren om hun leven te veranderen. Dat geldt ook voor een aanvaringen met de autoriteiten, zoals blijkt uit onderzoek van Poot en collega's (Poot et al., 2009, p. 135). Bij een analyse van de achtergronden van jihadisten met criminele antecedenten kwam naar voren dat mensen in deze groep vaak voor een tweesprong stonden: een zondig en schadelijk pad voortzetten óf een onbesmet en religieus toegewijd leven aanvangen. Dit is in lijn met bevindingen van Fischer, Ai, Aydin, Frey, en Haslam (2010) dat religie individuen helpt om te gaan met tegenslagen in het leven en met stressvolle gebeurtenissen.

Als het een zingevingszoeker betreft die vooral religieus gemotiveerd is, dan kunnen op meso-niveau ronselaars en propaganda een jihadistische ideologie aanreiken die tot verdere radicalisering leidt. Dat het ontmoeten van radicale personen

voor religieus gemotiveerden als triggerfactor kan dienen, wordt ondersteund door bevindingen van een kwalitatieve studie van Geelhoed (2011) onder autochtone bekeerlingen tot de islam in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Geelhoed concludeert op basis van interviews met 40 mannen, vrouwen en kinderen uit moslimgezinnen, en autochtone en allochtone bekeerlingen met diverse islamitische oriëntaties dat 'significante anderen' een sleutelrol speelden in de zoektocht naar de juiste religie (p. 226).

Op macro-niveau lijken vooral oproepen tot actie en het bieden van handelingsperspectief belangrijke triggerfactoren voor zingevingszoekers te zijn, omdat deze een uitweg bieden uit de impasse die een persoonlijke crisis met zich mee kan brengen.

Al met al lijken voor zingevingszoekers vooral triggerfactoren op micro-niveau een rol te spelen, zoals stressvolle of traumatische gebeurtenissen die tot een keerpunt kunnen leiden. In een ideologie of religie trachten zingevingszoekers vervolgens houvast te vinden. Triggerfactoren op meso- of macro-niveau lijken als katalysatoren te werken bij verdere radicalisering van zingevingszoekers.

6.1.4 Triggerfactoren voor de sensatiezoeker

Tot deze categorie behoren individuen die gemotiveerd worden door spanning, avontuur, romantiek en/of geweld. Een dergelijke zucht naar sensatie kan voortkomen uit het gebrek aan zingeving; in die zin bestaan er raakvlakken tussen de sensatiezoeker en de zingevingszoekers. Waar de zingevingszoekers vervolgens hun toevlucht zoeken in een religie of ideologie, zoekt de sensatiezoeker het avontuur op. Van der Valk en Wagenaar (2010) concluderen op basis van een interviewstudie dat sommige jongeren zich bij rechtsextremistische groepen aansluiten door het uitzicht op geweld.

Op micro-niveau kunnen het verlies van een naaste, problemen thuis of bijvoorbeeld het verlies van (perspectief op) werk of problemen op school mogelijk belangrijke triggers zijn voor sensatiezoekers. Het kan echter ook zo zijn dat de sensatiezucht voortkomt uit verveling (Venhaus, 2010). Zo merkt Pantucci op dat "sommige individuen [die naar Syrië reizen] daarheen reizen simpelweg omdat er niet veel gebeurt in hun eigen leven" (The Economist, 2014, 29 augustus). En Venhaus (2010) stelt bijvoorbeeld dat voor jongemannen met baantjes zonder uitzicht in uitzichtloze steden de broederschap, glorie en wapens spannend zijn.

Triggerfactoren op meso- en macro-niveau lijken met name een belangrijke invloed te kunnen hebben op de sensatiezoeker. Het valt tevens op dat leden van radicale groepen vaak gewelddadige video's delen en (samen) bekijken (zie o.a. Groen & Kranenberg, 2006). Tegenwoordig verspreidt men foto's van stoere jihadistische strijders en het avontuur dat men in Syrië wacht (Van San, 2014, 2015). Meer specifiek is het trainingskamp een plek die voor sensatiezoekers heel aantrekkelijk is, onder meer vanwege het avontuurlijke karakter en het oefenen met wapens (Bovenkerk & Roex, 2010). Het is daarnaast aannemelijk dat potentiële toetredende sensatiezoekers gevoelig zijn voor het aspect van geweld, wreedheid en oorlog in de publiciteitscampagne van IS (Winter, 2015).

Voor vrouwelijke jihadisten die gemotiveerd zijn door spanning en avontuur, kan de mogelijkheid om te trouwen met een strijder een belangrijke trigger zijn om toe te treden tot een extremistische groep (Sageman, 2008). Bennhold (2015, 17 augustus) beschrijft bijvoorbeeld een nieuwe jongerencultuur onder moslims in een Londense buurt, waarin jonge moslimvrouwen vooral achter "de broeders die bidden" aanzitten. Hall (2015, 18 april) beschrijft hoe een 20-jaar oud Amerikaans meisje naar het Midden Oosten was afgereisd om een "ISIS-bruid" te worden. Ook hier speelde een saai en uitzichtloos bestaan een belangrijke rol waarop de ronselaar via het internet op inspeelde.

Samenvattend lijkt het dat op micro-niveau de uitzichtloosheid of zinloosheid van iemands bestaan de sensatiezoeker richting radicalisering kan duwen. Die zinloosheid kan veroorzaakt worden door het verlies van werk of studie, maar bijvoorbeeld ook door het overlijden van een naaste. Vervolgens worden sensatiezoekers vooral getriggerd door gebeurtenissen op meso-niveau, zoals het ontmoeten van een radicaal persoon die hen aanspreekt op de behoefte aan sensatie of avontuur, het huwelijk (met bijvoorbeeld een jihadstrijder), het deelnemen aan een trainingskamp en propaganda over de romantiek van de jihadistische strijd. Wereldwijde oproepen tot actie evenals gewelddadige militaire acties wereldwijd zijn mogelijke triggerfactoren voor sensatiezoekers op macro-niveau doordat een mogelijkheid wordt aangeboden om zich in een avontuur te storten.

6.2 De rol van geslacht

Hebben triggerfactoren in verschillende mate of op uiteenlopende wijze effect op mannen en vrouwen? Op micro-niveau lijken ervaringen met de dood een

triggerfactor te zijn bij zowel mannen als vrouwen. Zo vonden Pysczcynski en collega's (2006) geen significante verschillen op basis van geslacht in de effecten van een confrontatie met de eigen dood op de steun voor terrorisme en militaire interventie. Het verlies van een partner wordt echter voornamelijk door vrouwen genoemd als een belangrijke triggerfactor om (verder) te radicaliseren (Von Knop, 2007). Zo merkt Bennhod (2015) op dat Westerse vrouwen die vertrokken zijn naar de Islamitische Staat uitgesloten worden van de strijd, maar wel verbitterd en geïndoctrineerd kunnen terugkeren naar hun land van herkomst nadat ze hun partner hebben verloren.

Dat het verliezen van een partner kan leiden tot (verdergaande) radicalisering bij vrouwen kan ook geïllustreerd worden aan de hand van 'zwarte weduwen' in Tsjetsjenië. Dit waren vaak jonge vrouwen (tussen de 15 en 23 jaar oud) die zich aansloten bij extremistische groeperingen nadat hun man omgekomen was in de strijd tegen de Russen (Jongerius, 2014, 21 januari). Ook in recente gevallen is het mogelijk dat vergelijkbare processen een rol spelen. Zo is het bekend dat weduwen van omgekomen jihadisten in Syrië extremistische groepen ondersteunen, bijvoorbeeld door het inzamelen van geld (BBC, 2015, 15 juni). Von Knop (2007) beargumenteert in dit kader dat vrouwen een geslachtsspecifieke interpretatie van de radicale ideologie volgen, de zogenaamde vrouwelijke Jihad. Zij argumenteert dat de vrouwelijke jihad gekenmerkt wordt door het ondersteunen van hun mannen, het opvoeden van de kinderen met de ideologie en het ondersteunen van terroristische operaties.

Met betrekking tot triggerfactoren in de persoonlijke levenssfeer richt het meeste onderzoek in het radicaliseringsveld zich op mannen. Uit beschrijvingen van de levensloop van verschillende mannelijke leden van de Hofstadgroep door Buijs en collega's (2006) komt een scheiding van de ouders naar voren als triggerfactor. Er zijn echter aanwijzingen dat deze gebeurtenissen ook bij vrouwen een triggerfactor kunnen zijn. Zo noemde een vrouwelijke voormalige rechtsextremist de scheiding van haar ouders als belangrijke gebeurtenis, die er mede toe leidde dat ze haar toevlucht vond bij een radicale groep (Feddes et al., 2013), en ook in het portret van vrouwelijke leden van het Hofdstadnetwerk door Groen en Kranenberg (2006) worden dit soort problemen in de thuissituatie regelmatig aangedragen als doorslaggevende factor.

Criminologisch onderzoek laat op dit punt geen eenduidig patroon zien. Zo rapporteren Grant en collega's (2003) in een meta-analyse naar gevolgen van werkloosheid en een slechte thuissituatie dat er voor zowel jongens als meisjes een sterke positieve relatie bestaat met antisociaal gedrag en lager welbevinden (depressiviteit, gevoelens van eenzaamheid). Silke (2008) benadrukt daarentegen, op basis van criminologisch onderzoek, dat jonge mannen meer risico lopen om delinquent gedrag te vertonen op basis van criminaliteit binnen de familie, slecht presteren op school, armoede in de familie, en slechte omstandigheden thuis. Dit zou erop duiden dat vrouwen mogelijk anders omgaan met deze stressvolle factoren en dat deze factoren een relatief grotere invloed hebben op het radicaliseringsproces bij mannen.

Uit de literatuurstudie kwam verder naar voren dat ervaring van discriminatie bij zowel mannen als vrouwen een belangrijke triggerfactor kan zijn bij radicalisering. Waar moslimmannen veelal in de horeca en het uitgaansleven met discriminatie in aanraking komen, kunnen vrouwen in het middelpunt van belangstelling komen te staan door het dragen van een hoofddoek (Eijberts & Roggeband, 2015). Hierbij merken Eijberts en Roggeband op dat de positie van vrouwen een belangrijk onderwerp is voor critici van de islam, die moslimvrouwen als onderdrukt zien. Stigmatisering was inderdaad een belangrijk thema dat naar voren kwam uit diepte-interviews met 52 Nederlandse vrouwen met een Marokkaanse of Turkse afkomst.

Zoals eerder besproken speelde stigmatisering ook een rol bij de radicalisering van de drie Belgische tienermeisjes, die op 15 mei 2014 op de luchthaven van Zaventem werden gearresteerd. Een van hen, Umm H. was volgens Stockmans en Alde'emeh (2014, 13 juni) op weg naar Syrië om te trouwen met een strijder. Het incident dat mogelijk als triggerfactor gediend zou kunnen hebben, was het bericht dat een moslimmeisje in 2011 ontslagen werd bij de Hema, omdat ze een hoofddoek wilde dragen. Zo zegt een ander moslim meisje:

> "Elke ochtend opnieuw voelt het alsof de overheid me naakt maakt, waarom moet de staat zich bemoeien met wat in mijn hart zit?"

Uit onderzoek blijkt dus dat het effect van discriminerende gebeurtenissen kan verschillen tussen vrouwen en mannen. Ze kunnen het echter ook anders ervaren. Zo rapporteren Sirin en Fine (2007) dat vooral vrouwen meer rapporteerden dat ze zich

'bekeken voelden' na de aanslag op de Twin Towers in New York. Een opvallende bevinding was van Abu-Ras en Suarez (2009) in een studie onder 102 moslims in New York na 9/11. Zij vonden dat zowel mannen als vrouwen zich minder veilig voelden na de aanslag, waarbij mannen meer racisme rapporteerden terwijl vrouwen zich minder veilig voelden in het openbaar. Zowel mannen en vrouwen hebben dus ervaringen met discriminatie - wat ook geldt voor negatieve interactie met autoriteiten - maar ervaren het wellicht anders. Dit zou mogelijk ook kunnen gelden voor detentie. Of dit daadwerkelijk het geval is en of verschillen in hoe mannen en vrouwen omgaan met discriminatie het radicaliseringsproces anders beïnvloedt zou verder onderzoek moeten uitwijzen.

Op meso- en macro-niveau lijken triggerfactoren gerelateerd aan geweld een grotere rol te spelen bij mannen die afreizen naar de Islamitische Staat. Zoals bij vorige generaties van jihadisten die afreisden naar de slagvelden in Bosnië, Afghanistan en Irak nemen de mannen deel aan de strijd. Westerse vrouwen nemen daarentegen minder deel aan de gewelddadige strijd maar ondersteunen de Islamitische Staat als echtgenotes, moeders, ronselaars en soms online als "cheerleaders van geweld" (Bennhold, 2015, 17 augustus). Ook De Graaf concludeert dat eenmaal binnen de radicale of terroristische vrouwen vaak andere rollen vervullen dan mannen. Zeker in het geval van jihadistische organisaties, die per definitie fundamentalistisch zijn, is de ruimte voor vrouwen beperkt (De Graaf 2012). Echter, uit het portret van de vrouwelijke leden van het Hofstadnetwerk blijkt dat ook vrouwen hun eigen plaats in radicale groepen opeisen, en elkaar onderling steunen en motiveren (Groen & Kranenberg, 2006).

Het verbreken van sociale bindingen en het versterkende effect van toetreding tot een radicale groep zien we terug als triggerfactor bij zowel vrouwen als mannen (bv. Buijs et al., 2006). Het ontmoeten van een radicaal persoon lijkt eveneens een belangrijke triggerfactor te zijn bij zowel mannen als vrouwen. Bloom (2011) geeft echter aan dat vrouwen vaker door de andere sekse worden overgehaald om terrorist te worden, terwijl mannen er vaker zelf voor zouden kiezen of door hun vrienden worden overgehaald.

Het aangaan van een huwelijk kan in het bijzonder bij vrouwen leiden tot (verdergaande) radicalisering. Zo schrijft Bennhold over drie Engelse tienermeisjes, die in februari 2015 afreisden naar Syrië (2015, 17 augustus):

> "Vraag jonge meiden in hun buurt welke jongens populair zijn op school vandaag de dag en ze beginnen over "de broeders die bidden" [...] Het is een nieuwe ontwikkeling in de laatste jaren. Veel meiden willen dat, ook niet-religieuze meiden."

Zoals eerder opgemerkt bij de bespreking van meso- en macro-factoren speelt de Islamitische Staat hier op in door in contacten met deze meiden in te spelen op hun kwetsbaarheid, frustraties, en dromen. Het huwelijk en liefdesrelaties met mannen wordt ook genoemd in een onderzoek van de Nederlandse politie naar jihadisten op Nederlands grondgebied (Poot et al., 2009, p. 148). Hierbij wordt als typologie door Poot et al. vooral 'vrouwelijke bekeerlingen' met een niet-islamitische achtergrond genoemd.

In tegenstelling tot de vrouwen lijkt het alsof het huwelijk voor mannelijke jihadisten niet altijd als triggerfactor dient. Zo merkt Sageman (2008, p. 109) op dat de vermindering van de banden met andere delinquenten een van de verklaringen is waarom het huwelijk juist een keerpunt kan zijn voor uittreders uit criminele groepen. In het geval van getrouwde jihadisten lijkt dit echter niet het geval te zijn en blijven interacties met mede jihadisten substantieel.

Onderzoek naar de effecten van het volgen van een training richt zich grotendeels op mannen. Echter, op basis van onderzoek door Poot et al. (2009) valt ook af te leiden dat vrouwen training ontvangen. Ook uit onderzoek naar sekten blijkt dat zowel mannen als vrouwen ideologische training krijgen (Meertens et al., 2006; zie ook Pudron & Doosje, 2015). Naar verwachting verschilt de invulling van de training. Zo is het aannemelijk dat bij mannen naast een radicaal-ideologische training ook een fysieke training plaatsvindt.

Ook met het oog op propaganda zijn verschillen op basis van geslacht naar voren gekomen. Zo omschrijft Van San (2014) in haar portret van Nederlandse Syriëgangers hoe deze op Facebookpagina's worden voorgesteld "als de helden van de islam. Als echte mannen, ware gelovigen" (p. 16), en vaak in gevechtstenue en met wapens poseren voor de camera. Deze propaganda kan gericht zijn op mannen gezien het geweldsaspect of de broederschap die getoond wordt. Een ander voorbeeld van propaganda dat zich op mannen richt is het blad '*Dabiq*', waarin IS mannen worden aanmoedigd om mee te vechten in Irak en Syrië (Mullen & Todd, 2014, 17 september). Een voorbeeld van propaganda dat zich op vrouwen richt is het glossy magazine van Al-Qaida genaamd '*Al-Shamikha*' (vrij vertaald als 'De majestueuze

vrouw'; Cavendish, 2011, 14 maart). Dat de propaganda gericht op vrouwen een andere rol benadrukt dan die voor mannen blijkt uit het volgende citaat uit het magazine (Von Knop, p. 297):

> "Een moslimvrouw is altijd en overal een vrouwelijke jihadstrijder. Ze is een vrouwelijke jihadstrijder die deelneemt aan de jihad door de jihad financieel te steunen. Ze neemt deel aan de jihad door op haar man te wachten die ook jihad strijder is, en door haar kinderen te onderrichten in de wil van Allah. Ze neemt deel aan de jihad als ze de jihad steunt door er om te roepen in woord, overtuiging, en gebed."

Vrouwen worden op andere drijfveren aangesproken. Zo wordt in het blad verder ook advies gegeven hoe de juiste (jihadistische) man te vinden (Cavendish, 2011). Dit soort bladen kunnen daarom mogelijk als katalysator dienen in het radicaliseringsproces van vrouwen.

Ook op macro-niveau komt naar voren dat oproepen tot actie en propaganda zich richten op zowel mannen als vrouwen (zie bv. Mullen & Todd, 2014, 17 september; Hubbard, 2015, 26 juni). Verder is het aannemelijk dat ook waargenomen aanvallen op ‘de eigen groep’ bij zowel vrouwen als mannen een triggerfactor kunnen zijn.

Samenvattend kan gesteld worden dat triggerfactoren op micro-, meso-, en macro-niveau zowel mannen als vrouwen beïnvloeden. Verschillen zijn te vinden in de inhoud van bepaalde triggerfactoren. Beschikbare kwalitatieve data en criminologische studies duiden er op dat een slechte thuissituatie en slecht presteren op school triggerfactoren zijn die vooral een rol spelen bij mannen. Directe ervaringen met discriminatie, stigmatisering en uitsluiting lijken bij zowel mannen als vrouwen als triggerfactoren te kunnen dienen in het radicaliseringsproces, hoewel zij dit elk op hun eigen manier kunnen ervaren. Triggerfactoren op macro-niveau zoals propaganda lijken aangepast aan de rol die vrouwen en mannen dienen aan te nemen in de groep.

6.3 De rol van leeftijd

Op micro-niveau blijkt een confrontatie met de eigen dood zowel bij oudere en jongere mensen een triggerfactor te zijn. Zo vonden Pyszczynski et al. (2006) geen verschillen op basis van leeftijd. Problemen in de persoonlijke levenssfeer kunnen echter vooral van invloed zijn in de adolescentie, een kwetsbare periode in de

ontwikkeling. Onderzoek naar de invloed van leeftijd op het omgaan met negatieve ervaringen laat bijvoorbeeld zien dat vergeleken met volwassenen, adolescenten minder gemotiveerd zijn om met negatieve gevoelens om te gaan en hier ook minder goed in zijn (Blanchard-Fields, Stein, & Watson, 2004; Carstensen, 1992, 1995). Niet goed kunnen omgaan met negatieve emoties leidt er onder andere toe dat mensen minder vaardig zijn in het omgaan met stressvolle situaties. Met de leeftijd lijkt de weerbaarheid van mensen tegen negatieve triggerfactoren op micro-niveau daarom ook toe te nemen. Dit is in lijn met de bevinding van Van der Valk en Wagenaar (2010), die concluderen op basis van interviews met voormalig rechtsextremisten dat persoonlijke groei ervoor kan zorgen dat mensen uit extremistische groepen stappen (p. 80).

Criminologisch onderzoek door Zhang, Loeber, en Stouthamer-Loeber (1997) laat in dit kader zien dat de adolescentie een gevoelige periode is voor de ontwikkeling van delinquent en antisociaal gedrag (zie ook Pharo, Sim, Graham, Gross, & Hayne, 2011). Zij vonden dit in een longitudinale studie onder 403 deelnemers, die gevolgd werden vanaf de leeftijd van 8-10 jaar tot de leeftijd van 48-50 jaar. Daarbij bleek de vroege adolescentie (11-14 jaar) de leeftijd waar delinquent gedrag en antisociaal gedrag escaleerde. De onderzoekers noemden ervaringen gerelateerd aan een slechte thuissituatie als triggerfactoren.

French et al. (2006) vinden in een 3-jarige longitudinale studie onder 420 adolescenten in de vroege fase van adolescentie (ca. 11 jaar oud) en later in de adolescentie (ca. 14 jaar oud) dat met de leeftijd het zelfvertrouwen toenam evenals de mate waarin adolescenten zich identificeerden met de eigen groep. Onderzoek naar persoonlijkheidsontwikkeling van 18 tot 26 jaar bij 921 respondenten laat eveneens zien dat de ontwikkeling van adolescentie naar volwassenheid samengaat met een groter zelfvertrouwen op het sociale vlak, minder boosheid, en minder afstand nemen van anderen (Roberts, Caspi, & Moffitt, 2001). In lijn hiermee constateren Bhui en collega's (2014) in de eerdergenoemde studie onder moslims in het Verenigd Koninkrijk dat moslims met een Pakistaanse of Bengaalse achtergrond ouder dan 21 minder vatbaar voor radicalisering waren. Een eerder besproken Noorse longitudinale studie onder 783 criminele mensen toont daarbij aan dat de transitie naar volwassenheid een triggerfactor was, die leidde tot een substantiële teruggang in crimineel gedrag (Skardahamar & Savolainen, 2014).

Op meso-niveau lijken charismatische personen en invloedrijke sprekers het meest succes te hebben bij jonge mensen (adolescenten, jongvolwassenen) die vatbaar zijn voor de duidelijke boodschap (AIVD, 2004; Precht, 2007). De beïnvloeding kan plaatsvinden door een persoonlijk gesprek, maar ook via het internet, in de gevangenis, of sociale media. Ook de toetreding tot (radicale) groepen lijkt meer effect te hebben op jonge mensen dan op oudere mensen. De aantrekkingskracht van sociale binding en vriendschap is immers genoemd als een belangrijke katalysator in radicalisering van met name adolescenten (zie ook het in Hoofdstuk 4 besproken '*bunch of guys*' fenomeen; Sageman, 2004). Deze veronderstelling is in lijn met bevindingen van het eerdergenoemde onderzoek door Monahan et al. (2009). Zij vonden dat in de adolescentie individuen vatbaarder zijn voor omgevingsinvloeden en normatieve druk van leeftijdsgenoten dan individuen in de jongvolwassenheid (ca. 20 jaar en ouder). Leeftijd lijkt dus een belangrijke moderator voor het effect van triggerfactoren door transities tussen levensfasen.

Op meso-niveau kunnen adolescenten verder ook gemakkelijker beïnvloed worden door propaganda en oproepen waarmee ze via het internet en de sociale media geconfronteerd worden. Zo wordt het internet gezien als bron van religieuze educatie en informatie vooral voor jongeren in de adolescentie. Hierbij refereert De Koning (2007, p. 18) bijvoorbeeld naar de 'knip- en plakislam', het fenomeen dat (radicale) jongeren op internet hun wereldbeeld samenstellen door fragmenten uit allerlei politieke en religieuze teksten te knippen en deze achter elkaar plakken in een nieuwe tekst of als antwoord op vragen. Hij verwijst hierbij naar de AIVD die in haar jaarverslag over 2005 (p. 27) stelt dat:

> "Een nieuwe trend is dat een aantal leden van het Hofstadnetwerk zich bij hun ideeënvorming sterk laten beïnvloeden door radicale opvattingen op internet en/of van radicale imams of onofficiële radicale predikers. Doorgaans beschikken zij niet over een gedegen kennis van de islam, maar stellen zij hun eigen islam samen op grond van losse koranteksten en de daarbij door hen tot waarheid bestempelde extremistische uitleg. Dit kan worden aangeduid als 'knip-en-plak'-islam. Een genuanceerde interpretatie van de islam past niet in het beeld van deze kringen. Leden van het Hofstadnetwerk hanteren internet mede als forum om hun ideeën en gedachten uit te wisselen en om anderen te overtuigen van de 'ware islam'. Ook lukt het ze soms anderen over te halen zich bij het netwerk aan te sluiten. Op deze wijze

kunnen individuen als Mohammed B. bij andere jonge moslims de indruk wekken te beschikken over grote islamkennis, terwijl het feitelijk gaat om een grotendeels eigenstandig samengesteld geloof dat weinig meer van doen heeft met het geloof zoals dat door de overgrote meerderheid van de moslims in Nederland en elders in de wereld wordt aangehangen."

Dat vooral jonge mensen beïnvloedbaar zijn door informatie via het internet die als triggerfactor kan fungeren, concluderen ook Demant et al. (2008) op basis van interviews met voormalige moslimextremisten in Nederland.

Samenvattend kan gesteld worden dat de leeftijd een belangrijke moderator is voor het effect van triggerfactoren op micro-, meso-, en macro-niveau. Zo blijkt vooral de adolescentie een gevoelige periode voor radicalisering, doordat in deze periode mensen op zoek gaan naar hun eigen identiteit, en het een periode is waarin mensen vatbaar zijn voor duidelijke zwart/wit-boodschappen en meer op zoek zijn naar sociale groepen waar ze bij kunnen horen. De invloed van charismatische sprekers en ronselaars evenals leeftijdsgenoten is het grootst in de adolescentie. In de volwassenheid lijkt de sociale en emotionele weerbaarheid groter te zijn.

6.4 De rol van opleiding

Op basis van de meegenomen literatuur in dit onderzoek blijkt dat er niet veel bekend is over hoe het opleidingsniveau het effect van triggerfactoren kan beïnvloeden. Uit de bespreking van triggerfactoren op micro-niveau kwam wel naar voren dat het stoppen met een opleiding of teleurstelling in het niet vinden van een stageplek als triggerfactor kan dienen in het radicaliseringsproces (bv. Buijs et al., 2006). Ook uit criminologisch onderzoek blijkt dat problemen op de basisschool en de middelbare school, en ook schooluitval samenhangen met crimineel gedrag (Corner & Gill, 2014; Blomberg, Bales, & Piquero, 2012; Lopes et al., 2012).

Hoe zit het dan precies met het opleidingsniveau van radicalen? Gebaseerd op een studie naar 129 Hezbollah militanten over de afgelopen 20 jaar concluderen Krueger en Malečková (2003) dat de relatie tussen "armoede, opleiding en terrorisme indirect is, gecompliceerd, en mogelijk zwak" (p. 119). Ook onder geradicaliseerde moslims treffen we verschillende opleidingsniveaus aan. Velen van hen zijn uit de sociale middenklasse afkomstig. Zo had de 20-jarige Nasser M. uit Wales, die in IS video's is verschenen onder de naam Abu Muthana al-Yemeni, de mogelijkheid

medicijnen te studeren (The Economist, 2014, 29 augustus). Kepel (2002, 2004) merkt daarentegen op dat de '*avantgarde*' van islamitisch extremisme in de jaren '90 vaak mensen met een universiteitsopleiding waren die geen uitzicht hadden op werk.

Sageman (2008) suggereert dat het opleidingsniveau samenhangt met de periode waarin mensen radicaliseren. Zo legt hij uit dat de aanhangers van Al-Qaida in de jaren '80 van de vorige eeuw vooral hoogopgeleid waren en rond de 30 jaar oud. De tweede golf individuen die radicaliseerden en zich bij Al-Qaida voegden, in de '90er jaren, waren nog steeds behoorlijk hoog opgeleide moslims die naar Afghanistan kwamen voor training en doorgaans rond de 25 jaar oud waren. De derde golf na de '90er jaren noemt Sageman '*terrorist wannabees*' (de 'meeloopterroristen'); jonge mensen die boosheid voelen na de invasie van Irak door de VS en gekenmerkt worden door een lage opleiding, en die zelf of samen met anderen thuis geradicaliseerd zijn (de zogenaamde '*homegrown warriors*', zie ook Buijs et al., 2006). Volgens Sageman zijn velen van deze jongeren bij extremistische bewegingen gegaan gemotiveerd door een zucht naar avontuur en heroïek (de eerder besproken sensatiezoekers).

Dit is in lijn met bevindingen van Weenink (2015) en Poot et al., (2009). Zo concludeert Weenink dat in de door hem onderzochte groep van 140 (potentiële) uitreizigers dat de "academische prestaties over het algemeen slecht waren" (p. 23). Geen van de individuen in de onderzochte groep had hoger onderwijs genoten. Een deel had hun middelbare schoolopleiding afgebroken of werd werkloos naderhand. Geen van hen had een goedlopende carrière. Ook Poot en collega's (2009) concluderen in een onderzoek naar 113 individuen, die aan jihadistische activiteiten hadden deelgenomen, dat "vrijwel geen van de actoren van wie opleidingsgegevens zijn opgenomen in de politiedossiers, daadwerkelijk een hbo- of universitaire opleiding heeft afgerond" (2009, p. 134). Ongeveer een kwart van de groep onderzochten had enkel de lagere school gevolgd, een kwart had de middelbare schoolopleiding gevolgd of afgemaakt, een kwart had een mbo-opleiding gevolgd of afgerond, en ongeveer een kwart had tijdelijk een beroeps- of universitaire opleiding gevolgd maar niet afgemaakt. Elf van de 113 deelnemers waren ten tijde van het onderzoek bezig met een studie.

Hoewel de genoten opleiding van radicalen over het algemeen (relatief) laag lijkt te zijn, zegt dat gegeven niets over het effect van de opleiding op de werking van specifieke triggerfactoren. Het niet afmaken of stoppen met een opleiding kan, zoals

eerder gebleken, wel een directe trigger zijn, hoewel het directe empirische bewijs daarvoor niet zeer sterk is.

6.5 Interactie triggerfactoren en gedragsproblematiek

In de radicaliseringsliteratuur is veel geschreven over de mogelijke rol van psychopathologie en gedragsproblematiek als een onderliggende factor van radicalisering. Eerder onderzoek laat geen relatie tussen psychopathologie en terrorisme zien. Zo merkte Crenshaw in 1981 op dat het meest opvallende kenmerk van terroristen hun "normaliteit" is (p. 390, zie ook Kruglanski & Fischer, 2006; McGilloway et al., 2015; Monahan, 2012; Van San, et al., 2010). In lijn hiermee concluderen Meertens en collega's (2006) dat in iedereen een terrorist schuilt. Ook al lijkt psychopathologie radicalisering niet te kunnen verklaren, het is wel mogelijk dat triggerfactoren kunnen interacteren met gedragsproblematiek. Dat wil zeggen, het al dan niet aanwezig zijn van psychopathologie of gedragsproblematiek kan een moderator zijn voor het effect van triggerfactoren in het radicaliseringsproces.

Zo vindt Lankford (2014) in zijn onderzoek naar 130 zelfmoordterroristen dat er bij meer dan een derde sprake was van depressie, post-traumatische stress stoornis of andere gezondheidsproblemen. Kleinmann (2012) concludeert eveneens dat gedragsproblematiek een belangrijke rol kan spelen in het radicaliseringsproces. Hij baseert dit op zijn onderzoek onder 83 moslimextremisten in de VS. Bij 24 individuen (29%) werden mentale klachten als triggerfactoren genoemd. Een recent onderzoek van Weenink (2015) suggereert ook dat gedragsproblematiek wel een rol kan spelen in het radicaliseringsproces bij potentiële en daadwerkelijke Syriëgangers, die in aanraking zijn geweest met de politie.

Experimenteel onderzoek door Baumeister en collega's (Baumeister et al., 1996; Baumeister & Leary, 1995) geeft meer inzicht in hoe de aanwezigheid van gedragsproblematiek mogelijk kan leiden tot een grotere gevoeligheid voor triggerfactoren in het radicaliseringsproces. Zij tonen aan dat er een link bestaat tussen narcisme en agressief gedrag. Interessant is daarbij dat narcistische mensen in het bijzonder ontvankelijk zijn voor het tonen van agressief gedrag indien hun (positieve) zelfbeeld bedreigd wordt. Zoals eerder besproken kan een bedreiging van het zelfbeeld of de eigen cultuur mensen aanzetten tot het ondersteunen van extremisme (zie de eerder besproken *terror-management* theorie). Baumeister et al. laten dus zien dat de link tussen ervaren dreiging en agressief gedrag vooral sterk is

bij mensen die hoog scoren op narcisme. Deze resultaten wijzen erop dat de aanwezigheid van gedragsproblematiek de gevoeligheid voor triggerfactoren kan vergroten.

Kwantitatief onderzoek vanuit de criminologie heeft aangetoond dat stressvolle en traumatische gebeurtenissen kunnen leiden tot het ontstaan van gedragsproblematiek in de adolescentie en jongvolwassenheid (bv. Wiesner & Kim, 2006). In de criminologie worden negatieve of teleurstellende ervaringen in sociale relaties, thuis, school, het werk, of de buurt gezien als stressoren die kunnen leiden tot boosheid, frustratie, teleurstelling, depressie, angst, en uiteindelijk misdaad (zie voor een review Agnew, 1992). In lijn hiermee observeren Levin en Madfis (2009) dat deze stressoren in de adolescentie kunnen lijden tot sociale isolatie. Deze onderzoekers wijzen erop dat een gebrek aan sociale steun deze mensen ontvankelijk maakt voor crimineel gedrag als er zich vervolgens 'acute stressoren' voordoen.

Bij elkaar genomen concluderen we dat de aanwezigheid van gedragsproblematiek in het algemeen van invloed kan zijn op het effect van triggerfactoren op (verdergaande) radicalisering. Onderzoek uit de criminologische hoek laat een vergelijkbaar beeld zien.

6.6 Samenvatting

Met betrekking tot typologie komt naar voren dat identiteitszoekers vooral gevoelig zijn voor triggerfactoren op micro-, meso-, en macro-niveau die raken aan de behoefte aan sociale binding en de identiteit. Voor rechtvaardigheidszoekers zijn dit triggerfactoren gerelateerd aan waargenomen onrecht tegen zichzelf of tegen andere groepsleden. Voor zingevingszoekers lijken vooral triggerfactoren op micro-niveau een rol te spelen - zoals stressvolle of traumatische gebeurtenissen die tot een keerpunt kunnen leiden -, waarna triggerfactoren op meso- of macro-niveau kunnen fungeren als katalysatoren die tot verdere radicalisering kunnen leiden. Voor sensatiezoekers, ten slotte, zijn met name triggerfactoren op meso-, en macro-niveau van invloed die beantwoorden aan de behoefte aan spanning en avontuur, hoewel hun sensatiezucht ook kan voortkomen uit een gebrek aan zingeving (waarbij triggerfactoren op micro-niveau wel degelijk relevant zijn).

Met betrekking tot geslacht kwam naar voren dat romantische relaties en het huwelijk voor vrouwen belangrijke triggers zijn. Bij mannen komen triggerfactoren gerelateerd aan sensatie, avontuur en geweld meer naar voren. Gebaseerd op

criminologisch onderzoek lijken een slechte thuissituatie en slechte schoolprestaties met name als triggerfactoren te functioneren voor mannen. Verder verschillen de relevante triggerfactoren niet heel erg per geslacht, hoewel de manier waarop een specifieke gebeurtenissen wordt ervaren wel uiteen kan lopen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de omgang met discriminatoire gebeurtenissen.

Daarnaast zijn er nog een aantal moderatoren die het effect van triggerfactoren in het algemeen beïnvloeden. Zo blijkt qua leeftijd dat de adolescentie een periode is waarin individuen minder weerbaar en gemakkelijker te beïnvloeden zijn. Ook gedragsproblematiek lijkt van invloed te zijn op de werking van triggerfactoren in het algemeen, waarbij de aanwezigheid van gedragsproblematiek het effect van triggerfactoren kan versterken. Het is ten slotte onduidelijk in welke mate het opleidingsniveau het effect van triggerfactoren op het radicaliseringsproces beïnvloedt. Het niet afmaken van een opleiding zelf kan, zoals besproken in Hoofdstuk 3, wel direct als triggerfactor werken.

Hoofdstuk 7. Conclusies, aanknopingspunten en aanbevelingen

In dit hoofdstuk komen we terug op de verschillende onderzoeksvragen van dit onderzoek, zoals die ook in de inleiding uiteengezet zijn. Het antwoord op de eerste twee vragen is uitsluitend gebaseerd op het systematische literatuuronderzoek. Waar het gaat om mogelijke aanknopingspunten voor het lokale beleid putten we ook uit de expertmeeting met praktijkdeskundigen die in het kader van dit onderzoek is georganiseerd. Ten slotte zullen we aanbevelingen doen voor verder onderzoek.

Vraag 1: Wat zijn triggerfactoren, hoe verschillen ze van meer structurele factoren voor radicalisering, en welke rol spelen triggerfactoren in het radicaliseringsproces?

Dit onderzoek maakt onderscheid tussen oorzakelijke factoren ('*root factors*') en triggerfactoren. Oorzakelijke factoren refereren vaak aan (structurele) omstandigheden, die de uiteindelijke oorzaak of voedingsbodem kunnen zijn - zoals relatieve deprivatie, algemene gevoelens van frustratie, discriminatie - terwijl triggerfactoren verwijzen naar concrete gebeurtenissen die de doorslag geven in het (de)radicaliseringsproces.

Wij definiëren triggerfactoren als concrete gebeurtenissen (bijvoorbeeld incidenten, problemen, keuzes) die aanwijsbaar een (verdere) (de-) radicalisering in gang zetten. Triggerfactoren kunnen globaal op twee manieren impact hebben op het radicaliseringsproces: ze kunnen een *keerpunt* inleiden in het leven van een persoon en een proces van radicalisering in gang zetten of omkeren (de-radicalisering), of ze kunnen een *katalysator* zijn die het radicaliseringsproces versnelt of vertraagt in de richting van verdere radicalisering of de-radicalisering. Daarbij moet opgemerkt worden dat het voordoen van triggerfactoren niet betekent dat een persoon daadwerkelijk (de)radicaliseert; dit is afhankelijk van de eigenschap van de betreffende triggerfactor(en) - hoe meer factoren, hoe krachtiger en langduriger ze zijn, hoe meer kans op radicalisering - en de eigenschappen van de persoon in kwestie. Daarbij is de uitwerking van triggerfactoren afhankelijk van de typologie, leeftijd, geslacht, opleiding en, mogelijk, gedragsproblematiek.

Vraag 2: Hoe dienen deze triggerfactoren zich aan op verschillende niveaus (macro-, meso- en micro-niveau) in de Nederlandse samenleving, en in verschillende fasen van het radicaliseringsproces?

Het onderzoek groepeert verschillende triggerfactoren per niveau: micro-niveau (het niveau van de persoon), meso-niveau (het niveau van de nabije sociale omgeving zoals familie, groep, gemeenschap) en macro-niveau (het maatschappelijk, (inter)nationale niveau). Uit wetenschappelijke en journalistieke literatuur is per niveau een aantal triggerfactoren naar voren gekomen, die in meer of mindere mate wetenschappelijk onderbouwd kunnen worden.

Op micro-niveau spelen de volgende triggerfactoren een rol: de confrontatie met de dood, problemen thuis, verlies van werk/schooluitval, directe ervaringen van discriminatie, racisme en uitsluiting, aanvaringen met autoriteiten, en detentie. Op meso-niveau (het niveau van de groep) kwamen naar voren: het verbreken van sociale bindingen, het ontmoeten van een radicaal persoon, de toetreding tot een radicale groep, het sluiten van een huwelijk, deelname aan een training, en de confrontatie met propaganda. Ten slotte kwamen op macro-niveau (het maatschappelijke, (inter)nationale niveau) naar voren: het oproepen tot actie, waargenomen aanvallen op de eigen groep, en overheidsbeleid gericht op de eigen groep of radicalisering. Deze lijst is niet uitputtend, en kan naar aanleiding van specifieke ontwikkelingen en toekomstig onderzoek verder aangevuld worden.

Triggerfactoren kunnen zich in meerdere fasen van het radicaliseringsproces manifesteren. In dat kader maken we een onderscheid tussen de fase van gevoeligheid, de fase van verkenning, de fase van lidmaatschap en de fase van actie. Hier kan nog wel nadere nuancering en precisering worden aangebracht. Zo lijken triggerfactoren op micro-niveau zich vooral in de eerste fase(n) van het radicaliseringsproces te manifesteren, waar ze vaak een zogenaamde cognitieve opening teweeg brengen. De persoon in kwestie komt dan open te staan voor andere (en soms ook radicale) wereldbeelden, en gaat - op basis van de vier onderscheiden typologieën - op zoek naar betekenis en waarheid. Triggerfactoren op het meso-niveau kunnen een dergelijke zoektocht ook in gang zetten, maar spelen vaker in de latere fasen van het radicaliseringsproces een rol. Een radicale persoon, groep of propaganda voorziet daar in de behoefte van het zoekende individu, waarbij deze een radicale interpretatie

verder ontwikkelt / verkent en zich daadwerkelijk aansluit bij een radicale of extremistische groepering.

Ten slotte kunnen gebeurtenissen op macro-niveau op verschillende manieren (en via verschillende wegen) impact hebben op het individu; als directe ervaring of via groepsdynamiek en de bijbehorende propaganda. Ze kunnen iemands wereldbeeld doen wankelen en een cognitieve opening creëren, of ze kunnen in de latere fase van de radicalisering - al dan niet instrumenteel ingezet en vergroot door radicale groeperingen - voor het laatste zetje richting lidmaatschap en actie zorgen.

In Tabel 7.1 wordt globaal aangegeven in welke fasen de verschillende triggerfactoren vooral een rol lijken te spelen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen fasen waarin deze gebeurtenissen in het bijzonder een rol spelen, en fasen waarin dat mogelijk of minder duidelijk het geval is. Dit is gebaseerd op de eerdere bespreking van de afzonderlijke triggerfactoren, en is geenszins een compleet of definitief overzicht. Wel geeft het een idee hoe de triggerfactoren niet in elke fase even relevant zijn, maar zich juist in verschillende fasen van het radicaliseringsproces manifesteren.

Tabel 7.1

Overzicht van aanwezigheid / rol van triggerfactoren in verschillende fasen van het radicaliseringsproces.

	Fasen van radicalisering			
Triggerfactoren op micro-niveau	**Gevoeligheid**	**Verkenning**	**Lidmaatschap**	**Actie**
Confrontatie met de dood	■	■		
Problemen thuis (ruzie, scheiding)	■	■		
Verlies van werk en schooluitval	■	■		

Ervaringen van Discriminatie, racisme, uitsluiting				
Aanvaring met autoriteiten				
Detentie				
Triggerfactoren op meso-niveau	**Gevoeligheid**	**Verkenning**	**Lidmaatschap**	**Actie**
Verbreken van sociale bindingen				
Ontmoeten radicaal persoon				
Toetreding tot radicale groep				
Huwelijk				
Training				
Confrontatie met propaganda				
Triggerfactoren op Macro-niveau	**Gevoeligheid**	**Verkenning**	**Lidmaatschap**	**Actie**

Oproepen tot actie en (gebrek aan) handelings-perspectief				
Aanslagen, militaire acties, spotprenten				
Overheidsbeleid gericht op de eigen groep of radicalisering				

Literatuur duidt op een belangrijke rol van een triggerfactor.

Literatuur duidt op een minder belangrijke rol.

Onduidelijk of / niet aannemelijk dat triggerfactoren een rol spelen.

Vraag 3: Welke aanknopingspunten kunnen bovenstaande inzichten opleveren voor de preventie van radicalisering?

De opgedane inzichten uit de literatuurstudie kunnen op verschillende manieren aanknopingspunten bieden voor de preventie van radicalisering. Dit kwam ook naar voren tijdens de georganiseerde expertmeeting met praktijkdeskundigen. Allereerst zorgt het onderscheiden van triggerfactoren voor een concretisering van het radicaliseringsproces; zonder het belang van oorzakelijke factoren uit het oog te verliezen, laat het zien dat het vaak concrete gebeurtenissen zijn die het radicaliseringsproces daadwerkelijk in gang zetten of versnellen. Het overzicht van verschillende triggerfactoren en de fasen waarin zij zich kunnen manifesteren, biedt daarom allereerst aanknopingspunten voor het herkennen en signaleren van radicalisering. Daarbij moet wel benadrukt worden dat een enkele triggerfactor vaak niet voldoende is om radicalisering in gang te zetten; er is vaak sprake van een

samenstelling van meerdere triggerfactoren. Bovendien is de werking van een triggerfactor afhankelijk van de eigenschappen van de triggerfactor(en) zelf - de kracht, het aantal, de duur - en de eigenschappen van de persoon in kwestie. Zowel het overzicht van de triggerfactoren als de uiteenzetting van de moderatoren als persoonlijke eigenschappen helpt bij het maken van een inschatting van de kans op daadwerkelijke radicalisering. Tenslotte biedt het onderscheid tussen verschillende typen (radicaliserende) individuen aanknopingspunten om contact te maken met de persoon in kwestie, of meer in het algemeen te bepalen op welke manier kan worden ingespeeld op de drijfveren die de persoon in kwestie überhaupt vatbaar maakt voor radicalisering.

Vraag 4: Op welke manier kan er geanticipeerd worden op het aandienen van triggerfactoren om de werking daarvan tegen te gaan?
Vraag 5: Welke lessen zouden er uit onderzoek te trekken zijn voor lokale overheden, professionals, en maatschappelijke organisaties in verschillende (beleids- en uitvoerings)domeinen?

Aansluitend op de bovenstaande passage kan er allereerst worden geanticipeerd op triggerfactoren door de gevoeligheid voor die triggerfactoren te verminderen, en de persoon in kwestie weerbaarder te maken. Hierbij kan men zich deels baseren op de verschillende moderatoren, die wijzen op de mate waarin en de manier waarop de persoon vatbaar is voor (bepaalde) triggerfactoren. Het gaat daarbij onder meer om het inspelen op en kanaliseren van de drijfveren in kwestie. Identiteitszoekers zullen bijvoorbeeld op een andere manier weerbaar moeten worden gemaakt dan sensatiezoekers. Daarnaast kan ook het geslacht bijvoorbeeld een rol spelen, aangezien triggerfactoren op een andere manier of mate impact lijken te hebben op vrouwen dan op mannen.

Uit de expertmeeting met praktijkdeskundigen bleek daarnaast dat het overzicht van de diverse triggerfactoren aanknopingspunten kan bieden om per triggerfactor te bepalen welke organisaties en personen een rol kunnen spelen bij het signaleren en interveniëren. Duidelijk is geworden dat onder meer professionals uit de jeugdzorg, het jongerenwerk en het onderwijs hierbij een belangrijke rol hebben te vervullen, maar dat in sommige gevallen juist ook een beroep kan of moet worden gedaan op de plaatselijke moskee of een (informele) sleutelfiguur. Daarnaast kan in

algemene termen gesteld worden dat de jeugdzorg bijvoorbeeld een grotere rol lijkt te kunnen spelen bij de omgang met triggerfactoren op micro-niveau, terwijl jongerenwerkers en docenten bijvoorbeeld juist veel te maken hebben met het meso- (groepsprocessen) en macro-niveau (maatschappelijke processen). Daarbij kan het nadenken over triggerfactoren helpen bij het voorkomen van averechtse effecten, die mogelijk onbedoeld kunnen voortvloeien uit het handelen van de betreffende actoren. Hier kan men bijvoorbeeld denken aan de triggerfactoren 'aanvaringen met autoriteiten' of 'ervaringen van discriminatie'.

Uit de expertmeeting bleek echter ook duidelijk dat om concrete lessen en aanbevelingen voor afzonderlijke domeinen, organisaties en personen te formuleren er een nadere verdiepings- en vertaalslag nodig is. Het is op basis van de huidige studie nog niet goed mogelijk om concreet aan te geven welk beleid of interventie gekoppeld moet worden aan specifieke radicale individuen. Gegeven het feit dat ieder persoon met andere triggerfactoren te maken krijgt, of gevoeliger is voor de een dan voor de ander, lijkt een '*one-size-fits-all*'-aanpak in ieder geval niet logisch. De huidige studie biedt wel een basis om verder na te denken over concrete acties naar aanleiding van de uiteenlopende triggerfactoren. Het helpt gemeenten, professionals en maatschappelijke netwerken om bij het signaleren van radicalisering alert te zijn op (een combinatie van) bepaalde gebeurtenissen die een mogelijke radicalisering in gang kunnen zetten. Vervolgens kan bij mogelijke interventies rekening worden gehouden met verschillende moderatoren, of persoonlijke eigenschappen die bepalen in welke mate of op welke manier een persoon meer of minder gevoelig is voor een bepaalde triggerfactor. Het kan bijvoorbeeld relevant zijn om na te gaan in hoeverre de persoon in kwestie samenvalt met een van de onderscheiden typologieën: de 'identiteitszoeker', de 'rechtvaardigheidszoeker', de 'zingevingszoeker' of de 'sensatiezoeker'. Op deze manier is men nog beter in staat om de drijfveren van radicaliserende mensen te doorgronden en effectief in te grijpen waar nodig.

7.1 Aanbevelingen verder onderzoek

Allereerst constateren wij dat er zowel op het gebied van triggerfactoren als radicalisering in het algemeen nog weinig empirisch onderzoek verricht is. Verder onderzoek naar de verschillende gebeurtenissen die als triggerfactor kunnen dienen zou niet alleen ten goede komen aan een beter begrip van radicaliseringsprocessen,

maar zou ook meer robuuste handvatten bieden voor preventief beleid. Zo zou het ten eerste waardevol zijn om een database op te bouwen van triggerfactoren die een rol hebben gespeeld bij mensen die in het verleden geradicaliseerd zijn of zich in het radicaliseringsproces bevinden. Het literatuuronderzoek is hiertoe een eerste stap. Aanvullende data kunnen verzameld worden door het afnemen van (gestructureerde) interviews met de betreffende mensen. Een andere benadering is het contacteren van mensen uit de directe omgeving van geradicaliseerde mensen zoals familie, vrienden, leraren, politie.

In dit kader is ook een vergelijking met andere onderzoeksvelden relevant, zoals de criminologie. In dit veld is niet alleen meer empirisch onderzoek verricht naar triggerfactoren, maar wordt ook gebruik gemaakt van methodologieën die waardevol kunnen zijn voor toekomstig onderzoek in het radicaliseringsveld. Zo zou er aansluiting gevonden kunnen worden bij zogenaamde levenslooponderzoeken, die erop gericht zijn om meer inzicht te krijgen waarom mensen crimineel gedrag vertonen. Bij deze onderzoeken zouden ook vragen gesteld kunnen worden met betrekking tot radicaliseringsprocessen, en de in dit rapport geïdentificeerde triggerfactoren.

Een ander punt voor nader onderzoek is gerelateerd aan de dimensies van triggerfactoren. Zo stelt de *general strain theory*, die eerder aan de orde is gekomen in Hoofdstuk 2, dat een *opeenvolging* of *combinatie* van negatieve of stressvolle gebeurtenissen eerder tot delinquentie leidt. Uit het literatuuronderzoek blijkt inderdaad dat mensen die radicaliseren vaak meerdere triggerfactoren ervaren. Het is echter nog onduidelijk of er bepaalde (combinaties van) triggerfactoren zijn aan te wijzen die leiden tot (verdergaande) radicalisering of de-radicalisering. Gezien het feit dat van een grotere groep radicalen slechts een klein aantal overgaan tot gewelddadige acties zou verder onderzoek naar triggerfactoren of moderatoren die de stap naar de laatste actiefase van radicalisering bewerkstelligen zeer nuttig zijn.

Tenslotte zou er door experimenteel onderzoek meer inzicht verkregen kunnen worden in de omstandigheden waaronder triggerfactoren leiden tot radicalisering. Zo kunnen er meetinstrumenten ontwikkeld worden om te kijken of mensen hoog of laag scoren op een bepaalde typologie (bijvoorbeeld sensatiezoeker vs. rechtvaardigheidszoeker). Dit zou vervolgens gebruikt kunnen worden om te kijken of bepaalde typen mensen meer of minder gevoelig zijn voor bepaalde (combinaties van) triggerfactoren.

Referenties[2]

AIVD [Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst] (2004). *Van Dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde* Den Haag: Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

(2006). *Jaarverslag 2005*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

(2014). *Jaarverslag 2013*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

(2015). *Jaarverslag 2014*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

*Abbas, T. (2007) Ethno-religious identities and Islamic political radicalism in the UK: A case study. *Journal of Muslim Minority Affairs, 27,* 429-442.

*Abu-Ras, W. M., & Suarez, Z. E. (2009). Muslim men and women's perception of discrimination, hate crimes, and PTSD symptoms post September 11. *Traumatology, 20,* 1-9.

*Abu-Ras, W., Senzai, F., & Laird, L. (2012). American Muslim physicians' experiences since 9/11: Cultural trauma and the formation of Islamic identity. *Traumatology, 15,* 48-63.

*Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology, 30,* 47-87.

Alde'emeh, M. (2015, 4 maart). *Thuis bij de ouders van Fouad Belkacem*. Verkregen op 14 september 2015 van: http://www.montasseraldeemeh.worldpress.com

Altman D. G. (1991). *Practical statistics for medical research*. London: Chapman and Hall.

*Aly, A., & Striegher, J. L. (2012). Examining the role of religion in radicalization to violent Islamist extremism. *Studies in Conflict & Terrorism, 35,* 849-862.

Andriessen, I, Van der Ent, B., Van der Linden, M. & Dekker, G. (2015). *Op afkomst afgewezen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

ARTIS (2009). *Theoretical Frames on Pathways to Violent Radicalization*. Verkregen op 1 augustus 2009 van: http://www.artisresearch.com.

*Atchison, A. J., & Heide, K. M. (2011). Charles Manson and the Family: The application of sociological theories to multiple murder. *International journal of offender therapy and comparative criminology, 55,* 771-798.

*Averdijk, M., Malti, T., Eisner, M., & Ribeaud, D. (2012). Parental separation and child aggressive and internalizing behavior: An event history calendar analysis. *Child Psychiatry and Human Development, 43,* 184-200.

Bahara, H. (2013, 19 juni). Enkeltje Den Haag-Syrië. Nederlandse jongeren steunen hun broeders. *De Groene Amsterdammer*.

*Baines, P. R., O'Shaughnessy, N. J., Moloney, K., Richards, B., Butler, S., & Gill, M. (2010). The dark side of political marketing: Islamist propaganda, Reversal Theory and British Muslims. *European Journal of Marketing, 44,* 478-495.

*Bakker, E. (2008). *Polarisatie en radicalisering*. *Strategische Monitor 2012*. Instituut Clingendael.

Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe. Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*. December 2006. Clingendael.

---

[2] Referenties voorafgegaan met een "*" komen voort uit de literatuurstudie over triggerfactoren. De volledige lijst met referenties die uit de literatuurstudie is voortgekomen is op aanvraag beschikbaar bij de auteurs.

Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1173-1182.

*Bartlett, J., Birdwell, J., & King, M. (2010). *The edge of violence: a radical approach to extremism*. Demos.

Bartlett, J. &b Miller, C. (2012). The Edge of Violence: Towards Telling the Difference Between Violent and Non-Violent Radicalization. *Terrorism and Political Violence, 24*, 1-21.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin*, *117*, 497-529.

*Baumeister, R. F., Smart, L., & Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem. *Psychological review*, *103*, 5.

BBC (2015, 15 juni). *Tracking Britain's jihadists*. Verkregen op 18 juni 2015 van: http://www.bbc.com

Bennhold, K. (2015, 17 augustus). Religion meets rebellion: How ISIS lured 3 London girls. *The New York Times*. Verkregen op 17 augustus 2015 van: http://www.nytimes.com

Bergen, P. (2015). *Jihad 2.0: Social Media in the Next Evolution of Terrorist Recruitment*. Getuigenis voor de U.S. Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, 7 mei 2015

*Bersani, B. E., Laub, J. H., & Nieuwbeerta, P. (2009). Marriage and desistance from crime in the Netherlands: Do gender and socio-historical context matter?. *Journal of Quantitative Criminology*, *25*, 3-24.

Berry, J. W. (2001) A psychology of immigration. *Journal of Social Issues, 57*, 615–631.

*Bhui, K., Dinos, S., & Jones, E. (2012). Psychological process and pathways to radicalization. *Journal of Bioterrorism & Biodefense*, S5:003.

Bhui, K., & Ibrahim, Y. (2013). Marketing the" radical": Symbolic communication and persuasive technologies in jihadist websites. *Transcultural psychiatry*, 1-19.

*Bhui, K., Warfa, N., & Jones, E. (2014). Is violent radicalisation associated with poverty, migration, poor self-reported health and common mental disorders? PloS one, *9*, e90718.

*Bjørgo, T., & Carlsson, Y. (2005). *Early intervention with violent and racist youth groups*. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs.

*Blackwood, L., Hopkins, N., & Reicher, S. (2013). I know who I am, but who do they think I am? Muslim perspectives on encounters with airport authorities. *Ethnic and Racial Studies, 36*, 1090-1108.

Blanchard-Fields, F., Stein, R., & Watson, T. L. (2004). Age differences in emotion-regulation strategies in handling everyday problems. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 59*, 261-269.

Bloom, M. (2011). Bombshells: Women and terror. *Gender Issues*, *28*, 1-21.

Blomberg, T. G., Bales, W. D., & Piquero, A. R. (2012). Is educational achievement a turning point for incarcerated delinquents across race and sex? *Journal of Youth and Adolescence*, *41*, 202-216.

BNR (2015, 8 juni). *Aantal Syriëgangers neemt nog steeds toe*. Verkregen op 18 juni 2015 van: http://www.bnr.nl

*Bovenkerk, F. (2010). *Uittreden: over het verlaten van criminele organisaties*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van de bijzondere FORUM Frank J. Buijs leerstoel Radicaliseringsstudies aan de Universiteit van Amsterdam op donderdag 8 april 2010. Amsterdam University Press.

De Volkskrant (2015, 28 mei). *Britse schoolmeisjes in Syrië zoeken contact met familie*. Verkregen op 28 mei, 2015 van www.Volkskrant.nl.

*Buijs, F. J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland [Homegrown Warriors: Radical and democratic Muslims in the Netherlands]*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

*Burt, C. H., Simons, R. L., & Gibbons, F. X. (2012). Racial discrimination, ethnic-racial socialization, and crime: A micro-sociological model of risk and resilience. *American Sociological Review*, *77*, 648-677.

*Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security*, *4*, 7-35.

Bovenkerk. F. & Roex, I. (2011). Terroristen in Trainingskampen. In: Bovenkerk, F. *Een Gevoel van Dreiging. Criminologische Opstellen*. Amsterdam: Augustus.

*Byrne, J. M., & Lurigio, A. (2008). Victimization and criminal behavior in adolescence and adulthood. *Victims and Offenders, 3*, 319-330.

Callimachi, R. (2015, 27 juni). ISIS and the lonely young American. *The New York Times.* Verkregen van: http://www.nytimes.com op 27 juni 2015.

Callimachi, R. & Yardley, J. (2015, 17 januari). From Amateur to Ruthless Jihadist in France. Chérif and Said Kouachi’s Path to Paris Attack at Charlie Hebdo. *The New York Times*. Verkregen van: http://www.nytimes.com op 31 juli 2015.

Campbell, E. (2015, 30 juli). Are IS recruitment tactics more subtle than we think? *BBC News*. Verkregen van http://www.bbc.com op 9 augustus 2015.

Carstensen, L. (1992). Social and emotional patterns in adulthood: Support for socioemotional selectivity theory. *Psychology and Aging*, *7*, 331–338.

Carstensen, L. L. (1995). Evidence for a life-span theory of socioemotional selectivity. *Current Directions in Psychological Science*, *4*, 151–156.

Cavendish, J. (2011, 14 maart). Al-Qa'ida glossy advises women to cover up and marry a martyr. *The Independent.* Verkregen op 27 juni 2015 van: http://www.independent.co.uk

*Choudhury, T., & Fenwick, H. (2011). The impact of counterterrorism measures on Muslim communities. *Research Report 72*. Manchester, UK: Equality and Human Rights Commission.

*Cid, J., & Martí, J. (2012). Turning points and returning points: Understanding the role of family ties in the process of desistance. *European Journal of Criminology*, *9*, 603-620.

*Corens, S. (2008). *Op zoek naar een betere wereld: Islamitisch gefundeerde radicalisering binnen een Europese context. Een psychosociale analyse*. MENARG Working Paper.

*Corner, E., & Gill, P. (2014). A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism. *Law and Human Behavior*, *39*, 23-34.

* Christmann, K. (2012). *Preventing religious radicalisation and violent extremism. A systematic review of the research evidence*. Youth Justice Board for England and Wales.

Crosby, F. (1976). A model of egoïstic relative deprivation. *Psychological Review*, *83*, 85–113.

* Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative politics*, *13*, 379-399.

*Cunningham, K. J. (2007). Countering female terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, *30*, 113-129.
Daily Mail (2015, 4 juli). *Exclusive: 'LOL!' UK schoolgirl jihadi's sick reaction to the Tunisian beach massacre in a series of extraordinary messages with undercover MoS reporter*. Verkregen op 14 september 2015 van: http:\\www.dailymail.co.uk
*Dalgaard-Nielsen, A. (2010) Violent Radicalization in Europe: What we know and what we do not know. *Studies in Conflict & Terrorism, 33*, 797-814.
De Graaf, B. A. (2014). De vlam van het verzet. Nederlandse strijders in het buitenland, vroeger en nu. *Anton de Komlezing 2014*. Te raadplegen op: http://www.verzetsmuseum.org.
De Graaf, B. A. (2012). *Gevaarlijke vrouwen. Tien militanten vrouwen in het vizier*. Amsterdam: Boom.
De Graaf, B. A. (2011). Why communication and performance are key in countering terrorism. *ICCT Research Paper.* (The Hague: International Centre for Counter-Terrorism.
De Graaf, B. A. (2010). *Theater van de angst*. Amsterdam: Boom, 2010.
*De Koning, M. (2007). Knip- en plak islam Marokkaanse moslimjongeren, internet en de scheiding tussen cultuur en religie. In Droogers, A. (Ed.) *In de Marge*, *16*, 18-24.
*De la Sablonnière, R., Auger, É., Sadykova, N., & Taylor, D. M. (2010). When the “we” impacts how “I” feel about myself: Effect of temporal collective relative deprivation on personal well-being in the context of dramatic social change in Kyrgyzstan. *European Psychologist*, *15*, 271.
De Stroop, C. (2015, 25 februari). Het verhaal van een ex-polderjihadist: 'Ik heb mezelf geradicaliseerd, en nu heb ik mezelf gederadicaliseerd'. *Knack Magazine*.
De Waele, M. S., & Pauwels, L. (2014). Youth involvement in politically motivated violence: Why do social integration, perceived legitimacy, and perceived discrimination matter? *International Journal of Conflict and Violence*, *8*, 134-153.
De Wever, R. (2015, 6 april). De strijd tegen extremisme begint met die voor mensenrechten, stelt deze ex-jihadist. *De Correspondent*. Verkregen op 9 augustus 2015 van: http://www.decorrespondent.nl
De Wolf, A. & Doosje, B. (2010/2015). *Aanpak van radicalisme. Een psychologische analyse.* Amsterdam: SWP.
*Decker, S. H., & Pyrooz, D. C. (2007). “I’m down for a Jihad”: How 100 years of gang research can inform the study of terrorism, radicalization and extremism. *Perspectives on Terrorism, 9*, 104-112.
*Demant, F., Slootman, M., Buijs, F., & Tillie, J. (2008). *Teruggang en uittreding. Processen van de-radicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.
Doosje, B., Loseman, A., & Van den Bos, K. (2013). Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat. *Journal of Social Issues*, *69*, 586-604.
Doosje, B., Van den Bos, K., Loseman, A., Feddes, A. R., & Mann, L. (2012). My ingroup is superior! Susceptibility for radical right-wing attitudes and behaviours in Dutch youth. *Negotiation and Conflict Management Research*, *5*, 253–268.

Eidelson, R. J., & Eidelson, J. I. (2003). Dangerous ideas: Five beliefs that propel groups toward conflict. *American Psychologist, 58*, 182.

*Eijberts, M., & Roggeband, C. (2015). Stuck with the stigma? How Muslim migrant women in the Netherlands deal–individually and collectively–with negative stereotypes. *Ethnicities*. doi: 10.1177/1468796815578560

*Eisenberg, N., & Silver, R. C. (2011). Growing up in the shadow of terrorism: Youth in America after 9/11. *American Psychologist, 66*, 468-482.

Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth, and crisis* (1st ed.). New York: Norton.

*Farrington, D. P. (1987). What kind of research is needed to advance knowledge about the explanation, prevention and treatment of crime in Canada. *Canadian Journal of Criminology*, *29*, 171.

French, S. E., Seidman, E., Allen, L., & Aber, J. L. (2006). The development of ethnic identity during adolescence. *Developmental psychology, 42*, 1-10.

Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2012). From extreme emotions to extreme actions: Explaining nonnormative collective action and reconciliation. *Behavioural and Brain Sciences, 35*, 253–268.

*Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2013). *Empirical study as part of a scientific approach to finding indicators of and responses to radicalisation (SAFIRE)*. Report presented to the European Commission.

Feddes, A. R., Mann, L., De Zwart, N., & Doosje, B. (2013). Duale identiteit in een multiculturele samenleving: een longitudinale kwalitatieve effectmeting van de weerbaarheidstraining Diamant. *Tijdschrift voor Veiligheid, 12*, 27–44.

Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2015). Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: a longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity. *Journal of Applied Social Psychology, 45*, 400-411.

Fermin, A. (2009). *Islamitische en extreem-rechtse radicalisering in Nederland*. Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam.

*Fischer, P., Ai, A. L., Aydin, N., Frey, D., & Haslam, S. A. (2010). The relationship between religious identity and preferred coping strategies: An examination of the relative importance of interpersonal and intrapersonal coping in Muslim and Christian faiths. *Review of General Psychology, 14*, 365.

*Geelhoed, F. (2012). *Purification and Resistance: Glocal Meanings of Islamic Fundamentalism in the Netherlands*. Doctorale dissertatie, Erasmus School of Law (ESL).

*Grant, K. E., Compas, B. E., Stuhlmacher, A. F., Thurm, A. E., McMahon, S. D., & Halpert, J. A. (2003). Stressors and child and adolescent psychopathology: moving from markers to mechanisms of risk. *Psychological Bulletin*, *129*, 447.

Groen, J. (2013, 15 juni). *Lees hier de onverkorte versie van het interview met de Nederlandse jihadstrijders*. Verkregen op 18 september 2013 van: http://www.volkskrant.nl.

Groen, J. (2013, 26 november). 'Popjihad trekt jonge moslims aan'. *De Volkskrant*. Verkregen op 9 augustus van: www.volkskrant.nl

Groen, J. & Kranenberg, A. (2006). *Strijdsters van Allah. Radicale moslima's en het Hofstadnetwerk*. Amsterdam: Meulenhoff.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror-management theory. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* (pp. 189-192). New York/Berlin: Springer-Verlag.

Hall, E. (2015, 18 april). *Gone girl: an interview with an American in ISIS*. Verkregen op 21 mei 2015 van: http://www.buzzfeed.com

*Hamelin, N, Aznay, H., Monette, C. & Kalpakian, J. (2010). Trigger factors of terrorism: Social marketing analysis as a tool for security studies– a Moroccan case study. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies. 3*, 223-240.

Hedgehammer, T. (2010). *Jihad in Saudi Arabia; Violence and Pan-Islamism since 1979*. Cambridge: Cambridge University Press.

*Hogg, M. A. (2014). From uncertainty to extremism: Social categorization and identity processes. *Current Directions in Psychological Science*, *23*, 338-342.

*Hoffmann, J. P. (2002). A contextual analysis of differential association, social control, and strain theories of delinquency. *Social Forces*, *81*, 753-785.

*Hoffmann, J. P., & Cerbone, F. G. (1999). Stressful life events and delinquency escalation in early adolescence. *Criminology, 37*, 343-374.

Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *618*, 80-94.

Hubbard, B. (2015, 26 juni). Terrorist attacks in France, Tunisia, and Kuwait kill dozens. *The New York Times.* Verkregen op 26 mei 2015 van: www.nyt.com

Jacobs, S, Filipov, D., & Wen, P. (2013, 15 december). The Fall of the House of Tsarnaev. *The Boston Globe*. Verkregen op 6 augustus 2015 van: http://www.bostonglobe.com

Jacobson, M. (2010). Terrorist Dropouts. Learning from Those Who Have Left. *Policy Focus*, *101*. Washington: The Washington Institute for Near East policy.

Jongerius, S. (2014, 21 januari). *Zwarte weduwen in Tsjetsjenie, vrouwelijke zelfmoordterroristen*. Verkregen op 19 juni 2015 van: http://www.isgeschiedenis.nl

*Kalter, N. (1987). Long-term effects of divorce on children: A developmental vulnerability model. *American Journal of Orthopsychiatry*, *57*, 587.

Kepel, G. (2002). *Jihad: The trail of political Islam*. Cambridge, MA: Belknap Press.

Kepel, G. (2004). *The war for Muslim minds. Islam and the West*. Cambridge, MA: Belknap Press.

King, M., & Taylor, D. M. (2011). The radicalization of home grown Jihadists. A review of theoretical models and social psychological evidence. *Terrorism and Political Violence*, *23*, 602–622.

Klausen, J. (2015). Tweeting the jihad: Social media networks of Western foreign fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, *38*, 1-22.

*Kleinmann , S. M. (2012). Radicalization of homegrown Sunni militants in the United States: Comparing converts and nonconverts. *Studies in Conflict and Terrorism*, *35*, 278-297.

Koehler, D. (2014). Contrast Societies. Radical Social Movements and their relationships with their target societies. A theoretical model. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, *7*, 18-34.

Kouwenhoven, A. (2014, 5 juli). Delft deed niets met melding moskee over Syriëgangers. *NRC*. Verkregen op 19 augustus 2015 van: http://nrc.nl

*Koltko-Rivera, M. E. (2004). The psychology of worldviews. *Review of General Psychology*, *8*, 3-58.

Krueger, A. B., & Malečková, J. (2003). Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection?. *The Journal of Economic Perspectives*, *17*, 119-144.

Kruglanski, A. W., & Fishman, S. (2009). Psychological factors in terrorism and counterterrorism: Individual, group, and organizational levels of analysis. *Social Issues and Policy Review*, *3*, 1-44.
Kruglanski, A. W., Crenshaw, M., Post, J. M., & Victoroff, J. (2007). What should this fight be called? Metaphors of counterterrorism and their implications. *Psychological Science in the Public Interest*, *8*, 97–133.
*Kruglanski, A. W., Bélanger, J. J., Gelfand, M., Gunaratna, R., Hettiarachchi, M., Reinares, F., Orehek, E., Sasota, J., & Sharvit, K. (2013). Terrorism—A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence. *American Psychologist*, *68*, 559.
*Kruglanski, A. W., & Fishman, S. (2009). Psychological factors in terrorism and counterterrorism: Individual, group and organizational levels of analysis. *Social Issues and Policy Review*, *3*, 1-44.
Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing". *Psychological Review*, *103*, 263-283.
*Lakhani, S. (2013). *Radicalisation as a moral career*. Doctoral dissertation, School of Social Sciences, Cardiff University.
*Lankford, A. (2012). A comparative analysis of suicide terrorists and rampage, workplace, and school shooters in the United States from 1990 to 2010. *Homicide studies*, *17*, 255-274.
*Lankford, A. (2014). Précis of the Myth of Martyrdom: What really drives suicide bombers, rampage shooters, and other self-destructive killers. *Behavioral and Brain Sciences*, *37*, 351-393.
Laqueur, W. (2000). *The new terrorism: Fanaticism and the arms of mass destruction.* New York: Oxford University Press.
*Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1993). Turning points in the life course: Why change matters to the study of crime. *Criminology*, *31*, 301-325.
*Laub, J., & Sampson, R. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
*Lawrence, J. A. (2006). Taking the developmental pathways approach to understanding and preventing antisocial behaviour. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, *39*, 310-326.
Lensink, H. & Albers, J. (2015, 14 april). Weet je, kop eraf, *Vrij Nederland*.
*Levin, J., & Madfis, E. (2009). Mass Murder at School and Cumulative Strain A Sequential Model. *American Behavioral Scientist*, *52*, 1227-1245.
Lickel, B. (2012). Retribution and revenge. In L. Tropp (Ed.), *The Oxford handbook of intergroup conflict* (pp. 89-105). Oxford Library of Psychology.
Linden, A. (2009). *Besmet: Levenslopen en motieven van extreemrechtse activisten in Nederland [Contaminated: The life courses and motives of right-wing extremist activists in the Netherlands* (Doctorale dissertatie). VU University, Amsterdam.
*Lindner, E. G. (2002). Healing the cycles of humiliation: how to attend to the emotional aspects of" unsolvable" conflicts and the use of "humiliation entrepreneurship". *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, *8*, 125-138.
*Lopes, G., Krohn, M. D., Lizotte, A. J., Schmidt, N. M., Vásquez, B. E., & Bernburg, J. G. (2012). Labeling and cumulative disadvantage the impact of formal police intervention on life chances and crime during emerging adulthood. *Crime & Delinquency*, *58*, 456-488.
Mann, L., Doosje, B., Konijn, E. A., Nickolson, L., Moore, U. & Ruigrok, N. (2015).

Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen extremistische boodschappen. Een theoretische en methodologische verkenning. WODC rapportage. Verkregen op 28 augustus 2015 van: https://www.wodc.nl

Mann, L., Feddes, A. R., Doosje, B., & Fischer, A. H. (2015). Withdraw or affiliate? The role of humiliation during initiation rituals. *Cognition and Emotion*. DOI: 10.1080/02699931.2015.1050358

McCauley, Clark R. & Segal, M. E. (1989). Terrorist individuals and terrorist groups: The normal psychology of extreme behavior. In J. Groebel and J. H. Markstein (Eds.) *Terrorism: Psychological perspectives*, pp. 41-64. Seville, Spain: University of Seville Publications.

McCauley, C., & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence, 20*, 415–433.

*McCauley, C., Moskalenko, S., & Van Son, B. (2013). Characteristics of lone-wolf violent offenders: A comparison of assassins and school attackers. *Perspectives on Terrorism*, *7*, 4-24.

*McDonald, L. Z. (2011). Securing identities, resisting terror: Muslim youth work in the UK and its implications for security. *Religion, State and Society, 39*, 177-189.

*McGilloway, A., Ghosh, P., & Bhui, K. (2015). A systematic review of pathways to and processes associated with radicalization and extremism amongst Muslims in Western societies. *International Review of Psychiatry*, *27,* 39-50.

*McGloin, J. M., Sullivan, C. J., & Piquero, A. R. (2009). Aggregating to versatility? Transitions among offender types in the short term. *British Journal of Criminology*, *49*, 243-264.

Mellis, C. (2007). Amsterdam and radicalisation: The municipal approach. In Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties en Ministerie van Justitie (Ed.), *Radicalization in broader perspective* (pp. 40-48). Den Haag: The national coördinator for counterterrorism.

*Meertens, R. W., Prins, Y. R. A., & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist*. Schiedam: Scriptom Psychologie.

*Modood, T., Hansen, R., Bleich, E., O'Leary, B., & Carens, J. H. (2006). The Danish cartoon affair: free speech, racism, Islamism, and integration. *International Migration*, *44*, 3-62.

*Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American Psychologist*, *60*, 161-170.

Moher D, Liberati A, Tetzlaff J, Altman DG, The PRISMA Group (2009). *P*referred *R*eporting *I*tems for *S*ystematic Reviews and *M*eta-*A*nalyses: The PRISMA Statement. *PLoS Med 6*. DOI:10.1371/journal.pmed1000097

*Monahan, J. (2012). The individual risk assessment of terrorism. *Psychology, Public Policy, and Law*, *18*, 167.

*Monahan, K. C., Steinberg, L., & Cauffman, E. (2009). Affiliation with antisocial peers, susceptibility to peer influence, and antisocial behavior during the transition to adulthood. *Developmental Psychology*, *45*, 1520.

*Monsbakken, C. W., Lyngstad, T. H., & Skardhamar, T. (2013). Crime and the transition to parenthood The role of sex and relationship context. *British Journal of Criminology, 53*, 129-148.

Moors, J. A., Van den Reek Vermeulen, E., & Siesling, M. (2009). Voedingsbodem voor radicalisering bij kleine etnische groepen in Nederland.*Een verkennend*

onderzoek in de Somalische, Pakistaanse, Koerdische en Molukse gemeenschappen. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
Mother Jones. (2013). *Profiles in terror*. Verkregen van: http://www.motherjones.com.
Mullen, J. & Todd, B. (2014, 17 september). Battling 'crusaders': ISIS turns to glossy magazine for propaganda. *CNN*. Verkregen op 17 september 2014 van http://www.cnn.com
*Murray, J., Farrington, D. P., & Sekol, I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: a systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *138*, 175.
*Murray, J., & Murray, L. (2010). Parental incarceration, attachment and child psychopathology. *Attachment & Human Development*, *12*, 289-309.
NCTV (2015). *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 38*. Te verkrijgen van: http://www.nctv.nl
NCTV (2014). *Het mondiaal jihadisme. Een fenomeenalyse en een reflectie op radicalisering*. Te verkrijgen van: http://www.nctv.nl
NCTV (2009). *Jihadists and the Internet*. Den Haag: Nationaal Coördinator voor Counterterrorisme en Veiligheid.
Orehek, E., Fishman, S., Dechesne, M., Doosje, B., Kruglanski, A. W., Colee, A. P., Saddler, B., & Jackson, T. (2010). Need for closure and the social response to terrorism. *Basic and Applied Social Psychology*, *32*, 279–290.
Paterson, T. (2015, 2 augustus). German ISIS recruit Ebrahim B. to reveal full horrors of his ‘execution centre’ ordeal. *The Independent*. Verkregen op 9 augustus van: http://www.independent.co.uk
*Pharo, H., Sim, C., Graham, M., Gross, J., & Hayne, H. (2011). Risky business: executive function, personality, and reckless behavior during adolescence and emerging adulthood. *Behavioral Neuroscience*, *125*, 970.
Phinney, J. S. (1989). Stages of ethnic identity development in minority group adolescents. *Journal of Early Adolescence*, *9*, 34-49.
*Poot, C. J. & Sonnenschein, A. (2009). *Jihadistisch terrorisme in Nederland. Een beschrijving op basis van afgesloten opsporingsonderzoeken.* Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. Ministerie van Justitie. Meppel: Boom Juridische Uitgevers.
*Porter, L. E., & Kebbell, M. R. (2015). *Radicalization in Australia: Examining Australia's convicted terrorists*. Unpublished manuscript.
*Precht, T. (2007). *Home grown terrorism and Islamist radicalisation in Europe. From conversion to terrorism*. Danish Ministry of Justice.
*Prudon, P. & Doosje, B. (2015). Radicalisering: Een analyse in termen van sekten. *De Psycholoog*, 44-51.
Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). In the wake of 9/11: The psychology of terror. New York: American Psychological Association.
Pyszczynski, T., Abdollahi, A., Solomon, S., Greenberg, J., Cohen, F., & Weise, D. (2006). Mortality salience, martyrdom, and military might: The great Satan versus the axis of evil. *Personality and social psychology bulletin*, *32*, 525-537.
Rappaport, A. J., Veldhuis, T. M., & Guiora, A. N. (2012). Homeland security and the inmate population: The risk and reality of Islamic radicalization in prison. *Special Needs Offenders in Correctional Institutions*, 431-458.

*Richardson, M. W. (2012). *Al-Shabaab's American recruits: a comparative analysis of two radicalization pathways*. Doctoral dissertation. University of Texas at El Paso.

Rieger, D., Frischlich, L., & Bente, G. (2013). *Propaganda 2.0. Psychological Effects of Right-Wing and Islamic Extremist Internet Videos*. Keulen: Luchterhand Verlag

*Roberts, B. W., Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2001). The kids are alright: growth and stability in personality development from adolescence to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*, 670.

*Rocque, M. (2013). Understanding the relationship between maturation and desistance from crime: a life-course developmental approach. *Criminology and Justice Policy Dissertation*. *Paper 17*. Northeastern University.

Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Berkeley, CA: University of California Press.

*Rutter, M. (1996). Transitions and turning points in developmental psychopathology: As applied to the age span between childhood and mid-adulthood. *International Journal of Behavioral Development*, *19*, 603-626.

*Rytter, M., & Pedersen, M. H. (2014). A decade of suspicion: Islam and Muslims in Denmark after 9/11. *Ethnic and Racial Studies*, *37*, 2303-2321.

Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Sageman, M. (2008). A strategy for fighting international islamist terrorists. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *618*, 223-231.

*Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1992). Crime and deviance in the life-course. *Annual Review of Sociology*, *18*, 63-84.

*Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2005). A life-course view of the development of crime. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *602*, 12-45.

*Savolainen, J. (2009). Work, family, and criminal desistance: Adult social bonds in a Nordic welfare state. *British Journal of Criminology*, *49*, 285–304.

*Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. *ICCT Research Paper*, *97*.

Schuurman, B., Eijkman, Q. & Bakker, E. (2014). A History of the Hofstadgroep. *Perspectives on Terrorism*, *8*, 65-81.

Sciolino, E. & Van Natta jr., D. (2015, 19 juli). June report led Britain to lower its terror alert. *The New York Times*. Verkregen op 9 augustus 2015 van: http://www.nytimes.com.

*Silber, M. D., Bhatt, A., & Analysts, S. I. (2007). *Radicalization in the west: The homegrown threat.* New York: Police Department.

Silke, A. (2006). The role of suicide in politics, conflict, and terrorism. *Terrorism and political Violence*, *18*, 35-46.

*Silke, A. (2008). Holy warriors exploring the psychological processes of Jihadi radicalization. *European Journal of Criminology*, 5, 99-123.

Simcox, R., Stuart, H., Ahmed, H., Murray, D., & Carlile, A. (2011). *Islamist terrorism: The British connections*. London, England: Henry Jackson Society.

*Skardhamar, T., & Savolainen, J. (2014). Changes in criminal offending around the time of job entry: a study of employment and desistance. *Criminology*, *52*, 263-291.

*Slootman, M., Tillie, J., Majdy, A., & Buijs, F. (2009). *Salafi-jihadi's in Amsterdam*. FORUM: Reeks Religie en Samenleving. Amsterdam: Uitgeverij Aksant.
*Smith, W. A., Allen, W. R., & Danley, L. L. (2007). "Assume the position... You fit the description": Psychosocial experiences and racial battle fatigue among African American male college students. *American Behavioral Scientist*, *51*, 551-578.
*Soyer, M. (2014). The imagination of desistance A juxtaposition of the construction of incarceration as a Turning Point and the reality of recidivism. *British Journal of Criminology*, *54*, 91-108.
*Steinhoff, P. G. (1976). Portrait of a terrorist: An interview with Kozo Okamoto. *Asian Survey*, 830-845.
Sterkenburg, N. (2014, 25 januari). Hoe een postbode strijder in Syrië werd. *Elsevier*.
Sterkenburg, N. (2015, 17 juni). Een weggevaagd leven. *Elsevier*.
Stockmans, P. & Alde'emeh, M. (2014, 13 juni). Waarom trouwen met een Syriëstrijder? *Mondiaal Nieuws*. Verkregen op 25 juni 2015 van: http//www.mo.be
Surko M., Ciro, D., Blackwood, C., Nembhard, B., & Peake, K. (2005). Experience of racism as a correlate of developmental and health outcomes among urban adolescent mental health clients. *Social Work in Mental Health*, *3*, 235-260.
Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup conflict. In S. Worchel & W. G. Austin (eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago, ILL: Nelson-Hall.
*Tausch, N., Becker, J. C., Spears, R., Christ, O., Saab, R., Singh, P., & Siddiqui, R.N. (2011). Explaining radical group behavior: Developing emotion and efficacy routes to normative and nonnormative collective action. *Journal of Personality and Social Psychology*, *101*, 129.
The Economist (2014, 29 augustus). *It ain't half hot here, mum*. Verkregen op 6 september 2014 van: http://www.economist.com
*Tripp, B. G. (2007). Fatherhood and Crime: Examining Life Course Transitions Among Men in Harlem. *Doctoral dissertation*, University of Florida..
*Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*, 1058.
*Trujillo, H. M., Jordan, J. Gutierrez, J. A, & Gonzalez-Cabrera, J. (2009). Radicalization in prisons? Field research in 25 Spanish prisons. *Terrorism & Political Violence*, *21*, 558-579.
*Uggen, C. (2000). Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism. *American Sociological Review*, *65*, 529-546.
Van Bergen, D. D., Feddes, A. R., Doosje, B., & Pels, T. V. (2015). Collective identity factors and the attitude toward violence in defense of ethnicity or religion among Muslim youth of Turkish and Moroccan Descent. *International Journal of Intercultural Relations*, *47*, 89-100.
Van den Bos, K., Loseman, A., & Doosje, B. (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen.* Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Veiligheid en Justitie.

*Van der Geest, V. R., Bijleveld, C. C., & Blokland, A. J. (2011). The effects of employment on longitudinal trajectories of offending: A follow-up of high-risk youth from 18 to 32 years of age. *Criminology*, *49*, 1195–234.

Van der Valk, I. (2012). *Islamofobie en discriminatie*. Amsterdam University Press.

*Van der Valk, I., & Wagenaar, W. (2010). *Monitor racisme & extremisme: in en uit extreemrechts*. Amsterdam University Press.

Van Gennep, A. (1909/1961). *The rites of passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Van San, M. (2015). Striving in the Way of God. Justifying Jihad by Young Belgian and Dutch Muslims. Studies in Conflict & Terrorism. 38(5), p.328-342

*Van San, M. (2014). *De Nederlandse Syriëgangers: 'Kanonnenvlees' of 'helden van de lage landen'*. Utrecht: FORUM.

*Van San, V., Sieckelinck, S. M. A., & de Winter, M. (2010). *Idealen op drift: Een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren*. Boom Lemma uitgevers.

Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, *134*, 504.

Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H., & Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, *87*, 649.

*Veldhuis, T., & Bakker, E. (2007). Causale factoren van radicalisering en hun onderlinge samenhang. *Vrede en veiligheid*, *36*, 448-470.

*Veldhuis, T., & Bakker, E. (2009). Muslims in the Netherlands: Tensions and violent conflict. *M. Emerson (red.)*, 87-114.

*Veldhuis, T., & Staun, J. (2009). *Islamist radicalisation: a root cause model*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.

Venhaus, J. M. (2010). *Looking for a fight: Why youth join Al-Qaida and how to prevent it*. Pennsylvania: U.S. Army War College.

Verkuyten, M. (2004). *The Social Psychology of Ethnic Identity*. Psychology Press.

*Vermeulen, F., & Bovenkerk, F. (2012). *Engaging with violent Islamic extremism. Local Policies in Western European Cities*. Den Haag.

*Vidino, L. (2011). The Impact of the Arab Awakening on Muslim Radicalization in Europe: A Preliminary Assessment. *Elcano Newsletter*, *79*, 7.

*Von Knop, K. (2007). The Female Jihad: Al-Qaida's Women. *Studies in Conflict & Terrorism*, *30*, 397-414.

*Ward, J. T. (2011). An assessment of deterrent and labeling effects for violent offending subpopulations: A contemporary methodological approach. *Doctoral dissertation*, University of Florida.

*Ward, J. T., Krohn, M. D., & Gibson, C. L. (2014). The effects of police contact on trajectories of violence: a group-based, propensity score matching analysis. *Journal of interpersonal violence*, *29*, 440-475.

*Weenink, A. W. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on Terrorism*. *9*, 17-33.

*Weggemans, D. & De Graaf, B. A. (2015). *Na de vrijlating: Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische ex-gedetineerden*. Politie & Wetenschap, Apeldoorn, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht.

Weggemans, D. Bakker, E. & Grol, P. (2014). Who Are They and Why Did They Go? The Radicalisation and Preparatory Processes of Dutch Jihadist Foreign Fighters. *Perspectives on Terrorism*, *8*, 100-110.

*Wiesner, M., & Kim, H. K. (2006). Co-occurring delinquency and depressive symptoms of adolescent boys and girls: a dual trajectory modeling approach. *Developmental Psychology*, *42*, 1220.

*Wiktorowicz , Q. (2004). Joining the cause: Al-Muhajiroun and radical Islam. *Paper presented at the Roots of Islamic Radicalism conference*, Yale University, Cambridge, MA, 8 – 9 May 2004.

*Woodlock, R., & Russell, Z. (2008). Perceptions of Extremism Among Muslims in Australia. In: *Radicalistion crossing borders: New directions in Islamist and Jihadist political, intellectual and theological thought and practice conference*. Melbourne, Vic.

*Wright, J. P., & Cullen, F. T. (2004). Employment, peers, and life-course transitions. *Justice Quarterly*, *21*, 183–205.

Yardley, J. (2015, 11 januari). Jihadism born in a Paris park and fueled in the prison yard. *The New York Times*. Verkregen op 11 januari 2015 van: http://nyt.com

Zagefka, H., & Brown, R. (2005). Comparisons and perceived deprivation in ethnic minority settings. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *31*, 467-482.

*Zammit, A. (2013). Explaining a Turning Point in Australian Jihadism. *Studies in Conflict & Terrorism*, *36*, 739-755.

*Zara, G., & Farrington, D. P. (2013). Assessment of risk for juvenile compared with adult criminal onset implications for policy, prevention, and intervention. *Psychology, Public Policy, and Law*, *19*, 235.

*Zhang, Q., Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1997). Developmental trends of delinquent attitudes and behaviors: Replications and synthesis across domains, time, and samples. *Journal of Quantitative Criminology*, *13*, 181-215.

*Zoutewelle-Terovan, M., Van der Geest, V., Liefbroer, A., & Bijleveld, C. (2014). Criminality and family formation: Effects of marriage and parenthood on criminal behavior for men and women. *Crime & Delinquency*, *60*, 1209-1234.

Bijlage 1: Methode van onderzoek

Door middel van een literatuurstudie is in kaart gebracht wat er reeds bekend is aangaande triggerfactoren. Manuscripten werden geselecteerd op basis van een online databasestudie, een direct verzoek aan collega-onderzoekers en via referentielijsten (de sneeuwbalmethode).

Online databasestudie

Online databronnen. De online databases zijn verkend van 15 tot en met 30 april 2015. De zoektocht gebeurde in eerste instantie door een verkenning op basis van de titel van het manuscript, keywords en het abstract. Tien databases zijn meegenomen: Applied Social Sciences Index and Abstracts, EconLit, ERIC, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), National Criminal Justice Reference Service (NCJRS), PsycARTICLES, PsycINFO, Social Services Abstracts, Worldwide Political Science Abstracts.

Zoekstrategie. Een pilotstudie voorafgaande aan de literatuurstudie heeft twee series van zoektermen opgeleverd waarmee werd gezocht naar relevante manuscripten. De eerste serie was: (triggerfactor OR trigger event OR life event OR key event OR turning point) AND (radicalisation OR extremism OR terrorism); en de tweede serie was: (muslim OR islam OR jihad) AND (radicalisation OR extremism OR terrorism) AND (triggerfactor OR trigger event OR life event OR key event). Voor de criminologieliteratuur werd gezocht met de volgende zoektermen: (triggerfactor OR trigger event OR life event OR key event) AND (criminology OR gangs). Daarbij is een combinatie van de volgende zoektermen gebruikt op Google Scholar: radicalisation AND trigger AND factors. Op deze wijze is eveneens gericht gezocht naar relevante Nederlandse en Duitse literatuur.

Criteria van inclusie en exclusie. Studies werden meegenomen als het een kwantitatieve of kwalitatieve analyse betrof of een theoretische discussie gerelateerd aan triggerfactoren in het radicaliseringsproces of delinquentie. Alle disciplines van tijdschriften werden meegenomen om een brede benadering van het onderwerp te waarborgen en alle relevante data aangaande triggerfactoren te verzamelen.

Verzoek aan collega-onderzoekers

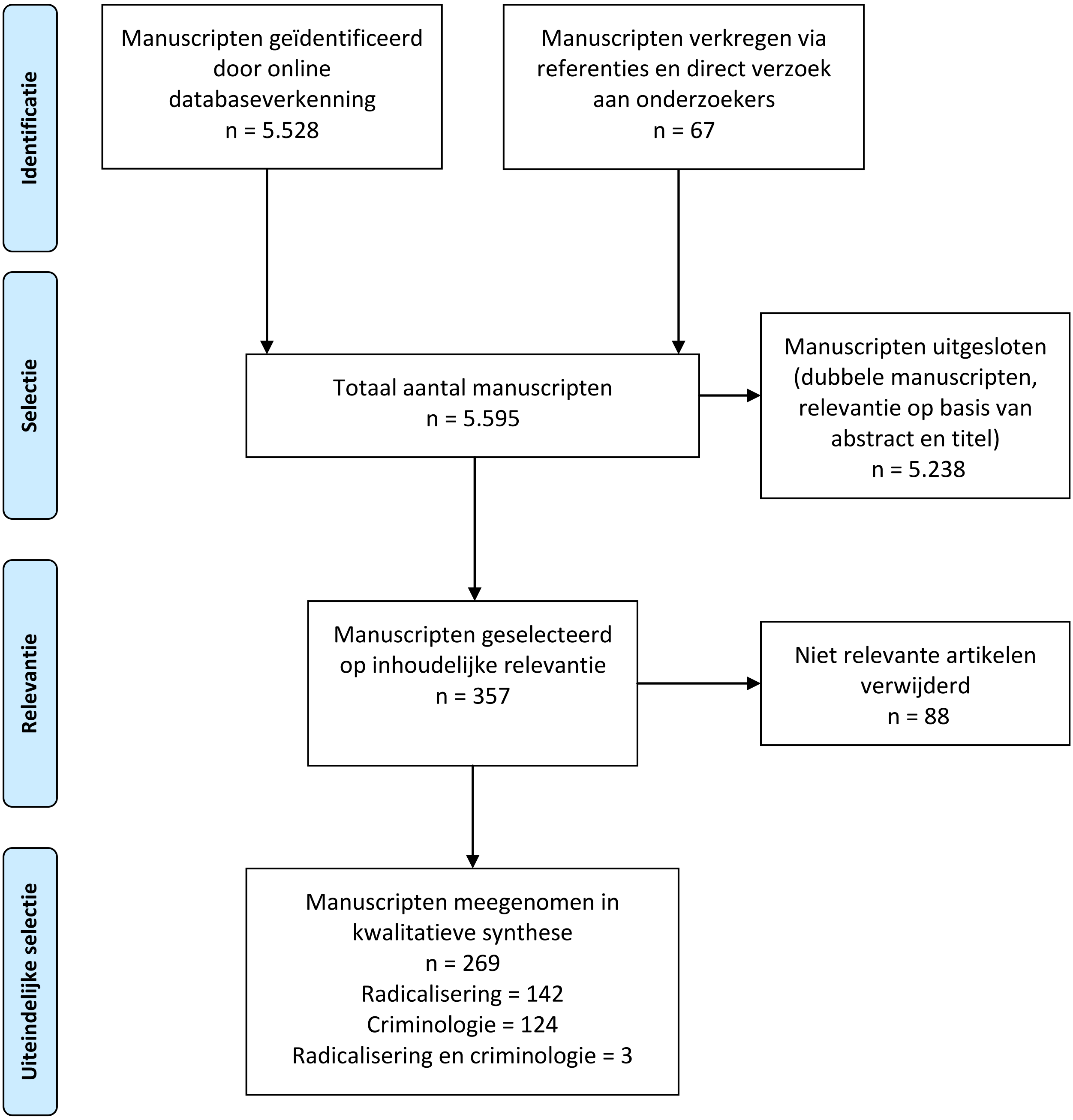
In totaal 55 collega onderzoekers uit de volgende landen zijn tweemaal benaderd per email (mei en juni 2015): Australië (n = 1), Denemarken (n = 5),

Duitsland (n = 3), Frankrijk (n = 1), Ierland, (n = 1), Israël (n = 1), Italië (n = 1), Nederland (n = 26), Noorwegen (n = 2), Spanje (n =1), UK (n = 2), USA (n = 9), en Zweden (n = 1). De achtergrond van de onderzoekers betrof onder meer: criminologie (n = 6), forensische psychologie (n = 1), ontwikkelingspsychologie (n = 1), pedagogische wetenschappen (n = 4), politieke wetenschappen (n = 11), psychologie (n = 6), sociologie (n = 3), en sociale wetenschappen in het algemeen (n = 23). Concreet werd in het verzoek om literatuur aan collega onderzoekers de volgende criteria van inclusie omschreven:

- Het onderzoek betreft triggerfactoren die leiden tot (verdere) radicalisering oftewel delinquentie;
- De triggerfactoren kunnen op een persoonlijk- (micro) groep- (meso) of nationaal/internationaal (macro) niveau plaatsvinden;
- Het onderzoek richt zich met name op triggerfactoren in de preventiefase waarin niet radicale (niet criminele) individuen geïnteresseerd raken in een extremistische ideologie (zich keren tot delinquentie);
- Het onderzoek omvat empirische studies alsmede theoretische verhandelingen aangaande triggerfactoren.

Resultaten

De stappen van analyse zijn weergegeven in het PRISMA diagram in B-1. Deze diagram laat de verschillende stappen van de literatuurstudie zien (Moher, Liberati, Tetzlaff, Altman, & de PRISMA groep, 2009).

Figuur B-1

PRISMA overzicht van selectie van studies.

De eerste auteur verrichtte een eerste analyse van de in totaal 5.595 manuscripten. Na verwijdering van de duplicaten en een eerste selectie op basis van relevantie aangaande titel, kernwoorden en abstract, is een eerste selectie van 357 manuscripten opgesteld. Onafhankelijk van elkaar bekeken de eerste en derde auteur de eerste 90 manuscripten op basis van relevantie. De interrateravereenkomst werd berekend met behulp van de Cohen's Kappa. De kappa had een waarde van .56 wat als redelijk wordt beschouwd (Altman, 1991). Deze stap resulteerde in een exclusie van 88

manuscripten. Van de overgebleven 269 manuscripten waren 142 afkomstig uit de literatuur over radicalisering, 124 manuscripten uit de literatuur van criminologie, en drie manuscripten hadden raakvlakken met zowel radicalisering als criminaliteit.

Methodologie van de papers. Van de 269 overgebleven manuscripten is de gebruikte methodologie gecodeerd. Er werd een onderscheid gemaakt tussen kwalitatieve artikelen (bijvoorbeeld studies waarin interviewdata werd gepresenteerd), kwantitatieve data (bijvoorbeeld studies waarin resultaten van surveystudies werd gepresenteerd), mixed design studies die gebruik maken van zowel kwalitatieve als kwantitatieve methoden, kwantitatief experimentele studies (experimentele studies met een experimentele groep en een controlegroep waarin deelnemers op basis van toeval een bepaalde conditie werden toegewezen) en, ten slotte, theoretische studies waarin inhoudelijk werd ingegaan op factoren gerelateerd aan radicalisering en crimineel gedrag. De resultaten zijn weergegeven in Tabel B-1.

Tabel B-1

Een overzicht van methoden gebruikt in studies uit de radicalisering en criminologische literatuur die in het literatuuronderzoek over triggerfactoren zijn meegenomen.

	Literatuur			
Methodologie	**Radicalisering**	**Criminologie**	**Radicalisering en criminologie**	**Totaal**
Kwalitatief	36	9	1	**46**
Kwantitatief	23	85	-	**108**
Kwalitatief en kwantitatief	13	3	-	**16**
Theoretisch	70	27	2	**99**
Totaal	**142**	**124**	**3**	**269**

Te zien is dat het merendeel van de manuscripten over radicalisering een theoretische benadering gebruikt waarin geen empirische data wordt verzameld. Het merendeel van de criminologische literatuur daarentegen is gebaseerd op het gebruik van kwantitatieve methodes waarin empirische data wordt verzameld.

Bijlage 2: Deelnemers bijeenkomst praktijkdeskundigen

Najoua Achetib, Gemeente Amsterdam

Vanessa van Altena, Gemeente Delft

Tobias Baruch, GGD Zaanstreek-Waterland

Issam Bulahruz, R-newt

Anouk Burgel, Samen Veilig Midden-Nederland

Rolf van Dee, gemeente Zeist

Kees van Eerten, ROC TOP

Jamal Ezzarqtouni, Ministerie van Veiligheid en Justitie

Guillermo Holman, OBS de Viersprong

Ayberk Köprülü, Expertise-unit Sociale Stabiliteit

Cherif Al Maliki, Countour de Twern

Alice van der Mark, ROC Mondriaan

Reclassering Nederland

Jessa Wegman, Expertise-unit Sociale Stabiliteit

Over de auteurs

Allard R. Feddes is als universitair docent verbonden aan de Afdeling Psychologie van de Universiteit van Amsterdam. In zijn onderzoek en onderwijs richt hij zich op de vraag hoe lidmaatschap in een groep ons voelen, denken en handelen beïnvloedt.

Lars Nickolson is filosoof en als adviseur werkzaam bij de Expertise-unit Sociale Stabiliteit.

Bertjan Doosje is als bijzonder hoogleraar radicaliseringstudies (vanwege het Verwey-Jonker Instituut) verbonden aan de Afdeling Politicologie en de Afdeling Psychologie van de Universiteit van Amsterdam. In zijn onderzoek en onderwijs richt hij zich op groepsprocessen. Samen met Arjan de Wolf schreef hij "Aanpak van Radicalisme: Een Psychologische Analyse" (Amsterdam, SWP, 2015).